

IDENTIFICACIÓ, ANÀLISI I POSADA EN VALOR DELS ESPAIS LGTBI+ DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA DURANT LA TRANSICIÓ

ITINERARIS PER RESSIGNIFICAR L'ESPAI URBÀ VALENCIÀ EN CLAU DIVERSA

Universitat de València

Facultat de Geografia i Història

Màster en Patrimoni Cultural: Identificació, Anàlisi i Gestió

Autora: Àngela Mora Grau

Tutora: Marta Garcia Carrión

València, setembre del 2023

RESUM:

L'objectiu d'aquest TFM és posar en valor els espais on va transcórrer la realitat LGTBI+ de la Transició. Si bé aquest no és un tipus de patrimoni a l'ús, tipificat, hem de començar a adonar-nos d'aquesta situació i treballar per a canviar-ho, protegint els espais que conformen la identitat de col·lectius que han estat marginats socialment, com ja estan fent països com els Estats Units, abans que siga massa tard; o, almenys tindre memòria sobre ells i incloure'ls en el relat històric i patrimonial. Oferim, doncs, un itinerari guiat pel centre de la ciutat de València (aprofitant l'enclavament privilegiat), però també un mapa amb altres localitzacions – més distants entre elles – arreu de la ciutat i voltants, que descobreixen i posen en valor aquests llocs. Aquest itinerari guiat, emperò, també es podrà portar a terme lliurement amb *Wikiloc*, així com conèixer més informació històrica i patrimonial sobre la qüestió amb els codis QR.

PARAULES CLAU:

València, LGTBI+, patrimoni LGTBI+, identificació, anàlisi, posada en valor, itinerari cultural, codis QR, ruta *Wikiloc*.

ABSTRACT:

The main goal of this project is to highlight the value of LGBTI+ spaces and reality during Spain's transit between being a dictatorship to a democratic state. Besides not being a typed heritage in Spain's law, it appears as a concept that landed recently in the world's heritage, we should be aware of this heritage in order to protect it, like some countries are already doing – USA, for instance –, before it's too late or, at least, remember and be aware of it, making an effort to include this community in the historic and heritage narrative. That said, we offer a guided route in Valencia's city center (taking advantage of its setting), but also a map with other locations around the city and its surroundings, just to make sure that these places are well-known and appreciated. Even though, it's possible to carry on this stroll by free following *Wikiloc*'s route and scanning the QR codes along the route to know more about.

KEY WORDS:

València, LGBTI+, LGBT+ heritage, identification, analysis, value enhancement, cultural routes, QR codes, Wikiloc routes.

ÍNDEX:

TAULA DE SIGLES	1
1. INTRODUCCIÓ	2
1.1. JUSTIFICACIÓ	2
1.2. OBJECTIUS	4
1.3. METODOLOGIA	4

IDENTIFICACIÓ I ANÀLISI:

2. ANTECEDENTS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ: EL PATRIMONI LGTBI+	8
3. CONTEXT: LA TRANSICIÓ VALENCIANA I EL COL·LECTIU LGTBI+	14
3.1. LA REPRESSIÓ I PATOLOGITZACIÓ	19
3.2. ELS ESPAIS DE LLIBERTAT I PLAER	23
3.3. EL MOVIMENT VALENCIÀ ORGANITZAT, LLUITA I PROBLEMES	25
3.4. QUÈ QUEDA FORA DELS FRONTS? LA CULTURA, LA NIT I ELS CARRERS: ESPAIS IMPRESINDIBLES	31
4. MARC NORMATIU I PLANS DE PROTECCIÓ	39
4.1. LLEI DE MEMÒRIA HISTÒRICA I LLEI VALENCIANA DE RECONeixEMENT DEL DRET A LA LLIBERTAT I A L'EXPRESSIÓ DE GÈNERE	39

POSADA EN VALOR:

5. PLANTEJAMENT DEL PROJECTE	41
5.1 PLANIFICACIÓ ESTRATÈGICA	42
5.2 ANÀLISI DAFO	43
5.3 OBJECTIUS	44
6. ELS ITINERARIS CULTURALS	46
6.1 QUÈ ÉS UN ITINERARI CULTURAL? INTRODUCCIÓ	46
6.2 PROPOSTA D'ITINERARI.....	48

6.2.1	<i>Wikiloc</i>	51
6.3	CARTELLS INFORMATIUS DE SUPORT PER A L'ITINERARI I CODIS QR	63
6.3.1	Panell i codi QR de l'antiga seu de Lambda	65
6.3.2	Panell i codi QR de l'avinguda de l'Oest	66
6.3.3	Panell i codi QR de La Cetra	67
6.3.4	Panell i codi QR de la Llibreria Dona	68
6.3.5	Panell i codi QR de la plaça la Verge	69
6.3.6	Panell i codi QR de la Presó Model	70
6.3.7	Panell i codi QR de Ràdio Klara	71
6.3.8	Panell i codi QR de Tandem	72
6.3.9	Panell i codi QR del bar De Pas	73
6.3.10	Panell i codi QR del cafè la Seu	74
6.3.11	Panell i codi QR del carrer de la Mar	75
6.3.12	Panell i codi QR del port i les platges	76
6.3.13	Panell i codi QR del Psiquiàtric de Bétera	77
6.3.14	Panell i codi QR del pub Capsa13	78
6.3.15	Panell i codi QR dels Jardins del Túria	79
7.	GESTIÓ	80
8.	DIFUSIÓ	83
9.	AVALUACIÓ	87
10.	PRESSUPOST	90
11.	CRONOGRAMA	92
12.	CONCLUSIONS	93
	BIBLIOGRAFIA I ALTRES FONTS	95

TAULA DE SIGLES:

CAS-PV: Col·lectius per l'Alliberament Sexual del País Valencià.

CCOO: Comissions Obreres.

COFLHEE: Coordinadora de Frentes de Liberación Homosexual del Estado Español.

EHGAM: Euskal Herriko Gai-Les Askapen Mugimendua (Moviment d'Alliberament Gai Basc).

ETA: Euskadi Ta Askatasuna (Euskadi i Llibertat).

FAGC: Front d'Alliberament Gai de Catalunya.

FAHPV: Front d'Alliberament Homosexual del País Valencià.

LGTBI+: Lesbianes, gais, transsexuals, bisexuals i intersexual +.

LPRS: Llei de Perillositat i Rehabilitació Social.

MAG-PV: Moviment d'Alliberament Gai - País Valencià.

MAS-PV: Moviment d'Alliberament Sexual - País Valencià.

PCE: Partit Comunista Espanyol.

PEPRI: Pla Especial de Protecció i Reforma Interior.

PSOE: Partit Socialista Obrer Espanyol.

1. INTRODUCCIÓ

1.1 JUSTIFICACIÓ

Aquest Treball de Fi de Màster pretén fer una anàlisi, identificació i posada en valor dels espais de memòria LGTBI+ de la ciutat de València durant la Transició mitjançant un itinerari cultural.

A què ens referim amb «espais de memòria LGTBI+», què són? Són els espais clau que haurien transitat, on haurien compartit intimitats, on els haurien castigat, celebrat o reivindicat. Si bé molts són espais que en l'actualitat ja no existeixen, es tracta, en molts casos, de *resignificar*-los per tal d'incloure una perspectiva més àmplia i diversa sobre ells. Així doncs, el present estudi s'enfoca en la visió patrimonial de l'heterotopia¹: aquells *altres* espais que sí podem ubicar en un mapa i en un temps determinat, on transcorria la vida dels marges socials, concretament el de la dissidència sexogenèrica. A pesar, clar està, de situar-se en l'antítesi del que s'ha considerat un *lloc pur* per al franquisme i la Transició, i, de fet, amb el desavantatge de no viure, sinó sobreviure a l'ombra, en la clandestinitat més absoluta, trontollant constantment per la por a ser esborrat d'aquest mapa. Són, en definitiva, els contraespais: aquells per on s'ha hagut de moure el col·lectiu LGTBI+ durant l'època franquista i la Transició.

Prenem el període de la Transició, doncs, perquè és l'inici dels moviments LGTBI+ a l'estat i també al País Valencià, amb l'epicentre al Cap i Casal: és a dir, la història al darrere d'aquests llocs durant aquest període és fonamental per tal d'entendre l'actualitat i la identitat LGTB, així com qui l'ha forjada.

Si bé aquest patrimoni no encaixa en les tipologies «artístic», «industrial» o de qualsevol altra índole; atès la seua transversalitat, hem volgut identificar-lo amb l'etiqueta de patrimoni LGTBI+ , com explicarem més tard, ja que tenim en compte sobretot el seu aspecte més simbòlic i històric. Tanmateix, aquest fet no exclou aquest tipus de patrimoni de la seua conservació o, almenys, record per part de la ciutadania d'un col·lectiu que ha estat marginat socialment fins a l'arribada del s. XXI després de molta lluita i que, encara en l'actualitat, continua sofrint violència.

¹ FOUCAULT, Michel (1967): «*Topologías*», *Fractal*, 48, volum XIII, pp. 39-62. Disponible en línia: <https://www.mxfractal.org/RevistaFractal48MichelFoucault.html>

Per què posar en valor aquests espais? Doncs perquè és necessari conèixer el passat del moviment i a les persones que l'iniciaren en la clandestinitat i la foscor d'una Espanya que massa tímidament *eixia* de la dictadura franquista després de 45 anys. És justícia històrica i democràtica posar a l'abast del públic general – a través de la posada en valor – una cartografia avui desconeguda dels llocs de memòria LGTBI+ que ens han conformat com a ciutat i com a persones lliures. Aquesta ha sigut la motivació principal per tal de pensar i crear aquest projecte: sentir que aquest haguera sigut un itinerari que, com a persona LGTB, m'haguera agradat conèixer i recórrer per tal d'esbrinar els colors que amaguen els carrers de la nostra ciutat; tan recelosament amagats, però tan ricament construïts en una època dura i que carregava amb tant d'estigma: que no varen ser només Barcelona ni Madrid, sinó que la història del col·lectiu LGTBI+ es troba en cada racó i pot arribar a ser tan explosiva com a la capital catalana o madrilenya.

Quines han sigut les meues referències bàsiques? La realitat és que la memòria LGTBI+ és quelcom que m'interessa i he investigat gairebé d'ençà que tinc consciència de la meua identitat, però mai havia tingut l'oportunitat de saber res sobre projectes com rutes o itineraris que es dedicaren a portar endavant aquestes propostes; ha sigut més tard, amb la realització d'aquest treball, que he pogut descobrir treballs semblants arreu d'Espanya, sobretot els del Centre LGTBI barcelonés, que destaquen per la seua professionalitat i la gran oferta que poden arribar a oferir respecte d'altres ciutats com, per exemple, Madrid. Han sigut de referència, encara que de manera més aviat diferent – atès que la posada en valor no és a través d'itineraris –, l'Arxiu de la Memòria, arxiu valencià dedicat a la recuperació de la història LGTBI+ que, a pesar de ser una iniciativa molt jove, ha desenvolupat activitats tant de caire més acadèmic i formatiu, com més lúdic per tal de poder donar a conèixer el que fou la vida LGTBI+ de la ciutat en les darreries del s. XX a un públic més general.

En definitiva, s'ha intentat portar endavant un projecte que creguem interessant i necessari; però també viable, ajustant-lo econòmicament i utilitzant recursos útils i gratuïts, com *Wikiloc*, codis QR o *Canva*. Tanmateix, la intenció ha sigut fer d'aquest itinerari un recurs a l'abast, atractiu i que cree consciència del patrimoni històric resultat de la memòria LGTBI+. A pesar que aquesta és una ruta de caràcter més general sobre la vivència LGTBI+ durant la Transició valenciana, no caldria menystenir portar endavant – en cas d'èxit – altre tipus de projectes més concrets i centrats, per exemple, en les vivències lèsbiques, trans o d'un altre període històric.

1.2 OBJECTIUS:

L'objectiu principal d'aquest treball és l'anàlisi, identificació i posada en valor dels espais de memòria LGTBI+ de la ciutat de València, nucli del moviment durant la Transició al País Valencià. Per tal de portar-ho a terme, doncs, hem identificat els que són els objectius específics del nostre treball:

- La recerca de bibliografia relativa a la Transició valenciana i al moviment LGTBI+ inserit en aquest context geogràfic.
- Identificar quins són els espais que denominarem «espais de memòria LGTB», i la raó al darrere d'aquesta tria.
- Apreciar el llegat cultural i històric del col·lectiu LGTBI+ valencià, i fer-lo visible al públic.
- Sensibilitzar a la població de la importància d'aquest patrimoni cultural i de la memòria històrica d'altres col·lectius com LGTBI+.
- Vincular a la població a les vivències LGTBI+ per tal de fomentar el respecte i la convivència social.
- Crear una alternativa d'itinerari divers i incluiu dintre de l'espai urbà de València.

1.3 METODOLOGIA:

Per tal d'explicar la metodologia utilitzada en aquest TFM, ens agradaria començar remarcant que el projecte ha sigut abordat des de la diferenciació entre la identificació i anàlisi, per una banda, i la posada en valor, per altra.

A la part d'identificació i anàlisi, ens hem aproximat a l'estat de la qüestió pel que fa al patrimoni LGTBI+ i els seus antecedents, així com les diferents maneres en les quals s'ha posat en valor arreu del món per tal de fer-nos una idea del que és aquest concepte hui en dia; evidentment, també hem inclòs ací el context per tal d'entendre de què parlem i per què ho parlem, el que ha necessitat d'una documentació i recerca extensiva que ens ha servit també per a localitzar aquells punts que formaran part de la ruta, com parlarem de seguida; per acabar, parlarem de la normativa al respecte al patrimoni i, en concret, a aquest tipus de patrimoni.

En la segona part, veurem la posada en valor del projecte. Així doncs, començarem per una introducció a la planificació i el desenvolupament del projecte, amb una anàlisi DAFO que ens ajude a captar quines són les dificultats i els avantatges que poden resultar de la nostra proposta d'itinerari. Seguidament, passarem a la descripció més extensa de l'itinerari, amb la ruta al *Wikiloc*, els punts assenyalats i els codis QR. En acabar, incidirem en la gestió, difusió, avaluació del projecte, així com en qüestions relatives a l'organització, com són el pressupost i el cronograma. Finalment, incloem la part de conclusions i bibliografia.

Per tal de parlar més específicament de la metodologia emprada en cadascun dels apartats, començarem explicant l'estat de la qüestió. Amb l'estat de la qüestió hem pretés fer una aproximació al que és el concepte de «patrimoni LGTBI+», quan sorgeix i què ha fet el món del patrimoni al respecte: com l'ha tractat i com s'ha posat en valor, tant a nivell internacional com a casa. Amb el propòsit d'assabentar-se millor del tema, hem consultat fonts molt diverses en tots els sentits: des de plans que subratllen la importància i la invisibilitat d'aquest patrimoni, fins articles que denunciïn com s'està ignorant aquesta faceta del patrimoni i com està desapareixent, o pàgines web de museus dedicats completament a l'assumpte.

Així doncs, per al context ha calgut una recerca i investigació tant del període a escala conceptual, com a escala valenciana i més concretament pel que fa al col·lectiu LGTBI+. Per tal d'aprofundir en la qüestió, han sigut indispensables llibres i tesis, però també seminaris com els realitzats per l'Armari de la Memòria (les *Memòries Invertides*, amb ponents com el mateix Pau López Clavel, Olga Maroto Delgado, Gracia Trujillo Barbadillo, Juan Barba, Llum Quiñonero Hernández o Matilde Albarracín; o el *Supersarau* on feren una entrevista a La Margot i altres activistes històrics de la Transició com Lluïsa Notario o Josep Castell) i rutes com la de l'Orgull Crític VLC, realitzada per Piro Subrat al Cabanyal i fonamental per entendre les vivències LGTBI+ als extraradis, per a saber-ne més. A més a més, també s'han hagut de fer eixides per tal de fotografiar els actuals espais per on transcorre la ruta. Totes les referències bibliogràfiques, electròniques i altres, estan indicades a l'apartat de la bibliografia; però destaquem els següents autors: Pau López Clavel (2018a) (2018b), Rampova (2020) (i el seu arxiu digitalitzat en línia, l'arxiu Rampova Kabarett), Arturo Arnalte (2003), Lorena Cea (2015), Juan Vicente Aliaga (2015) i Pepe Miralles (2015). Més concretament sobre la Transició com a concepte historiogràfic, han resultat d'interès les aportacions d'Ismael Saz (2018) i Ramon Cotarelo (1992). Pel

que fa a la història de la Transició de manera més general al nostre territori, ha sigut fonamental el recentíssim treball de Borja Ribera (2023).

L'últim apartat de la part d'anàlisi i identificació és la que fa referència a la normativa, per tal de saber en quins àmbits de protecció patrimonial ens movem a València i en l'àmbit espanyol en general. Per a això, hem consultat casos que pogueren ser de referència, com el del Pasaje Begoña, i veure quin ha sigut el procediment adoptat en aquest cas.

Passant ja a la part de posada en valor, en primer lloc, hem parlat de la planificació del projecte. Per a fer-ho, hem plantejat un esquema de tot allò necessari per a assolir i consolidar la nostra proposta de la manera més eficient i coherent possible: hem elaborat una anàlisi DAFO per entendre quines possibilitats i mancances pot tindre el nostre treball, així com els objectius – socials, econòmics i turístics – que pretenem abastar. Així doncs, per tal de construir bé un itinerari cultural hem tractat d'entendre, primerament, en què consisteix i quines són les seues bases segons l'ICOMOS i el Consell d'Europa. A partir d'ahí, hem creat la nostra proposta, que exigeix posar nom i logotip a la idea, però també per identificar quantes, quines seran les parades i quin sentit tindran. Hem decidit que la millor manera de fer-ho, doncs, era dividir els espais en tres classificacions diferents: llibertat, reivindicació i càstig; per tal de fer una lectura molt més visible i coherent a simple vista, però també més estructurada. Els llocs que hem seleccionat els hem escollit segons diferents criteris: importància i representativitat del punt en qüestió, situació relativa respecte a altres punts i comoditat per a traçar el recorregut. La intencionalitat era crear una ruta que no fora massa demandant físicament i que s'enfocara en uns espais clau i prou representatius perquè el visitant s'emporte una idea general, però real, de l'experiència passada de les persones LGTBI+ a València; sense tractar de donar una quantitat d'informació excessiva, sinó la justa per tal de crear interès i que queden les línies bàsiques clares. Per tal de fer la ruta més accessible, hem fet servir *Wikiloc*. Tal com veurem, cada punt tindrà un codi QR concret, en el qual hi accedirem a un cartell amb informació (creat amb *Canva* i en format PDF) pel que fa a la qüestió per a que la gent que vulga fer el recorregut lliurement també gaudisca d'aquesta informació.

Pel que fa a la gestió, hem aprofundit breument en què és la gestió i com l'anem a fer: quin tipus de suport institucional podríem tenir, però també d'altres associacions; què farem pel que fa al finançament, possibles col·laboracions, ...

En la difusió, en canvi, ens hem centrat en crear perfils a les xarxes socials, *Facebook* i *Instagram*, per tal d'arribar a més gent i a un públic variat (més jove o més adult), i donar un primer tast del que pot ser la ruta, adjuntant informació respecte a alguns dels punts assenyalats pujant, amb una estètica molt semblant als cartells informatius que ara esmentarem, posts relatius als espais que treballem. També hem pensat quines activitats complementàries podrien sumar-se al nostre itinerari cultural.

Per anar acabant i poder obtenir un feedback que ens pugui il·lustrar per a continuar millorant i perfeccionant la nostra proposta, hem creat un *Google Forms* amb accés a través de QR, un qüestionari, per tal que els usuaris el puguin completar en acabar l'itinerari i fer propostes de millora o, per altra banda, dir què és el que remarquen positivament.

Finalment, hem estimat un pressupost per a saber quin seria el cost real del projecte, la proposta de finançament i un cronograma, que també ens servirà de referència per tal de saber quan iniciar cada tasca, etc.

Per tal de posar el punt final, trobem les conclusions i la bibliografia referenciada.

D'altra banda, indicar que no s'ha utilitzat llenguatge inclusiu, a pesar de la voluntat inicial d'escriure d'aquesta manera el treball, per falta de coneixement sobre el llenguatge inclusiu en l'idioma català i llegible en tots els formats (és a dir, sense fer servir l'"x", que és intel·ligible per als formats electrònics que tenen en compte a les persones que pateixen ceguesa). Finalment, matisem que el fet d'usar el concepte LGTBI+, en detriment d'altres com LGTB, ha sigut perquè s'entén més inclusiu per a la comunitat i més en harmonia amb els corrents del moviment actual.

Amb intenció d'acurtar alguns dels enllaços i que no siga tan molest, així com per a crear codis QR, hem emprat *links.uv*.

2 ANTECEDENTS I ESTAT DE LA QÜESTIÓ: EL PATRIMONI LGTBI+:

La realitat del patrimoni LGTBI+ és que encara és relativament poc conegut a causa de la seua curta vida, però sobretot al món occidental ja s'han donat més que algunes passes pel que fa a aquesta matèria. Hem de partir, doncs, del fet que el patrimoni LGTBI+ sempre ha romàs a l'àmbit privat, atès que quan s'ha volgut fer públic ha trobat l'escarni de la intolerància institucional i social. Privat, com déiem, i invisible – dos conceptes que la major part de les vegades van lligats – per la por a ser observats, assenyalats, objecte de destrucció i càstig. Si ha sigut així la trajectòria de la història de la sexualitat contemporània, la víctima col·lateral ha sigut el patrimoni relatiu a aquest aspecte.

Si bé no entrarem a comentar el cas dels arxius, que és la posada en valor més freqüent pel que fa a aquest patrimoni, donarem alguns exemples rellevants (alguns públics, altres iniciatives d'altres tipus), com: la *IHLIA LGTB Heritage* amb el *International Gai/Lesbian Information Center and Archive* als Països Baixos i el més important a nivell europeu², l'*Australian Lesbian & Gai Archives*³, o *The Lesbian Herstory Archives* americana, l'arxiu amb més documentació sobre lesbianes a escala global⁴.

A banda d'això, també hi ha hagut iniciatives museístiques a països com Alemanya, Austràlia, Brasil, Canadà, Països Baixos o els Estats Units. Destaquem el *Museu da Diversidade Sexual* de São Paulo, el primer museu d'aquesta índole en tota l'Amèrica Llatina, creat el maig del 2012. Aquest museu compta amb exposicions virtuals, on pots explorar com la diversitat sexogenèrica s'ha desenvolupat al llarg de la història, com el període colonial, i a través de diferents mirades, com la indígena; però també amb un pòdcast on es tracten temes de museologia i patrimoni LGTBI+, d'entre altres; a banda de també estar presents a diferents xarxes socials, com *Instagram*, *Twitter* o *Youtube*⁵. Cal destacar també el *Schwules Museum*, a Berlín. Aquest compta amb tours guiats dintre del museu per tal d'oferir al visitant una experiència molt més àmplia i contextualitzada.

A Espanya, cal dir, s'han fet algunes exposicions temporals relacionades amb personatges icònics LGTBI+, moments clau per al moviment o simplement més inclusives.

² GREENBLATT, Ellen (2011): *Serving LGBTIQ library and archives users essays on outreach, service, collections and access*, pp 158-161. McFarland & Company, Jefferson, Carolina del Nord.

³ *Australian Lesbian & Gai Archives*: <https://alga.org.au/wordpress/> [consulta en línia]

⁴ *The Lesbian Herstory Archives*: <https://lesbianherstoryarchives.org/> [consulta en línia]

⁵ Governo do Estado de São Paulo (s.d.). *Museu da Diversidade Sexual*. <https://museudadiversidadesexual.org.br/> [consulta en línia]

És el cas de l'exposició «Contracultura: resistència, utopia i provocació» a València a l'IVAM entre el 13 de febrer i el 5 de juliol del 2020, on es parlava i s'exposaven vestits i joies, fotografies i vídeos de La Margot, Rampova o Encarnita Duclown, personatges imprescindibles, extraordinaris i pioners de la nit transformista valenciana dels 70⁶. És veritat que, a banda d'aquesta i algunes altres exposicions, potser la iniciativa més actual i nova – naix el 2021 i continua el 2023 – al respecte siga la de l'Ajuntament de Barcelona amb Museus LGTBI, un projecte de l'Orgullosa Barcelona que aspirava a plasmar exposicions temporals, visites guiades, xarrades i concerts durant tot un mes, entre finals de maig i juny – mes “de l'Orgull” – i de forma descentralitzada per tota la ciutat⁷. El problema és que es limite només al mes de l'Orgull i que es quede en exposicions molt tematitzades – en essència, autoreferencials –, per contra d'incorporar aquest saber a la història de manera generalitzada, atés que açò també és una manera de renovar els continguts dels museus/visites/etc i connectar des d'altra perspectiva amb els visitants (siguen o no part del col·lectiu LGTBI+), que esperen nous estímuls i volen conèixer els racons intransitats del patrimoni històric i artístic. Aquestes iniciatives més inclusives sobre el patrimoni artístic, tal com assenyala Carlos G. Navarro – conservador del Museu del Prado – són molt ben rebudes pel públic, satisfacció reflectida en les enquestes als visitants⁸, el que demostra que és una aposta factible, que funciona perquè interessa.

Sembla essencial comentar el cas dels itineraris pel patrimoni urbà LGTBI+ creats per *Historic England* (*Historic Buildings and Monuments Commission for England*), un organisme públic del govern del Regne Unit encarregat de la conservació del patrimoni històric britànic, així com de la seua difusió digital⁹; aquest és un portal on es mapegen aquells llocs on va succeir i succeeix la història LGTBI+ al Regne Unit des de temps medievals fins a l'actualitat, tot narrant els episodis històrics relacionats al darrere dels llocs destacats¹⁰. És completament accessible en línia.

D'importància cabdal és l'experiència estatunidenca, atés que pel seu pes cultural com a referència dels països occidentals és imprescindible veure com s'ha tractat allí

⁶ IVAM (27/2/2020): «L'IVAM reivindica la contracultura valenciana dels anys 70» [comunicat de premsa]. Disponible en línia: <https://ivam.es/noticias/livam-reivindica-la-contracultura-valenciana-dels-anys-70/>

⁷ Ajuntament de Barcelona (s.d.): «Museus LGTBI», *L'Orgullosa Barcelona*. Disponible en línia: <https://www.barcelona.cat/orgullosa/ca/museus-lgtbi>

⁸ Centre LGTBI de Barcelona (22/10/2022): *Identitat, diversitat i disseny. Queeritzar els museus?* [arxiu de vídeo], Youtube. Disponible en línia: <https://www.youtube.com/watch?v=QiAeCxPeaVs>

⁹ Historic England (s.d.): «About Us». Disponible en línia: <https://historicengland.org.uk/terms/privacy/about-us/>

¹⁰ Historic England (s.d.): «Why LGBTQ Places Matter». Disponible en línia: <https://historicengland.org.uk/research/inclusive-heritage/lgbtq-heritage-project/why-lgbtq-places-matter/>

aquesta qüestió. La responsabilitat sobre el patrimoni històric LGTBI+ recau sobre el *National Park Service*, una entitat a càrrec del govern dels Estats Units – concretament del nostre equivalent al Ministeri de l'Interior, el *U. S. Department of the Interior* – que treballa en l'administració dels monuments i parcs nacionals, així com altres àrees o propietats protegides pel seu caràcter històric o natural¹¹. Així doncs, des d'aquesta institució encetaren un projecte de recerca i difusió relatiu al patrimoni LGTBI+ que veuria la llum l'octubre del 2016, resultat de tres dècades d'investigació, anomenat *Parks and LGBT Heritage*. La seua tasca durant molt de temps fou identificar, documentar, designar, interpretar i preservar elements de l'ambient històric LGTBI+ associat amb el seu patrimoni, així doncs aquells llocs que tenien relacions amb el món queer van ser registrats en el *National Register of Historic Places* i el *National Historic Landmark*¹². Igualment, dintre de la seua web no només trobem informació científica al voltant de la matèria, sinó sobre, més concretament, el desenvolupament de les realitats diverses en diferents esdeveniments històrics, com la Segona Guerra Mundial, o com s'han emmarcat, al seu torn, altres minories – com la latina o negra – dintre del col·lectiu i quins han sigut els seus espais. Hi ha, doncs, sis parcs patrimoni LGTBI+, a saber: *Gateway National Recreation Area*, *Vicksburg National Military Park*, *Stonewall National Monument*, *President's Park*, *Governors Island National Monument* i *Anza National Historic Trail*. El més destacat és el *Stonewall National Monument*, que fou on es despertà la revolta que marcaria la fita del dia de l'Orgull el 26 de juny; tanmateix, podem trobar la *Anza National Historic Trail*, on habiten els dos-espèrits (*two-spirits*, una manera d'autodefinir-se pròpia d'algunes comunitats de nadius nord-americans, sovint associada també al “tercer gènere” que encarna una combinació dels rols tradicionals masculins i femenins). A més d'açò, han incorporat la perspectiva LGTBI+ en altres monuments o parcs nacionals, com el *Mammoth Cave National Park*, on se subratlla que la primera dona a fotografiar aquest parc, Frances Benjamin Johnston, era lesbiana¹³.

Si bé és complicat fer aquest tipus de rastreig històric, atés que aquestes relacions ocorrien de manera pública i privada, en qualsevol lloc; la idea del patrimoni LGTBI+ és connectar els llocs especialment rellevants, d'encontre, de lluita, de desig, d'experiències,

¹¹ National Park Service (s.d.): «About Us». Disponible en línia: <https://www.nps.gov/aboutus/index.htm>

¹² DUBROW, Gail (2016): «*The Preservation of LGBTQ Heritage*», *The Pride Guide*, National Park Service, Estats Units d'Amèrica. Disponible en línia: <https://www.nps.gov/subjects/lgbtqheritage/upload/lgbtqtheme-preservation.pdf>

¹³ National Park Service (s.d.): «*Parks and LGBTQ Heritage*». Disponible en línia: <https://www.nps.gov/articles/000/parks-and-lgbtq-heritage.htm>

de càstig, famosos perquè van ser habitats per algun refent del col·lectiu, ... Aquest, doncs, és un intent de demostrar la importància dels gais, lesbianes, bisexuals i transgènere al llarg de la història (en el nostre cas de la Transició espanyola a València), relats que no han estat a l'abast – siga per invisibilitat, siga per intolerància, o per qualsevol altra raó – i que formen part de la nostra història tant com la de qualsevol altra minoria o majoria social.

Al mateix temps, és difícil de vegades fer patent que un lloc associat a una figura famosa que va viure de manera clandestina o, fins i tot, prohibitiva, la seua sexualitat o el seu gènere, conste en aquest “registre” o en espais de difusió de la història LGTBI+, atès que de vegades queden moltes preguntes per resoldre al respecte, o els propietaris d'aquests espais no volen que es conega aquesta faceta del personatge històric en qüestió per a no crear controvèrsia o altres – majorment en zones rurals –¹⁴. A pesar del que sembla un avanç als Estats Units, la realitat és que encara hi ha molta informació que s'amaga de grans personatges o s'utilitza com excusa el «silenci interpretatiu»; com és el cas, per exemple, de Walt Whitman o Eleanor Roosevelt – entre tantíssims – en les seues cases-museu, on no s'esmenta en cap moment res de la seua sexualitat no normativa, a pesar que al llarg de tota la seua obra i al poemari més famós de Whitman, *Leaves of Grass*, l'homosexualitat és més que patent, i que les relacions en tantíssimes dones (com Nancy Cook o Marion Dickerman) que va tindre Eleanor Roosevelt seran claus per al seu desenvolupament polític¹⁵. Després d'identificar els espais, evidentment, ha d'haver-hi una documentació i interpretació dels llocs ja registrats en els inventaris del patrimoni històric; clarament, emperò, els llocs on anem a trobar més connexions històriques lligades al col·lectiu LGTBI+ seran cases històriques o edificis, però també barris¹⁶.

Tornant a casa nostra, és obligatori ressaltar que, tant per projectes com La Orgullosa com per la implicació pública per tal de visibilitzar i difondre el patrimoni LGTBI+, la ciutat de Barcelona és la pionera en aquest àmbit a escala espanyola. Atès que, no només en l'aspecte museístic i documental, sinó que també s'han portat endavant rutes urbanes gratuïtes entre el 2021-2022 centrades en la memòria i la repressió de les persones LGTBI+, coordinades pel Centre LGTBI, exhaurint entrades i sent un triomf quant a assistència (les més recents; però també es realitzaren en 2019, de mà, igualment, del Centre LGTBI i amb el mateix èxit, amb diferents temàtiques: centrades en la Barcelona

¹⁴ DUBROW, Gail (2016): «*The Preservation of LGBTQ Heritage*», pp 4-7, ...

¹⁵ DUBROW, Gail (2016): «*The Preservation of LGBTQ Heritage*», pp 4-7, ...

¹⁶ DUBROW, Gail (2016): «*The Preservation of LGBTQ Heritage*», pp 8-10, ...

trans o en la literatura LGTBI+ però dutes a terme sempre per l'historiador Leopold Estapé¹⁷). Aquesta ruta feia un recorregut per la Barcelona del s. XX reimaginant els espais actuals i situant-los en la seua època, però també pels col·lectius i personatges pioners en la qüestió¹⁸. També hi ha altres projectes privats, tal com *Rutas LGTBarcelona*, que ofereixen diferents tipus de rutes amb temàtica LGTBI+ des del 2015 fins a l'actualitat i tracten de posar en valor aquells espais barcelonins que formaren part del passat LGTB. D'igual manera, s'han creat iniciatives com *La Barcelona homosexual y lesbiana: Paral·lel, Raval y la Rambla*¹⁹, que mapeja els espais crucials per al col·lectiu al llarg del segle passat i els descriu breument, amb fotografies, per tal de poder imaginar-los més nítidament.

Aquestes iniciatives també s'han portat a terme en altres ciutats, encara que no de manera massa extensa i habitualment a través d'empreses privades, com és el cas granadí amb l'empresa *Lolita's tours* que pren com a figura central Lorca per al seu recorregut urbà, però també fa èmfasi en altres personalitats i llocs rellevants del segle passat granadí²⁰. També és el cas madrileny, on es va portar endavant per part de l'Asociación profesional de guías oficiales de turismo de Madrid (APIT) una ruta gratuïta per Chueca entorn d'aquells llocs més emblemàtics del col·lectiu durant l'estiu del 2022 amb motiu de l'Orgull²¹.

A València, cal destacar que la iniciativa (privada, evidentment) més transcendent per tal d'entendre la recuperació del patrimoni documental, fotogràfic, bibliogràfic, entre altres, LGTBI+ ha sigut la de Lambda amb el Centre de Documentació Lambda, constituït a finals del 1986²². Anterior a aquest, cal dir, només trobem un arxiu que recull aquesta herència històrica i és Casa Lambda, a Barcelona, creada el 1976²³. En l'actualitat, es pot destacar que el centre de documentació LGTBI+ a la ciutat comtal està integrat dintre del

¹⁷ S. IBORRA, Yera (22/08/2019): «Una ruta por los orígenes de la lucha LGTBI», *Público*. Accés en línia: https://temas.publico.es/el-quinze/2019/08/22/una-ruta-por-los-origenes-de-la-lucha-lgtbi/?doing_wp_cron=1677751738.1761710643768310546875

¹⁸ (16/12/2021): «Èxit de les rutes per la memòria i la repressió de les persones LGTBI a Barcelona», *Ajuntament de Barcelona*. Accés en línia: https://ajuntament.barcelona.cat/lgtbi/ca/noticia/exit-de-les-rutes-per-la-memoria-i-la-repressio-de-les-persones-lgtbi-a-barcelona_1130249

¹⁹ (s.d.) «La Barcelona homosexual y lesbiana: Paral·lel, Raval y Rambla». Accés en línia: <https://uploads.knightlab.com/storymapjs/75af55cb1462999d8fe992fbefebae9d/sff/index.html>

²⁰ Lolita's Tours (s.d.): «Tour LGTBIQ+ o Queer de Granada». Accés en línia: <https://www.lolitas-tours.com/tours-granada/tour-lgtbiq-queer-granada/>

²¹ PICORNELL, Belén (23/06/2022): «Ruta por la historia y secretos de Chueca: el primer cine gai, Café Figueroa, La "Capilla Cachito"...», *El Mundo*. Accés en línia: <https://www.elmundo.es/madrid/2022/06/23/62b3458afc6c83ba7c8b45ff.html>

²² FERNÁNDEZ PARADAS, Antonio Rafael (2020): «Patrimonio y Memoria LGTBI en las leyes autonómicas de España», *El profesional de la información*, v 29, n 1, Universidad de Granada. Disponible en línia: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7282766>

²³ FERNÁNDEZ PARADAS, Antonio Rafael (2020): *Op. cit.*

Centre LGTBI, anomenat Centre de Documentació Armand de Fluvià, i és gestionat pel Casal Lambda, actuant com a biblioteca, hemeroteca i arxiu històric, però també com a motor per tal de facilitar la història i la documentació LGTBI+ al públic general mitjançant el desenvolupament tant publicacions com altres materials²⁴.

A dies d'ara, a València trobem l'Espai de la Memòria LGTB, com parlàvem en l'anterior punt, un arxiu en l'actualitat hereter del que era l'arxiu Lambda que salvaguarda el patrimoni documental, sobretot, de la història de la Transició valenciana LGTBI+. A pesar de ser un arxiu i de recent creació, ja han organitzat diferents trobades amb l'objectiu d'apropar i difondre la realitat històrica LGTBI+ valenciana del passat segle amb les *Jornades Invertides* (on col·laborava la Universitat de València, entre altres), unes xarrades de caire acadèmic amb historiadors i historiadores de tot l'àmbit espanyol i expertíssims en la qüestió, com Pau López Clavel o Gracia Trujillo Barbadillo; el *Supersarau*, unencontre amb el patrimoni artístic LGTBI+ valencià a través de les vestimentes de Rampova i cartells de l'associacionisme sexogenèric, però també amb els testimonis vius d'una època desconeguda per a molts en la sala, com La Margot; i *Desviant l'Arxiu*, unes jornades que posaven el focus en el *com* arxivem les memòries de les sexualitats diverses, participant personalitats de la talla d'Olga Maroto o Fefa Vila. D'altra banda, un projecte que van descobrir el 23 de juliol fou la intenció de fer una cartografia interactiva dels espais LGTBI+ valencians, disponible a la pàgina web de l'Armari, així com donar reconeixement a aquells llocs, com l'antiga Presó Model, que formen part de la memòria històrica²⁵. Recentment, per a aquest últim Orgull, durant els mesos de juny i juliol, s'han organitzat per primera vegada dues rutes amb temàtica LGTBI+: la *ruta Transmaricabibollo* pel Cabanyal i la ruta LGTBI+ pel cementeri general de València, ambdues conduïdes per Piro Subrat i promocionades per l'Orgull Crític de València²⁶.

²⁴Centre LGTBI de Barcelona (s.d.): *Centre de Documentació Armand de Fluvià del Casal Lambda*. Accés en línia: <https://ajuntament.barcelona.cat/lgtbi/ca/serveis/centre-lgtbi-de-barcelona/centre-de-documentacio-armand-de-fluvia>

²⁵ Consulta en línia: <https://larmari.gva.es/explora/mapa/>

²⁶ Consulta en línia: <https://orgullcriticvlc.noblogs.org/post/2023/06/26/1-jul-ruta-transmaribibollo-pel-cabanyal/>

3 CONTEXT HISTÒRIC DE L'ITINERARI, TRANSICIÓ:

Cal dir, sense dubte i a mode d'introducció, que els anys setanta varen ser una època especialment dura pel que fa a l'enfortiment dels mecanismes de repressió franquistes (després d'un cert alliberament durant la dècada dels seixanta, que també afectarà a la vivència de l'homosexualitat²⁷), fet causat per un context de profunda alteració social, tant per la conflictivitat laboral com per altres factors d'importància cabdal a l'estat, com ETA. Siga com siga, per al règim franquista era clar l'encasellament de les diversitats sexogenèriques: degradació moral i falta d'ordre social; en canvi, el pronòstic de l'oposició política antifranquista no era molt millor, en gran manera el PSOE, el PCE i altres partits representatius dels nacionalismes perifèrics no van tenir altra opció que *no mostrar rebuig* per tal que no se'ls identificara amb els franquistes en aspectes que violaven drets individuals, i la solució va ser, tal com en les demandes feministes, *posposar o silenciar-les* el màxim temps possible perquè no hi havia una consciència ni sensibilització real²⁸. En el cas del PCE i el PSOE, poca cosa més varen fer que demanar la derogació de la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social²⁹ que era, evidentment, la prioritat principal dels fronts homosexuals que naixeran en els anys setanta. Per què aquesta poca implicació per part de l'esquerra? Doncs les raons podrien ser bé per la poca visibilitat i la "preocupació menor" que representava en aquest moment la qüestió, bé per tal que no els passara factura electoralista o per LGTBIfòbia³⁰. De tota manera, i com va a explicar-se a continuació, cal tenir sempre en compte que els moviments LGTBI+, no només a la ciutat de València sinó a tot l'estat, són realment xicotets (si més no, el més potent és el català amb el FAGC): no s'ha de sobredimensionar la seua extensió ni molt menys el seu ressò, molt vinculat a les esquerres radicals extraparlamentàries³¹.

Però, primerament, definirem què s'entén per Transició, prenent com a referència les paraules d'Ismael Saz: «[...] *Entiendo la transición a la democracia como un pasaje de un tipo de régimen dictatorial, el franquista, a nuestra actual democracia*

²⁷ LOPEZ CLAVEL, Pau (2018): «Matisos roses a la Transició. El naixement del moviment gai i lesbià al País Valencià.» en BERNAT MATEU, Carme; GALIANA I CANO, Vicent (eds), *Tombar l'estaca: identitats, sexualitats i violències durant la Transició*. Tigre de Paper, Manresa, p. 16.

²⁸ LOPEZ CLAVEL, Pau (2018): *El rosa en la senyera. El movimiento gai, lesbiano y trans valenciano en su perigeo (1976-1997)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de València, pp. 109-111; 125. Disponible en línia: <https://roderic.uv.es/handle/10550/66905>

²⁹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 126.

³⁰ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 22.

³¹ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 19-22.

parlamentaria.»³²; si bé aquesta seria estrictament la definició del terme pel que fa a la nostra història actual, afegeix el que per a ell és la cronologia, estrictament parlant, d'aquest període: «*un proceso político delimitado por el nombramiento de Adolfo Suárez como presidente del gobierno en julio de 1976 y la aprobación de la Constitución en diciembre de 1978.*»³³. És a dir, talment la Transició s'entén – en paraules de Saz – exclusivament en aquesta breu etapa que té com a fita l'establiment del símbol capital: la Constitució, i que representa la refundació d'un sistema democràtic a Espanya.

A pesar d'això, tal com igualment indica Saz³⁴, el terme ha passat a designar més que el procés constituent, el procés de conquesta democràtica a Espanya. Això, doncs, presenta grans dificultats, ja que perioditzar concretament un període com “l'establiment real d'una societat democràtica” és extremadament complex: quan es podria donar per completada aquesta tasca? Quan podríem, doncs, donar per finalitzada l'etapa de Transició? Així, a pesar de la definició del terme, la *Transició* ha desenvolupat llargs debats sobre la seua conceptualització i la drecera que han pres alguns autors ha resolt en diferenciar dos períodes, siga com siga la seua cronologia: *Transició de la dictadura a la democràcia* que abastaria el període des de la mort del cabdill Franco el 1975 fins al triomf de Felipe González el 1982, i altra *transició com a període històric*, que seria on encara ens situaríem, més de quaranta anys després. O, fins i tot, trobem períodes superposats: un de Transició institucional (des de la proclamació del rei Joan Carles I, el 30 de novembre del 1975 fins a l'entrada en vigor de la Constitució el desembre del 1978) i altre de Transició política (des del nomenament de Suárez com a president del govern el juliol de 1976, fins al triomf electoral dels socialistes el 1982), com afirma el politòleg Mario Caciagli³⁵.

Feta aquesta puntualització, el que es pot subratllar és que, a pesar de totes les imperfeccions del procés democratitzador i les herències subsequents del franquisme, el gran actor de canvi que es menysté contínuament i que hem de configurar com a essencial en aquestes dècades és la societat civil que, a través d'una gran mobilització ofensiva a partir del 1976, no deixen altra opció – que, per cert, es plantejava tant des de la Corona

³² SAZ, Ismael (2018): «Algunas consideraciones acerca del marco general de la transición a la democracia en España», *Revista valenciana d'estudis autonòmics*, n 63, p. 31.

³³ SAZ, Ismael: *Op. cit.*, p. 31.

³⁴ SAZ, Ismael: *Op. cit.*, pp 32-35.

³⁵ COTARELO, Ramon (eds) (1992): *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*; Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, p. 16.

com des de les elits franquistes – que no siga la democràcia³⁶. La Transició, amb els mitjans que fóra, té com a resultat la moderació política, l'acceptació del sistema capitalista i la democràcia, com bé assenyala Luís García San Miguel; però, complementàriament per a Elías Díaz, no podem oblidar que és a costa de l'esgotament del règim franquista i l'avanç del socialisme democràtic³⁷, en els quals, com hem anat avançant, és protagonista la societat civil. De tota manera, en aquest punt és necessari assenyalar que el moviment gai-lèsbic - de vinculació esquerrana radical i, com hem dit, amb els nacionalismes perifèrics – insistirà en la campanya del *no* a la Constitució perquè no s'incloïa, en cap moment, la llibertat sexual com un requisit indispensable dintre d'aquesta, igual que es deixaven enrere moltes reivindicacions democràtiques pel camí³⁸.

Aquest període, per tant, no és tranquil ni pacífic: tot al contrari, en ell encara ressonen les reminiscències franquistes de la repressió a través d'una gran violència i la por, com anirem veient més endavant: hi ha molta incertesa i inseguretat en una població, com assegura Raúl Morodo, que encara tenia present la guerra civil i no volia pagar el preu de tornar a repetir-la³⁹. A banda, també quedaran aspectes no resolts que posteriorment tindran un impacte especial – però no exclusiu – en la població valenciana: els nacionalismes perifèrics, que derivaran, després de molta lluita, en les autonomies⁴⁰. Insistim en aquest aspecte perquè serà important, tal com veurem, per al moviment LGTBI+ valencià, atés que acull, entre les seues demandes i a pesar de semblar un tema no relacionat amb el col·lectiu, la de l'autonomia. Si és *la societat qui marca el camí*, com diu Saz, ho veurem clarament en aquest cas en el moviment LGTBI+ per a aconseguir l'alliberament sexual en un país en el qual, en menys de cinquanta anys des d'una cruenta dictadura, ens hem posat a la capdavantera mundial en drets i acceptació del col·lectiu, a pesar de tota la violència, discriminació i por que encara es viu.

Feta aquesta introducció del que s'entén per Transició i la terminologia tan problemàtica que copsa tot aquest concepte per a la historiografia recent, iniciarem una aproximació al que serà el context general de la Transició a València, més violenta, com hem esmentat adés, del que en un principi es podria pensar i que ens ajudarà a entendre millor el moviment LGTBI+ , solidaritzat amb la causa política antifranquista i nacionalista.

³⁶ SAZ, Ismael: *Op. cit.*, pp. 37-45.

³⁷ COTARELO, Ramon (eds): *Op. cit.*, p. 17.

³⁸ LÓPEZ CLAVEL, Pau: *El Rosa en la Senyera...*, p. 108.

³⁹ COTARELO, Ramon (eds): *Op. cit.*, p. 18.

⁴⁰ COTARELO, Ramon (eds): *Op. cit.*, p. 23.

Amb la mort de Franco a finals del 1975, s'encetaran tota una sèrie de processos polítics que, si més no, intentaran garantir la continuïtat d'un sistema que fa aigües per totes bandes i el qual ja no compta amb la seua peça principal de "legitimació". Per què fa aigües? Doncs, principalment, perquè, com hem esmentat, la conflictivitat política i social era cada vegada més patent i menys sostenible per al govern: les nombroses i potents vagues laborals a partir – de forma més intensa – del 1962, de transports, l'oposició estudiantil del 1974-1975, el moviment veïnal, les lluites per les amnisties dels presos polítics, la victòria sindical de les CCOO amb una mobilització obrera imparable, entre altres⁴¹. Davant d'aquests fets, la repressió, provinent de la política formal i informal, agafa força: atemptats a diverses facultats de la Universitat de València i llibreries (que arribaran al seu pic durant el 1976-1977), accions violentes de la ultradreta i amenaces constants a estudiants, periodistes, o a altres persones que tenien una veu que podria resultar problemàtica⁴².

Per altra banda, caldria subratllar el que en la historiografia s'anomena Batalla de València: el xoc entre el catalanisme i l'anticatalanisme (assumit, des del 1978, pel conjunt de la dreta⁴³) al nostre país. La realitat, en canvi, serà que, si evidentment no es produeix una batalla a l'ús, esclataran múltiples episodis de crua violència perpetrats, sense cap tipus de parangó i gairebé de manera unilateral, per la dreta i ultradreta anticatalanista, grups com Grup d'Acció Valencianista o Fuerza Nueva; fet pel qual Alfons Cucó no admet el terme Batalla de València, atès que més bé era una rebel·lió antidemocràtica pràcticament exclusiva de l'extrema dreta⁴⁴. La violència de l'extrema dreta se sentirà en les carns d'aquells que personificaven l'oposició antifranquista, exemples capitals són Manuel Sanchis Guarnier o Joan Fuster⁴⁵, però no exclusivament: el col·lectiu LGTBI+ i l'ambient també varen sofrir múltiples atacs i amenaces per part de grups d'ultradreta, com el cabaret LGTBI+ *Ploma-2*; el pub Corso, que queda totalment destruït després d'una gran explosió que va afectar greument, fins i tot, al pis superior deixant ferits al matrimoni que vivia allí⁴⁶; o la llibreria de la Dona, de tall feminista lèsbic, amb amenaces de bombes,

⁴¹ RIBERA, Borja (2023): *Una historia de violencia, la Transición valenciana (1975-1982)*, Tirant humanidades, València, p. 28-30.

⁴² RIBERA, Borja: *Op. cit.*, p. 34.

⁴³ RIBERA, Borja: *Op. cit.*, p. 23.

⁴⁴ RIBERA, Borja: *Op. cit.*, p. 24.

⁴⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera..*, p. 112.

⁴⁶ BARBA, Juan (5/10/2022): *Geografies de la nit valenciana. Recuperant unes memòries bollo-festives i travestis* [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a València. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=00uzcM4_DO8

assetjaments i llançaments de còctels Mòlotov⁴⁷. S'ha de fer un esment a banda per a la llibreria Sona, ja que, oberta en el 1978, el seu afany és servir no només de llibreria, sinó com un centre de trobada feminista i lèsbic: feien tallers d'autoconeixement sexual i parlaven de plaer, de sexualitat, etc; tota una institució a València, ja que tenien una assessoria jurídica i donaven certa cobertura (dins del que es podia) a dones maltractades, dones que volien avortar, ..., en un moment d'obscuritat total i prohibició, raó per la qual moltes d'elles van acabar anant a juí⁴⁸.

La important reivindicació per l'Estatut d'Autonomia, reclamat de manera ostentosament multitudinària en aquella gran manifestació del 9 d'octubre del 1977 («*Unos 800.000 valencianos, según datos del servicio de orden, y entre medio millón y 600.000, cifra confrontada en fuentes diversas*⁴⁹»), que portava com a lema “Per l'amnistia. Per les llibertats democràtiques. Per l'Estatut d'Autonomia”, va resultar també en un augment de la violència de l'extrema dreta cap als grups que defensaven l'autonomia o pogueren tindre simpaties cap a ella o el catalanisme (així com la repressió per part de la policia a les manifestacions), sobretot a partir de 1978: Unió Regionalista Valenciana, el GAV, la Triple A o Fuerza Nueva, atemptaven contra llibreries com Agre Dolç a València, boicotejaven taules redones sobre l'autonomia com l'organitzada per Saó en l'Ateneu Mercantil de València, on arribaren a col·locar bombes⁵⁰, assetgen constantment i amenacen de mort a Sanchis Guarner – el qual denuncia els fets mentre la policia resta passiva –⁵¹,... Així doncs, amb tots aquests i més fets com a historial, es comença a consolidar el blaverisme durant el 1978, fins al 1982 – amb l'aprovació de l'Estatut –, prenent com a senyals d'identitat la senyera amb la franja blava (com ho farà l'Estatut), rebutjant termes com País Valencià perquè suposava donar peu a l'aparició del *fantasma dels Països Catalans* i acceptant d'altres com Regne de València (encara que a l'Estatut figurarà el terme de recent creació i gran originalitat: Comunitat Valenciana), o fent del valencià un idioma propi (com també apareixia a l'Estatut)⁵². És a dir, el resultat de l'Estatut fou, de lluny, beneficiós per a la

⁴⁷ MAROTO DELGADO, Olga (5/10/2022): *Geografies de la nit valenciana. Recuperant unes memòries bollo-festives i travestis* [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a València. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=00uzcM4_DO8

⁴⁸ MAROTO DELGADO, Olga: *Op. cit.*

⁴⁹ MILLAS, Jaime (11/10/1977): «Más de medio millón de personas reclamaron autonomía para el país Valenciano», *El País*. Consulta en línia: https://elpais.com/diario/1977/10/11/espana/245372430_850215.html

⁵⁰ RIBERA, Borja: *Op. cit.*, pp. 170-172.

⁵¹ RIBERA, Borja: *Op. cit.*, p. 199.

⁵² RIBERA, Borja: *Op. cit.*, pp. 560-566.

dreta valenciana i espanyola, rebaixant les exigències de l'inicial projecte d'Estatut de Benicàssim a pràcticament el no-res⁵³.

3.1 LA REPRESSIÓ I PATOLOGITZACIÓ:

Passant a l'acció, per tal de situar-nos, el col·lectiu LGTBI+ – sobretot pel que fa als homes gais i les dones trans (englobades, desgraciadament, dintre de l'espectre gai: *los maricones con tetas*, com afirma Mar Cambrollé⁵⁴) – a València seran empresonats a la Presó Model, on estaran exposats a duríssimes violacions sistemàtiques i pallisses, en les quals els guàrdies fins i tot actuaven com a proxenetes i facilitaven els encontres⁵⁵; a banda de tallers ocupacionals cosint vestits de novia, tal com narra Rampova a *Redada de Violetas*, detinguda a València el 1971 i en altres repetides ocasions⁵⁶, també estaven exposats a teràpies d'aversion, en les quals se'ls mostraven imatges sensuais tant femenines com masculines, però les del mateix sexe comportaven una descàrrega elèctrica per tal de, suposadament, crear rebuig⁵⁷. A pesar que aquestes esmentades eren les més habituals, també trobem teràpies de coma induït mitjançant el subministrament d'insulina o hormonoteràpies, exàmens per a classificar als gais en passius, actius o versàtils segons criteris completament arbitraris basats en prejudicis i que els mateixos doctors apel·laven a la seua inutilitat perquè, evidentment, eren absurds⁵⁸. Rampova, a banda de narrar la seua vivència a la presó de València – i també Barcelona – amb continuades i més que traumàtiques violacions per part dels presos fins al punt de demanar ajuda a la seua família per suïcidar-se⁵⁹, també exposa el cas del seu company Amador, que passa pel psiquiàtric – segurament, afirma ella, el de Bétera – on és víctima d'electroxocs, teràpies d'aversion i testosterona⁶⁰. Aquesta patologització i tractament de l'homosexualitat a Espanya es basa en les fonamentacions de Valentín Pérez Argilés al seu *Discurso sobre la homosexualidad* publicat l'any 1959 i que tenia com a precedent el *Tratamiento de las enfermedades*

⁵³ RIBERA, Borja: *Op. cit.*, p. 572.

⁵⁴ VALLEJO, César; TOMÁS, Paco (2019): *Amarillo: peligrosos y enfermos* [capítol de sèrie documental]. *Nosotrxs somos*. Madrid, Espanya: Playz (RTVE). Recuperat de: <https://www.rtve.es/playz/videos/nosotrxs-somos/nosotrxs-somos-capitulo-1-amarillo-enfermos-peligrosos/4654077/>

⁵⁵ ARNALTE, Arturo (2003): *Redada de violetas: la represión de los homosexuales durante el franquismo*. Madrid, La Esfera de los Libros, p. 126.

⁵⁶ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, p. 123.

⁵⁷ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, pp. 111-114.

⁵⁸ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, pp. 102-114.

⁵⁹ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, pp. 137-138.

⁶⁰ RAMPOVA et al. (2020): *Kabaret Ploma 2. Socialicemos las lentejuelas*. Valencia, Imperdible, p. 38.

mentales de Antonio Vallejo-Nágera del 1940⁶¹; sumades a les idees de Kraft-Ebing a partir del *Psychopathia Sexualis*, publicat l'any 1886 i imprescindible en la concepció de la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social⁶². Realment, emperò, relativament *pocs* passaven per la presó: la majoria eren detinguts i retinguts a les comissaries, sotmesos a vexacions i pallisses, a abusos sexuals per part de la policia i obligats a netejar les comissaries a manera de burla i altres⁶³. Es calcula que aproximadament unes 4.000 persones espanyoles ingressaren en presó a Espanya per ser LGTBI+ amb la LPRS⁶⁴.

La realitat de les dones lesbianes serà un tant diferent – i molt obscura a nivell historiogràfic per la manca de dades –, perquè una vegada més i a la manera del franquisme, la repressió anava de la mà de l'àmbit privat (la família), mèdic i eclesiàstic: són castigades a través de psiquiàtrics i convents, perquè realment la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social no recollia les lesbianes com a subjecte a perseguir, el que fa evident la gran invisibilitat que sofrien⁶⁵. Si gais els portaven a la comissaria, a les lesbianes les portaven amb la seua família perquè ells sabien com castigar-les silenciosament, com afirma Beatriz Gimeno⁶⁶.

Així doncs, una de les grandíssimes institucions de càstig i correcció franquista a aquestes dones serà el Patronato de Protección a la Mujer, que funcionaria entre el 1941 i el 1985 – a pesar que es va anunciar la seua abolició en 1978 –, i que va arribar a tenir sota les seues reixes a 40.000 dones⁶⁷. El Patronato era portat endavant per monges i la seua funció era encaminar a aquelles dones – joves, d'entre 15 i 25 anys – que no complien o eren susceptibles de no poder complir la norma social femenina – *caídas o en riesgo de caer* –, és a dir, no només lesbianes, sinó per exemple també prostitutes, rebels o dones agredides sexualment⁶⁸. Evidentment, tal com passa als homes que entraran a la presó pels mateixos motius sexuals, només feia falta una denúncia de qualsevol per tal que directament es presentaren al teu domicili per a dur-te, en aquest cas, al convent pertinent; en definitiva, una presó a tots els efectes, però de caire religiós. En el cas de les lesbianes,

⁶¹ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, p. 90.

⁶² ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, pp. 88-89.

⁶³ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, p. 78.

⁶⁴ CEA, Lorena (2015): «Realidades Trans» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València, p. 112.

⁶⁵ VALLEJO, César; TOMÁS, Paco (2019): *Op. cit.*

⁶⁶ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, p. 214.

⁶⁷ QUIÑONERO HERNÁNDEZ, Mari Llum (3/10/2022): *Amnistia, llibertat? Identitats dissidents valencianes en la Transició* [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a València. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=BQXfpGj_U6w

⁶⁸ QUIÑONERO HERNÁNDEZ, Mari Llum (3/10/2022): *Op. cit.*

eren titllades d'alcohòliques, trastornades, perilloses sexuals i altres categories per tal de tancar-les. La reeducació, doncs, constava en fregar, resar i cosir en tallers peces de roba que després es venien a marques com El Corte Inglés; per la qual cosa no rebien cap compensació econòmica⁶⁹. És evident que, d'entre les dones que varen passar per les presons de la ciutat – la Presó de Dones situada a la Petxina i el Convent de santa Clara –, hi hauria d'haver lesbianes i, fins i tot, homes trans. Als psiquiàtrics, el diagnòstic d'histèria va ser el puntal mitjançant el qual es reprimiria a les lesbianes a tot l'estat i els electroxocs, essencialment, el seu *instrument de cura*⁷⁰. Allí, es curaven en salut amb habitacions individuals per tal de prevenir qualsevol conducta lèsbica.

«Els últims presos del franquisme en eixir de les presons fórem els homosexuals i les transsexuals» afirma Jordi Petit (de fet, acabaren d'eixir en febrer del 1979)⁷¹, i és que serà el 26 de desembre de 1978 quan la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social es modificaria i eliminaria les referències a l'homosexualitat, relaxant la pressió tant social com policial sobre el col·lectiu i deixant de considerar-se il·legals les pràctiques homosexuals. Nogensmenys, els presos socials LGTBI+ no es varen beneficiar de cap de les tres amnisties generals (atés que l'homosexualitat no comportava una pena, sinó que es considerava una “mesura de seguretat”⁷²) i va continuar havent-hi persecució al col·lectiu a través de l'aplicació del delictes d'escàndol públic⁷³, eliminat parcialment amb la Llei Orgànica 8/1983⁷⁴. També cal tenir en compte que fins al 1980 no es va legalitzar la primera associació gai de l'Estat: el Front d'Alliberament Gai de Catalunya⁷⁵; el primer front valencià en legalitzar-se serà el Moviment d'Alliberament Gai del País Valencià el 7 de juny del 1983⁷⁶.

Reprenent un poc el punt de la repressió per part dels grups d'ultradreta i com va afectar el col·lectiu LGTBI+ , cal fer un esment a banda per a la Brigada 26, una unitat de

⁶⁹ ZUIL, María (12/07/2018): «El patronato, la cárcel de la moral franquista para adolescentes: “Era como la Gestapo”», *El Confidencial*. Accés en línia: https://www.elconfidencial.com/espana/2018-07-08/patronato-proteccion-mujer-franquismo-gestapo_1586930/

⁷⁰ ARNALTE, Arturo: *Op. cit.*, p. 214.

⁷¹ PÉREZ, Beatriz (26/12/2018): «Gais y transexuales fuimos los últimos en salir de las cárceles franquistas». *El Periódico*. Recuperat de: https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20181226/jordi-petit-gais-transexuales-fuimos-los-ultimos-salir-carceles-franquistas-ley-peligrosidad-social-7213491?fbclid=IwAR2Dg1P2AlQO56JvbJK3zng_2-EHw12Zw4tv7_9cRmBYgo4pMEt6RiDyerU (Entrevista a Jordi Petit).

⁷² MARTÍNEZ, Ramón (2017): *Lo nuestro sí que es mundial. Una introducción a la historia del movimiento LGTBI+ en España*, Barcelona-Madrid, Egales, p. 132.

⁷³ LÓPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera*., p. 167.

⁷⁴ LÓPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera*., p. 199.

⁷⁵ MARTÍNEZ, Ramon: *Op. cit.*, p. 146.

⁷⁶ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera*., p. 277.

la policia local de la ciutat creada en 1973 i en actiu fins al 1986. Aquesta era dirigida a controlar les nits, i caracteritzada per la seua extrema violència i filiació amb grups d'extrema dreta. La majoria d'ells foren reclutats des d'espais vinculats a les arts marcial o l'esport, però també d'ambients profranquistes i ultradretistes com Fuerza Nueva⁷⁷, figures destinades a infondre por amb un uniforme negre amb botes i un revòlver Smith & Wesson del 38 – fet realment excepcional –⁷⁸; estaven per damunt de la llei, tenien el control de la nit i així ho feien patent: bevien a bars sense pagar el compte, donaven pallisses a tot allò que *els molestava*, encobriren proxenetes i traficants, abusaven sexualment de les prostitutes, etc. La 26 encara gaudeix d'un gran blanquejat a nivell institucional, a pesar de tota la violència i les agressions causades als sectors més vulnerables de la nostra societat, n'és un exemple el recent programa emés a À Punt de l'Informe⁷⁹ on els propis policies tenen temps més que suficient dintre del reportatge per a justificar una violència “necessària” contra “grups terroristes i *bandes urbanes*” (clarament, ací cap qualsevol categoria imaginable contrària a les normes socials heretades del franquisme), una feina per la qual «ningú els ha donat les gràcies i que era imprescindible per tal de mantenir a l'escòria de la societat allunyada – o amagada – de la ciutat», mentre subratllen que incorporaven a algunes de les primeres dones al cos de policia, un fet realment excepcional; tot al mateix temps que amaguen pallisses, excessos i agressions a qualsevol dissidència.

Qui eren, o què feien, pel que fa al col·lectiu LGTBI+ ? No només realitzen batudes contínues a aquells locals d'ambient, apallissant violentament a qualsevol individu potencialment sospitos de tindre ploma o manifestar-la obertament, sinó que a l'avinguda de l'Oest roben la recaptació a les prostitutes, les multen per «interrompre la via pública», les agredeixen tant físicament com sexualment, les prenen i les porten a mitjanit al Saler, a la Malva-rosa o fins i tot al nou llit del Túria, les despullen i les abandonen allí – tal com denuncia *Papers Gais* l'any 1982 al seu butlletí⁸⁰ –. Tot açò, evidentment, de forma quotidiana; les prostitutes trans afirmen que «*los años que estuvimos en la avenida del*

⁷⁷ SUBRAT, Piro (26/4/2023): «La Brigada 26 daba tanto asco que tenía que escribir esto», *Editorial Imperdible*. Consulta en línia: <https://editorialimperdible.com/2023/04/26/la-brigada-26-daba-tanto-asco-que-tenia-que-escribir-esto-piro-subrat/>

⁷⁸ MONTANER, Rafel (10/04/2011): «Cuando Valencia tuvo sus "Hombres de Harrelson"», *Levante*. Disponible en línia: <https://www.levante-emv.com/valencia/2011/04/10/valencia-tuvo-hombres-harrelson-13074035.html>

⁷⁹ Enllaç al reportatge: <https://www.apuntmedia.es/programes/informe/complets/informe-brigada-26-134-1608979.html>

⁸⁰ *Papers Gais* (febrer-març/1982), n. 1, p. 3. Accés en línia: <https://ploma2.files.wordpress.com/2020/10/papers-gais-n1-febrero-marzo-1982.pdf>

*Oeste fueron una pesadilla y un infierno*⁸¹». Les treballadores sexuals, tant trans com cis, col·laboraven passant la veu per tal de fugir a temps abans que les enxampara la brigada i també disposaven de qualsevol útil que servira per a defensar-se en cas de necessitat (com botelles de vidre, pedres, etc). En l'any 1992, la Conselleria de Policia Municipal censa a 60 treballadores sexuals trans a la ciutat⁸². És d'aquesta necessitat de protegir-se davant l'assetjament de la policia que naix Transexualia l'any 1994, la primera organització específica del col·lectiu trans. A l'inici, aquesta associació comptarà amb 50-70 dones trans, de les quals la immensa majoria exercia la prostitució com a única eixida laboral possible⁸³. Era tan problemàtica la seua existència a l'avinguda de l'Oest, que diferents alcaldies lluitarien per tirar-les d'allí i reubicar-les a diferents llocs: en un primer moment seria al camí de les Moreres, a Natzaret, un lloc sense cap men de vigilància ni il·luminació que les condemnaria no només a la marginació, sinó també a la violència més crua; fins i tot va haver-hi una proposta d'Unió Valenciana de crear una Ciutat del Plaer fora del centre històric de la ciutat que reduiria a les persones dedicades al treball sexual a un gueto; al passeig de l'Albereda, etc; en canvi, sense tenir en compte les anades i vingudes, s'ubicarà finalment a la zona entre l'estació d'autobusos i l'antic hospital de la Fe, a Les Tendetes⁸⁴. Evidentment, davant de la primera idea del camí de les Moreres, s'organitzen boicots i lluites en contra d'aquesta decisió; però amb el posterior canvi a la zona del darrere de l'estació d'autobusos (que serà definitiu l'any 1992), també hi haurà certa controvèrsia, atès que era un lloc poc concorregut – respecte a l'avinguda de l'Oest –, apartat, i perderen molta clientela⁸⁵.

3.2 ELS ESPAIS DE LLIBERTAT I PLAER:

Amb això i amb tot, ara que parlem de l'estació d'autobusos, és imprescindible esmentar el cruising gai, zones on la gent anava a tindre sexe espontani i sense compromisos: llocs on alliberar el desig més carnal. A aquestes zones, que eren clarament sabudes per tothom interessat, bastava amb fer algun tipus de gest, com tocar-se l'orella,

⁸¹ CEA, Lorena: *Op. cit.*, p. 119.

⁸² CEA, Lorena: *Op. cit.*, p. 116.

⁸³ CEA, Lorena: *Op. cit.*, ..., p. 118.

⁸⁴ CEA, Lorena: *Op. cit.*, ..., pp. 115-116.

⁸⁵ CEA, Lorena: *Op. cit.*, ..., p. 117.

les butxaques o una mirada insistent, per tal d'anar cap a un racó amagat a tindre sexe⁸⁶. Així doncs, si bé existeixen llocs tancats on també es practica cruising – sobretot durant el dia –, com saunes o bars de sexe, hi ha altres a l'aire lliure com el parc posterior de l'estació d'autobusos (que, clarament, va deixar d'utilitzar-se en desplaçar-se allí la prostitució, atés la incompatibilitat de les dues activitats), l'antic llit del riu Túria i el Palau de Congressos, l'Horta, les platges de la Malva-rosa, les Arenes i el Saler, o el port⁸⁷; entre altres. Aquests espais, al seu torn, han anat normativitzant-se: com? Doncs eliminant tot allò que poguera donar espai a racons obscurs o amagats, o convertint perifèria en centre. Un exemple és la construcció del passeig marítim i tota la revalorització de les platges del Cabanyal: amb la desaparició de les dunes i els matolls, es dificulta de manera més que considerable poder realitzar cruising. Siga com fora, la realitat és que aquests espais varen resultar claus perquè oferien la possibilitat de poder alliberar un desig que moltes persones no podien alliberar-lo de cap altra manera en aquesta època. Al final no devem oblidar el fet que ocupar l'espai públic per a manifestar una sexualitat dissident també constituïa un acte polític. Evidentment, aquestes zones no estaven exemptes de violència tampoc: són freqüents, per exemple, els atracaments a l'estació d'autobusos.

Més enllà del psiquiàtric o el convent, les dones lesbianes es movien moltíssim per xarxes de suport i cures – fet fonamental per tal d'entendre la identitat i la llibertat lèsbica en aquesta època –, grups i espais segurs on podien ser i viure lliurement: acampades, clubs esportius o, en molts casos, espais segregats per sexe pel franquisme eren zones que donaven peu al cruising femení⁸⁸. Feien servir el camuflatge relacional per a amagar el seu amor: es feien passar per germanes, per cunyades viudes i altres per tal de poder encobrir relacions que, al seu torn, tampoc eren tan senzilles d'amagar com es pensa, atés la gran vigilància franquista encarnada en figures com els serenos, policies o, fins i tot, veïns.

Així doncs, el col·lectiu difícilment troba espais de llibertat, i, quan els troba, s'ha de continuar alerta: no són poques les batudes de la Brigada 26 en coneguts pubs o bars d'ambient a València – com, per exemple, Café Sifó, Tandem o la discoteca Blancanieves⁸⁹

⁸⁶ MIRALLES, Pepe (2015): «Fuera y de pie. Los enclaves de cruising en València y su área metropolitana» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València, p. 94.

⁸⁷ MIRALLES, Pepe: *Op. cit.*, pp. 94-100.

⁸⁸ ALBARRACÍN, Matilde (25/10/2022): *Memòria (no cishetero) del franquisme. Històries valencianes de la repressió i les resistències LGTBI durant la dictadura*, [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a Alacant. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=4XfkXmfTuvC&ab_channel=GVAL%27ArmaridelaMem%C3%B2ria

⁸⁹ RAMPOVA: *Op. cit.*, pp. 38-39.

—, a l'avinguda de l'Oest, com tampoc ho són les persecucions d'energúmens de Fuerza Nueva dirigides a apallissar gent del col·lectiu usualment a la nit i quan estan sols. Tanmateix, evidentment a aquestes altures del franquisme ja s'havien creat certs espais de llibertat a la nostra ciutat com els esmentats de la platja la Malva-rosa, Les Arenes i el port, els actuals jardins del Túria, i fins i tot la mateixa Horta de València, o moments concrets com les festes de carnestoltes o les Falles, allí es realitzen no només encontres sexuals —sobretot, entre homes—, sinó que els codis de gènere semblaven romandre en una mena de llimbs durant el temps que durava la festa⁹⁰.

3.3 EL MOVIMENT VALENCIÀ ORGANITZAT, LLUITA I PROBLEMES:

El moviment valencià organitzat començarà l'any 1976 amb el que serà la segona organització de tot l'Estat espanyol: el Front d'Alliberament Homosexual del País Valencià (FAHPV). Així doncs, tot comença —si hem de posar una data de naixement— amb el I Congrés Internacional sobre Marginalitat Social, celebrats l'1 i el 2 d'abril del 1976 a Burjassot i impulsat per la Fraternitat Cristiana de l'Amistat (grup de caràcter humanista i cristià, fundat en 1968 per sacerdots suspesos per haver-se declarat homosexuals), al qual assisteixen representants del FAGC de Barcelona⁹¹. Així doncs —i paradoxalment al que se'ns convidaria a pensar—, el FAHPV naix des d'un àmbit científic fomentat pel cristianisme i amb l'empenta imprescindible del FAGC (així com amb la seua influència ideològica). Si bé la idea de crear un grup organitzat de lluita LGTBI+ havia aflorat en el context del congrés i gràcies als contactes amb el FAGC, s'acabarà de materialitzar un mes després —sense tindre res a veure amb la Fraternitat—, a pesar de fer la seua presentació oficial a la llibreria Nova Cultura un any després, en 1977, juntament amb el Col·lectiu de Lesbianes —que era autònom—⁹². S'ha de dir, emperò, que aquest front (integrat per homes, dones, subjectivitats trans de l'extrema esquerra revolucionària, anticlerical i feminista) prompte es dissoldrà a causa, principalment, de la seua clandestinitat, els problemes econòmics, la dificultat d'actuació tenint en compte la vigilància a la qual podien estar exposats amb la LPRS⁹³, els pocs membres amb els quals comptava i la seua inexperiència política⁹⁴. D'igual manera, així com el FAGC o EHGM (*Euskal Herriko Gai-Les*

⁹⁰ RAMPOVA: *Op. cit.*, pp. 19-22.

⁹¹ MARTÍNEZ, Ramon: *Op. cit.*, pp. 107-109.

⁹² MARTÍNEZ, Ramon: *Op. cit.*, p. 110.

⁹³ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 144.

⁹⁴ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició...», p. 24.

Askapen Mugimendua) va poder comptar amb un suport polític explícit, no serà el cas del FAHPV al País Valencià⁹⁵, el que suposarà un obstacle considerable per a l'avanç de polítiques inclusives al nostre territori i un dels motius de pes pels quals el FAHPV fracassarà i es dissoldrà al cap de poc temps – el 1978 –⁹⁶, juntament amb els indicats anteriorment. Siga com siga, la realitat és que serà la primera representació valenciana del col·lectiu (malgrat les seues mancances pel que fa a l'àmbit trans i lèsbic⁹⁷) i que tindrà una presència real fent contrapés a les teories patologitzants, al masclisme donant suport al moviment feminista, agredint l'espai públic amb pintades als carrers a favor de l'alliberament sexual⁹⁸; i focalitzant la lluita contra els pilars fonamentals del franquisme: la noció d'Espanya, de família i l'església⁹⁹.

Pel que fa al Col·lectiu de Lesbianes, cal esmentar que és el primer col·lectiu de lesbianes autònom dintre dels fronts gais en tota Espanya, atés que data del 1976¹⁰⁰. Nogensmenys, va col·laborar tant en organitzacions feministes valencianes com en el FAHPV, ja que es fonamenten sobre el feminisme i el reivindiquen, ocupant-se també d'aquesta tasca dintre del FAHPV. Eren una classe d'espai intermedi de lluita, ja que se situaven entre el feminisme i l'alliberament sexual, però a causa d'aquesta situació ambivalent mai seran protagonistes, en el sentit que sempre estaran a l'ombra d'un objectiu més general: això no passa només a València, sinó que serà la rèmora que portarà sempre a l'esquena el moviment lèsbic, que es troba sovint amb el rebuig (o, si anomenem les coses pel seu nom, lesbofòbia) tant del moviment gai com del feminisme (d'igual manera, al Cap i Casal veurem com les organitzacions feministes valencianes rebutgen o recelen de les lesbianes – a pesar que aquestes participen en les reivindicacions feministes heterocentrades com la dels anticonceptius o l'avortament –, creant-se un ambient de tensió ja en el 1977¹⁰¹). Veiem que dintre del que és l'ambient de la nit, en molts casos les dones lesbianes són discriminades: no poden entrar en certs locals a pesar de la naturalesa, en teoria, inclusiva, d'aquests. És a dir, en molts casos la convergència entre els diferents espais de reivindicació, celebració i existència és molt complicada, les lesbianes s'enfronten a un rebuig i invisibilitat constants.

⁹⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 125.

⁹⁶ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 127.

⁹⁷ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 141.

⁹⁸ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, pp. 127-128.

⁹⁹ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició...», p. 24.

¹⁰⁰ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 128.

¹⁰¹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 130.

Pel que fa més concretament al moviment lèsbic, aquest era tremendament reivindicatiu, amb un impuls enorme per canviar un sistema que les marginava a tots els nivells. Per això, creen molts espais o es reapropien d'ells: alguns exemples eren La Picola, De Pas, o la llibreria Dona, però també probablement el grup Terra (d'entre 10-25 participants), nascut en 1976 per tal d'incidir en posar solució a problemàtiques femenines i crear xarxes de cures i suport¹⁰². Diguem probablement perquè no està explícitament clar si era un espai on les lesbianes es movien o no, però tenint en compte que la sexualitat, l'autodescobriment i centrar-se en elles mateixes era el punt clau d'aquesta associació, és quasi segur que les sexualitats diverses foren acollides¹⁰³. A pesar de tot, la durabilitat del grup Terra fou relativament curta, atés la deriva que va prendre l'associació, més centrada a organitzar jornades i crear programes culturals, i no tant en atendre les demandes femenines del grup com havia fet amb anterioritat¹⁰⁴. Emperò, i tornant al Col·lectiu de Lesbianes, entre el desinterés del feminisme, la invisibilitat a la qual estaven sotmeses per part del FAHPV i la poca cohesió del moviment lèsbic a una extensió estatal, el Col·lectiu té grans problemes per tal de consolidar-se i irrompre en força, però es mantindrà al llarg del temps – i sempre de manera autònoma – fins a l'aparició de Lambda a València¹⁰⁵. Cal remarcar, encara que fora més tard i ja en els 2000 – l'edifici s'ocupa en 1996 –, que al Cabanyal existirà el Dones del Baix del Cabanyal, un espai no mixt i autogestionat on es consoliden moltes bases i es parla més en profunditat dels feminismes lèsbics i trans a la ciutat, creant unes xarxes de suport i solidaritat alternatives¹⁰⁶.

Malgrat la dissolució del FAHPV, a finals d'aquest mateix any 1978 es crearà el Moviment per l'Alliberament Sexual del País Valencià (MAS-PV). Cal dir que el MAS-PV naixerà de forma completament independent per la necessitat de tindre representació pel que fa a la lluita per l'alliberament sexual, i serà de tall esquerrà¹⁰⁷. És concebut en un moment diferent del MAHPV, perquè ara ja es tenia més consciència de la mobilització de la qual era capaç el moviment i políticament es té més en compte la seua posició i suport. La realitat és que, a comparació tant del MAHPV com dels fronts posteriors valencians, el

¹⁰² BERNAT MATEU, Carme (2018): «L'autoconsciència feminista al 1970 i el Grup de Dones Independents Terra.» en BERNAT MATEU, Carme; GALIANA I CANO, Vicent (eds), *Tombar l'estaca: identitats, sexualitats i violències durant la Transició*. Tigre de Paper, Manresa, p. 56.

¹⁰³ BERNAT MATEU, Carme: *Op. cit.*, p. 58.

¹⁰⁴ BERNAT MATEU, Carme: *Op. cit.*, p. 60.

¹⁰⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 130.

¹⁰⁶ NAVARRETE, Ana; NAVARRETE, Carmen (2015): «Mujeres en lucha. Anotaciones para una cartografía del feminismo valenciano» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València, p. 39.

¹⁰⁷ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 146.

MAS-PV tindrà una perspectiva més ampla i diversa, el que s'anomena tendència sextopista (que busca l'alliberament sexual i de gènere amb igualtat en les diferents lluites, i té un fort rebuig i negació cap a la *identitat* homosexual¹⁰⁸) enfront del *moviment gai* (entés, literalment, com una lluita completament masculina)¹⁰⁹. Açò, cal dir, també constitueix una diferència substancial respecte a la resta de fronts espanyols, de tendència gai (sobretot per la influència del FAGC, que seguia aquesta línia)¹¹⁰. El MAS-PV acapara el moment de més visibilitat de l'alliberament gai-lèsbic (entre el 1978 i el 1980) a la capital valenciana¹¹¹, però tampoc tindrà unes accions massa diferents pel que fa a la resta de col·lectius espanyols; encara que realment remarcable i un dels seus majors èxits serà el fet d'haver convocat la primera celebració de l'Orgull a la ciutat¹¹², un dels més multitudinaris com veurem més endavant; però també aconseguiran altres fites com l'edició de Plomàs – un fanzine de curta duració, però que creava identitat i xarxa – i el seu treball en conjunt amb el feminisme i el nacionalisme¹¹³. Aquesta organització naix com una resposta solidària a l'acomiadament de dues treballadores del sector tèxtil acusades de mantenir una relació lèsbica¹¹⁴. Es dissoldrà, emperò, per culpa d'una gran crisi a diverses escales encetada arrel de l'organització del seu primer congrés¹¹⁵: per una banda, per la gradual desmobilització que sofrirà el moviment LGTBI+ en aquesta etapa posterior a l'eliminació de la LPRS i, per altra, per la manca de suport econòmic de l'associació i la pobresa organitzativa, així com la forta irrupció del feminisme – amb relació a la lluita lèsbica –¹¹⁶. A tots aquests factors, evidentment, se sumará el que serà, entre finals dels 70 i principis dels 80, la gran escletxa en el moviment: si es devien focalitzar en l'alliberament gai o en la sextopia, com hem esmentat anteriorment¹¹⁷. Així doncs, la seua disgregació suposarà el fi d'aquesta tendència sextòpica a València¹¹⁸.

No només passarà al MAS-PV, sinó a una gran quantitat de fronts que havien vist llum a finals de la dècada i cessen la seua activitat o es transformen: és així com es passarà

¹⁰⁸ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 25.

¹⁰⁹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 190.

¹¹⁰ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 190.

¹¹¹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 189.

¹¹² ALIAGA, Juan Vicente (2015): «Historias de supervivencia, historias de lucha, historias de vida.» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València, p. 56.

¹¹³ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 26.

¹¹⁴ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 55.

¹¹⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 26

¹¹⁶ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 182.

¹¹⁷ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 182.

¹¹⁸ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 181.

del MAS-PV al MAG-PV en 1980, que funcionaria fins al 1984¹¹⁹. El problema amb el MAG-PV i les crítiques que es faran seran que, en essència, l'alliberament sexual concerneix a tot el món (inclosos els heterosexuals, a pesar de tot), no només als gais¹²⁰, com ens hem referit anteriorment. Aquest conflicte crea el CAS-PV, el Col·lectiu per l'Alliberament Sexual, que pretenia englobar totes les diferències i ser una sort de successor del MAS-PV, buidant el MAG-PV, ja que hi havia molta gent que no se sentia identificada només en lluitar per l'alliberament dels gais¹²¹. Tanmateix, realment aquest col·lectiu de tendència més radical només té una duració d'un any, dissolent-se en 1981, per la qual cosa molta gent torna al MAG-PV, com és el cas de Rampova i Greta Guevara¹²².

El MAG-PV, en canvi, es caracteritzarà per la defensa a la no discriminació i l'espai que es dona a les lesbianes, oblidades i completament incompreses en el MAS-PV¹²³, així com a les qüestions de gènere encapçalades pel col·lectiu trans – també molt invisibilitzat pel que fa a la resta de fronts i que havia conviscut durant tot aquest temps sota l'etiqueta d'*homosexual, sexual i gai*¹²⁴ –. Destaquem, doncs, com el MAG-PV va aprofundir de manera molt més seriosa en els conceptes d'identitat gai i lesbiana per primera vegada¹²⁵; conceptes que no sempre estaven clars perquè durant els setanta la categoria d'homosexual estava associada més a l'home, d'altra banda, aquesta mateixa categoria moltes vegades s'interpretava com molt patològica i negativa perquè prové de l'àmbit mèdic, mentrestant els termes gai i lesbiana es consideraven una elecció conscient pel que fa a l'assumpció d'identitat¹²⁶, etc. Així doncs, el que semblava que l'especialitat gai anava a acaparar pel que fa a l'espai a la resta del col·lectiu no va ser realment així (encara que sí que acabaria sent un grup fonamentalment masculí), sinó que es va respectar l'autonomia lesbiana – almenys fins al 1983 – que torna a aparèixer amb el Col·lectiu de Lesbianes després d'una breu interrupció d'activitat, va col·laborar indirectament amb representants de la politització trans (com Ploma-2, que veurem més tard), va incloure una amalgama de models gais indefinits que implicaven transgressions de gènere (portant com a insígnia revolucionària el concepte *ploma*) i va permetre un lligam amb el moviment feminista gràcies a la integració de dones dintre del moviment¹²⁷. Els vincles afectius dintre del

¹¹⁹ MARTÍNEZ, Ramon: *Op. cit.*, p. 152.

¹²⁰ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 76.

¹²¹ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 76.

¹²² RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 76.

¹²³ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 221.

¹²⁴ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 222.

¹²⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 232.

¹²⁶ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 98.

¹²⁷ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 233.

moviment aconseguiran articular sòlidament el col·lectiu – que tenia diferents seus a ciutats com Alacant, Castelló, Altea o Alcoi¹²⁸, tota una fita – i de manera molt diversa, el que faran que hi haja una mobilització sociopolítica efectiva comparada en els costos i les mancances que tenia una ciutat molt més menuda com València a comparació de Barcelona o Madrid¹²⁹. El MAG-PV acabarà dissolent-se l'any 1984 i constituirà l'última de les experiències *revolucionàries* dintre del moviment LGTBI+ valencià. Açò és propulsat, sense cap dubte, per l'aparició del VIH/SIDA, que serà un colp molt dur a gran escala per al moviment per la doble discriminació per raó d'orientació sexual i la seropositivitat, malaltia referida en molts casos com a *càncer rosa* o *pesta gai*¹³⁰; i per la crisi interna dintre del MAG-PV a causa de la manca d'integrants, la precarietat de la infraestructura, la irrellevància de la qüestió per a les organitzacions polítiques i institucions i la indefinició d'objectius i estratègies del moviment¹³¹. Si més no, també cal afegir que la relaxació de la pressió institucional amb la caiguda de la LPRS, la força del turisme que ajuda a “normalitzar” un poc més les identitats no normatives – sobretot en aquelles localitats de costa –, l'hegemonia socialista al govern, la influència d'Europa amb l'arribada dels acords antidiscriminatoris per raó d'orientació sexual amb l'Assemblea de Parlamentaris del Consell d'Europa l'1 d'octubre del 1981, i, també, el sorgiment de zones comercials gais; tot provocarà que el mateix col·lectiu polititzat preferisca ballar a les discoteques, que militar als moviments d'alliberament¹³². Cal assenyalar, de tota manera, que serà aquest el primer front valencià LGTBI+ legalitzat, celebrant-se aquesta fita el 7 de juny del 1983¹³³, i el més estès al País Valencià, amb un conjunt d'activitats polítiques i culturals que el dotaven d'un caràcter molt interessant: porten endavant l'edició de *Papers Gais* – del que parlarem més endavant –, la I Mostra de Cinema Gai de València o el telèfon rosa¹³⁴.

Lambda, fundada en 1986, tenia com a clar objectiu informar a la població i sensibilitzar sobre el sexe segur, ITS i VIH/SIDA. No obstant això, València està quatre anys, des del 1982, sense cap organització activa pel que fa al moviment LGTBI+ (a causa, evidentment, de l'impacte d'aquest virus, l'estigma i la mateixa desil·lusió amb les

¹²⁸ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 27.

¹²⁹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 233.

¹³⁰ ESPACIO, Ramón (2015): «Espacio público y SIDA, Valencia 1982-2014» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València, p. 86.

¹³¹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 280.

¹³² LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », pp. 28-29.

¹³³ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 277.

¹³⁴ LOPEZ CLAVEL, Pau: «Matisos roses a la Transició... », p. 28.

polítiques LGTBI+¹³⁵) que s'encarregue d'aquesta tasca – si bé l'únic espai que va tractar aquest assumpte fou *La pinteta rebel*, des del 1984 –, el que impregnava encara més d'estigma i de por tot el relacionat i que es relacionava amb el virus. Amb la creació l'any 1991 de la comissió de salut, es donarà pas al grup Stop Sida l'any 1993; i per aquests anys naixeran més alternatives informatives com el telèfon INfoRosa, amb informació més específica lligada al VIH i al col·lectiu LGTBI+¹³⁶. A banda de Lambda, també el Comitè Ciutadà Anti-Sida de València s'encarregaria d'oferir un servei d'atenció i difusió pel que fa a aquesta malaltia, però cal dir que en aquest moment ambdues organitzacions compten amb pocs membres per culpa del que suposava exposar-se d'eixa manera en un tema com la SIDA¹³⁷. Amb tot, Lambda aconseguiria, finalment, una seu en l'any 1992, el que ens deixa clar quan gran era la precarietat a la qual s'enfrontaven aquest tipus d'organitzacions¹³⁸. Clarament, en un moment com aquest, plantejar-se qualsevol fita política era impensable: la pèrdua de vides a causa de la SIDA i l'imparable ritme de contagis, al mateix temps que el moviment assumia una gran desmobilització, feia impossible dedicar-se a qualsevol altra tasca. Davant d'imatges contínues de gais moribunds que impregnaven l'imaginari sexual dissident d'una essència catastrofista, foren imprescindibles també altres fonts de sensibilització com el cine, per la qual cosa cal destacar pel·lícules com *Philadelphia* (1993) o *Compañeros Inseparables* (1989).

3.4 QUÈ QUEDA FORA DELS FRONTS? LA CULTURA, LA NIT I ELS CARRERS: ESPAIS IMPRESCINDIBLES:

Però, què queda més enllà d'aquestes estructures associatives de lluita? Considerem clau per a l'evolució del moviment valencià, sobretot de la capital, el treball i activisme incansable del cabaret Ploma-2; juntament amb altres *travestis* – tal com s'entenia en l'època, en la qual molta de l'actual terminologia encara no havia nascut – cabdals com La Margot, Encarnita Du Clown o la Xiri (Antoni Ruiz), com anirem veient al llarg d'aquest apartat. És a dir: el món de la nit és imprescindible per a crear espais de llibertat i reivindicació de la diferència, al mateix temps que es configura com un lloc de confluència entre els diferents públics – a pesar de les batudes constants de la Brigada 26 i les no poques pallisses o violència a la qual es podia estar exposat per part de grups d'ultradreta, com

¹³⁵ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 60.

¹³⁶ ESPACIO, Ramón: *Op. cit.*, p. 86.

¹³⁷ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 61.

¹³⁸ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 60.

narra constantment Rampova en el seu llibre –¹³⁹. El primer local de la ciutat que tindrà de manera continuada shows de transvestisme serà La Cetra (dirigit per una parella lèsbica¹⁴⁰ i considerat «*la catedral del difícil arte del travesti*»¹⁴¹), aquesta parella també portarà endavant La Belle Epoque) a finals de l'estiu de 1977, així doncs s'obria un nou espai per a les subjectivitats trans fora de l'àmbit de la prostitució – exercida sobretot a l'avinguda de l'Oest – i a la marginació¹⁴², i amb una marcada tendència política antifeixista¹⁴³.

Ploma-2 (1981-1998) fou un cabaret format per Greta Guevara, Clara Bowie, Nastasia Rampova (totes tres icones transgènere de la Transició i els huitanta) i Amador i Antonio Ruiz, gent que desafiava la cisheteronorma i trencava amb la divisió binària masculinitat-feminitat; a més a més, gent militant en grups com el MAG-PV i altres posteriors, com Lambda. És per això que, tal vegada, s'ha de llegir com una *protoreivindicació* de l'aspecte trans dintre del col·lectiu, ja que sovint era un subjecte oblidat, menyspreat o blanc de burla¹⁴⁴. Així doncs, i en gran part gràcies a aquest cabaret, serà una qüestió que estarà més present i visible dintre del moviment valencià, en comparació, per posar l'exemple paradigmàtic, del català¹⁴⁵. Sense cap dubte i com afirma Lopez Clavel, «*lxs integrantes de Ploma-2 pueden ser interpretadxs como lxs principales representantes públicos claramente políticos de subjetividades trans del País Valenciano*»¹⁴⁶, evidentment sense deixar altres figures oblidades com Encarnita du Clown. La projecció tant nacional com internacional – arribaren a actuar en Finlàndia i a repúbliques bàltiques – és indubtablement mostra de la seua importància i símbol de la lluita valenciana contra el sistema heteronormatiu. La formació, que actua en valencià, tindrà un estil completament provocador, satíric, crític, llibertari, que de vegades no acabava d'encaixar amb la serietat i la certa rigidesa que tindran organitzacions com el MAG-PV: el seu objectiu era posar en escac «*hasta el punto de que a veces enfadaban a algunas mariquitas blaveras*»¹⁴⁷ el masclisme, l'homofòbia, la transfòbia i les institucions en un sistema encara dominat per la moral catòlica i, evidentment, més que patriarcal; tot açò, tenint en compte com era d'important la classe social, la raça o les creences

¹³⁹ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 210.

¹⁴⁰ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 210.

¹⁴¹ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 58.

¹⁴² LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 136.

¹⁴³ CEA, Lorena: *Op. cit.*, p. 113.

¹⁴⁴ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 222.

¹⁴⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, pp. 222-223.

¹⁴⁶ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 224.

¹⁴⁷ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 213.

religioses¹⁴⁸. Es busca la reivindicació més crua i directa que de vegades costava trobar en els fronts: «A Antoni [Ruiz], *nunca le interesó el Moviment Gai, porque su “problema”, que es el mío y el de otras personas, quedaba relegado a un segundo plano, teniendo preferencia los matrimonios, las adopciones, en fin, el Non Plus Ultra. No queremos un movimiento Maribollos que se parezca a una funcionaria social a lo Normalidad Duval*¹⁴⁹».

D'igual manera, Encarnita du Clown fou una figura clau per tal d'entendre la València dels setanta: una personalitat molt polititzada que actuaria moltes vegades conjuntament amb Ploma-2 i seria igual d'àcida que el mateix cabaret¹⁵⁰. Si més no, La Margot – Antonio Campos – també fou una mítica *travesti* valenciana dels finals dels 70 més centrada en un tipus d'actuació de lluny menys polititzada, encara que no per això menys excèntrica, espectacular o atrevida¹⁵¹. A pesar que no podem fer un repàs tan detallat i exclusiu per les vides o la importància de cada *drag* – no només per falta d'espai, sinó també per falta d'informació –, sí que m'agradaria esmentar noms com Sareta Sareta, la Cerillera, La Xiri (Antonio Ruiz), La Champagne, Las Tintadas Sisters, Mimi Pompon, Dolly van Doll, La Fallera o la *drag king* Herminia, que arriba a actuar en la plaça dels Furs. Totes aquestes i més figures de la Transició i els anys huitanta valencians recorregueren locals com Capsa13, Bilitis (regentat per Rafa Gassent, primer cineasta valencià obertament gai en la Transició), el cabaret literari Barro, Emperador, el Colgao, Carnaby, pub Fumeral, pub Abrevadero, La Belle Epoque, Rober's, Dominó Rojo o Tànger, entre molts altres, mentre que freqüentaven, com a públic habitual, cafeteries com Sifó o la Seu.

D'altra banda, la nit és molt complexa per a les lesbianes: eren nit de bars, nits d'assemblees o les nits de les jornades feministes, de les quals eren unes participants actives. És a dir: hi ha moltes maneres de viure la nit; però el que no podem oblidar és que encara que anaven de festa, també feien política a espais com La Picola o De Pas (una mena de bars-associacions feministes lèsbiques), perquè per a elles és inseparable i les caracteritza el seu vessant radical, les ganes de cremar tot un sistema que per a elles és completament incompatible amb les seues llibertats i drets a tots els nivells¹⁵². De pas

¹⁴⁸ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 213.

¹⁴⁹ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 65.

¹⁵⁰ RAMPOVA: *Op. cit.*, p. 214.

¹⁵¹ G. DEVÍS, Álvaro (11/02/2020): «La historia le da la razón a La Margot», *Valencia Plaza*. Recuperat de: <https://valenciaplaza.com/margot-contracultura-ivam> (Entrevista a La Margot)

¹⁵² MAROTO DELGADO, Olga: *Op. cit.*

(obert per Laura Mediavilla, l'any 1985) i La Picola (que en un principi no era un espai lèsbic, però amb l'entrada d'elles es reconvertirà) seran dos dels principals nuclis de socialització lèsbica a la ciutat; però no hem d'oblidar que els cercles feministes, a pesar de la invisibilitat, també són de les lesbianes, sense anar més enllà, per a les lesbianes el 8 de març era, probablement, el dia més important de l'any per a reivindicar i celebrar¹⁵³. Aquestes associacions-bars, més enllà d'assemblees o espais segurs per a conèixer a altres dones, creaven unes destacades i molt extenses xarxes de suport, cures i autoconeixement, que algunes d'elles, com les de La Picola, encara continuen vives. Des d'altres ciutats, com Barcelona, es remarca que l'aspecte ludicofestiu de les jornades de lesbianes era organitzat des de València¹⁵⁴. També hi havia drag kings, evidentment – com l'esmentada Herminia King –, però no s'ha documentat ni estudiat d'igual manera que les drag queens, òbviament com a resultat de la invisibilitat patida per les dones, i per això encara és un tema que resta en l'obscuritat; en molts casos, aquest transformisme, que existia, té una altra càrrega política: per una banda, explorar la ploma lèsbica adoptant vestuari i actitud masculines, i també perquè moltes d'elles al tornar a casa de nit després de la festa volien tornar segures i passar desapercebudes. La reivindicació de les lesbianes, al final, era la visibilitat; per la qual cosa portaven moltes accions polítiques encaminades cap a aquest objectiu: accions contra la pornografia boicotejant sales X, contra el Papa en la seua visita a València, concentracions a la plaça de l'Ajuntament, etc. S'ha de fer un esment més remarcant a l'existència de diferents pubs dirigits més específicament al públic lèsbic, com: Som com Som, La Picola, el Chaplin's – en el qual, per exemple, els homes no podien entrar¹⁵⁵ –, el pub Berlín o Dona Dona¹⁵⁶. La veritat és que, tenint en compte que en data del 2023 només comptem amb un pub dirigit més específicament al públic lèsbic en tota la ciutat – atès que tots aquells que sembla que deixen lloc a l'ambigüitat, és fàcilment identificable el seu biaix masculí i per assabentar-se'n només cal parar atenció a la cartelleria dels seus esdeveniments o de l'Orgull –, Planet, pensem que és important fer aquest apunt a banda.

Pel que fa als locals d'ambient gais, s'ha de matisar que tots comptaven amb el denominat *quarto obscur* fins a la inauguració del pub Venial, en els anys 1990, el que ens pot crear una idea de la gran hipersexualització al voltant d'aquesta part del col·lectiu¹⁵⁷,

¹⁵³ MAROTO DELGADO, Olga: *Op. cit.*

¹⁵⁴ MAROTO DELGADO, Olga: *Op. cit.*

¹⁵⁵ MAROTO DELGADO, Olga: *Op. cit.*

¹⁵⁶ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 58.

¹⁵⁷ BARBA, Juan: *Op. cit.*

però també de la gran falta d'un espai de seguretat per a poder mantenir sexe més enllà de les platges, l'Horta o el riu, com esmentàvem abans.

Tanmateix, a pesar que l'oferta de locals d'ambient (o altres més permissius) estaven ubicats més al centre de la ciutat – ciutat que, malgrat tot, era puntera pel que fa als espectacles travestis als anys setanta¹⁵⁸ –, cal no oblidar que la zona del port i el Cabanyal fou un important focus de cultura LGTBI+ , encara que, tal vegada per ser l'extraradi, els pubs no tingueren tanta continuïtat. Per què, doncs, és un focus més permissiu la zona del port? Principalment, per l'arribada d'estrangers i mariners, amb uns codis sexuals més laxos i que buscaven satisfer els seus desitjos carnals sense haver de patir per posteriors represàlies. Així és com es configura, per una banda, la prostitució a l'avinguda del Port, fins als anys huitanta; i molts pubs al voltant d'aquesta zona, com foren El Molino Rojo, el pub Port o el Holiday, el més famós de tot el barri del Cabanyal i que fou en més d'una ocasió atacat per grups d'ultradreta¹⁵⁹. Encara que un poc més tard, la mateixa idiosincràsia combativa del Cabanyal pels seus orígens més humils i pel patiment arran del PEPRI aprovat per Rita Barberà, farà que el moviment LGTBI+ que es gesta en aquests barris tinga un component més polític, i és per això que en molts dels centres socials ocupats hi ha shows travestis i altres manifestacions del moviment que es dilueixen fàcilment amb l'anarquisme, com serà el cas del CSOA Pepica la Pìlona¹⁶⁰. Siga com siga, la realitat és que molta gent LGTBI+ celebrarà a altres locals no exclusivament d'ambient, ja que, en la majoria dels casos, aquests estaven localitzats i les batudes assegurades. Siga com siga, la realitat és que a mitjans dels anys 80 i més cap als 90, molts d'aquests pubs i altres espais relacionats amb la nit comencen a tancar perquè no tenien llicència per a espectacles, sumada a la crisi del VIH – en la qual es va agafar por fins i tot al fet d'acudir a aquests llocs – i la gran desmobilització del moviment LGTBI+.

El primer Orgull a València se celebrà el 24 de juny del 1979 i fou tota una fita per al moviment d'alliberació del País Valencià, gràcies a la seua multitud – entre 2.000-5.000 persones – i el suport que rebé fins i tot de l'Ajuntament de València, amb Fernando Martínez-Castellano com a alcalde, sent la primera vegada que una institució governamental s'implicava en una qüestió homosexual de tal envergadura, sent el seu interlocutor directe el MAS-PV, encara no legalitzat. Des de l'ajuntament es va col·laborar

¹⁵⁸ SUBRAT, Piro (1/7/2023): *Ruta transmaribollo pel Cabanyal*, Orgull Crític València.

¹⁵⁹ SUBRAT, Piro: *Op. cit.*.

¹⁶⁰ SUBRAT, Piro: *Op. cit.*.

econòmicament, logísticament i també tallant carrers i altres¹⁶¹, – facilitant, en definitiva, la manifestació –. Aquest èxit contrastava amb una societat aclaparada per l'homofòbia i un panorama polític lluny d'estar compromés o mínimament preocupat per la qüestió sexogenèrica; curiosament, aquesta seria la més multitudinària fins arribats ja els 2000¹⁶². Dintre d'aquesta manifestació no només es reivindicaren aspectes pel que fa a la sexualitat, sinó que tant el feminisme – principalment –, com el catalanisme, l'antifranquisme i la consciència de classe tingueren un paper més que capital entre les pancartes, càntics i banderes: la lluita per l'alliberament sexual és una lluita clarament transversal¹⁶³. Tanmateix, aquesta no va estar exempta de violència: Fuerza Nueva intenta rebentar la manifestació mitjançant un comunicat al·legant la *degeneració moral* dels assistents i provocant vertader pànic davant el clima de tensió que es vivia en aquest període¹⁶⁴. Posteriorment, moltes de les manifestacions el dia de l'Orgull consistirien més bé en concentracions a la plaça de la Mare de Déu com és la de l'any 1990¹⁶⁵ o el 1995¹⁶⁶, entre altres.

Parlem, també, d'altres mitjans de difusió cultural i que crea no només resistències i unitat, sinó també xarxes d'enteniment i salvació per a aquelles persones que tenien dificultats per tal de trobar un espai segur en un context més que hostil i violent per a les seues realitats. Serà el cas, doncs, del programa radiofònic *La Pinteta Rebel*, un projecte emparat per Ràdio Klara (una ràdio anarquista i independent valenciana) que s'inicia en 1984 i durarà fins el 1993; sent el primer programa radiofònic reivindicatiu gai valencià i un dels primers d'Espanya¹⁶⁷. *La Pinteta Rebel*, un programa setmanal conduït per Miquel Alamar, Clara Bowie i Rampova (totes persones militants vinculades al moviment), serà un canal de difusió de notícies LGTBI+ tant valencianes com internacionals, d'humor, de consultes anònimes, entre altres, que es retransmetia en diferit també en Ràdio l'Horta. La importància de *La Pinteta Rebel* radica essencialment en el fet que era un mitjà d'expressió molt crític amb el moviment gai-lèsbic i trans del moment, atès que formaven part del corrent ideològic més subversiu i antinormatiu (i anticapitalista) del moviment, i així ho mostraven en les seues converses radiofòniques¹⁶⁸. A pesar del tancament del programa en

¹⁶¹ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, pp. 176-177.

¹⁶² LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 177.

¹⁶³ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 178.

¹⁶⁴ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 179.

¹⁶⁵ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 310.

¹⁶⁶ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 379.

¹⁶⁷ RAMPOVA (1/11/2019): *La Pinteta Rebel*, Ploma 2. Cabaret ácido contra una sociedad hipócrita: Recuperat de: <https://ploma2.wordpress.com/2019/01/11/la-pinteta-rebel/>

¹⁶⁸ LOPEZ CLAVEL, Pau: *El rosa en la senyera...*, p. 436.

1993, aquest mateix any Clara Bowie amb Rampova i altres col·laboradores més creen, en la mateixa Ràdio Klara, el programa *Polster Gai*, actiu fins 1997 i que seguia la línia de *La Pinteta Rebel*¹⁶⁹. No és l'únic programa valencià que tracta assumptes relatius a l'alliberament gai-lèsbic, *La Mar de Gai*, era un programa de Ràdio l'Horta – això sí, posterior: del 1994 – en el qual participaven Miquel Alamar, Terminator Pink, La espia que vino del sur, Mari Quebec de Triana i altres; parlant sobre notícies polítiques, cine, música i altres assumptes amb accent LGTBI+.

Tampoc hem d'oblidar la publicació de *Papers Gais* (pel MAG-PV) i *Plomàs* (MAS-PV), un butlletí que intentava crear una identitat LGTBI+ valenciana, així com una xarxa, culturitzar i difondre informació sobre salut sexual¹⁷⁰. En les pàgines de *Papers Gais* podem trobar relats, informació sobre locals d'ambient, salut sexual – com hem esmentat –, comunicats de col·lectius com el Col·lectiu de Lesbianes, difusió sobre encontres com la Mostra de Cine Gai, crítiques i denúncies – com la de Fernando Lumbreras a les agressions policials a les prostitutes de l'avinguda de l'Oest –, expressions artístiques, i molta altra informació que, en definitiva, connectava a la comunitat LGTBI+ en un moment de clandestinitat i obscuritat.

Concloent un poc amb el tema del moviment organitzat LGTBI+, el problema que indica Chamoleau és que, en molts casos, l'esquerra radical del col·lectiu (que, serà, la gran part dels moviments i fronts) no segmenta la lluita des de l'enfocament sexual, i pretén abastar tant que es perd en les seues pròpies reivindicacions¹⁷¹. Aquest factor, emperò, és reivindicat per part de molts integrants com la solidaritat imprescindible amb altres causes per tal d'unir-se en un espectre molt més gran de reivindicació i allunyar-se “d'individualismes”.

Siga com siga, la realitat és que el moviment LGTBI+ no només a escala valenciana, sinó estatal, pretenia una ruptura antropològica i moral total amb el franquisme a partir del moviment, de la ploma i d'uns costums considerats totalment herètics i contraris (fins i tot, estrangers, anomenant-ho *gai power* a la premsa, per tal de fer-ho més evident) per part del règim¹⁷². És per això remarcable la valentia d'aquests primers pioners que establiren aquests primers fronts de lluita, ja que tot el que anaven a trobar-se eren obstacles,

¹⁶⁹ RAMPOVA (1/11/2019): *La Pinteta Rebel*, ...

¹⁷⁰ ALIAGA, Juan Vicente: *Op. cit.*, p. 60.

¹⁷¹ CHAMOLEAU, Brice (2017): *Tiran al maricón, los fantasmes queer de la democracia (1970-1988)*, Akal, Madrid, p. 248.

¹⁷² CHAMOLEAU, Brice: *Op. cit.*, p. 238-239.

odi i persecució des del mateix règim, dels seus cossos repressius, d'una societat totalment desconnectada d'aquesta realitat, de grups d'ultradreta i de la mateixa premsa.

4 MARC NORMATIU I PLANS DE PROTECCIÓ

4.1 LLEI DE MEMÒRIA HISTÒRICA I LLEI VALENCIANA DE REONEIXEMENT DEL DRET A LA LLIBERTAT I A L'EXPRESSIÓ DE GÈNERE:

En primer lloc, pensem cabdal parlar de la importància de la Llei de Memòria Històrica promulgada el 20 de novembre del 2022, que reconeix, per primera vegada, com a víctimes de la repressió franquista a les persones perseguides per la seua orientació sexual i la seua identitat de gènere; en concret, aquells represaliats per la Llei de *Vagos y Maleantes* (1954) i de Perillositat i Rehabilitació Social (1970). No només això, sinó que:

«se regula la realización de un registro de víctimas con datos recabados de fuentes y archivos del patrimonio documental, y cualquier otra fuente, nacional o internacional, que cuente con información relevante para el mismo, así como la elaboración de un Censo Estatal de Víctimas de la Guerra y la Dictadura, que incluirá a todas las víctimas dando respuesta a la fragmentación y dispersión de la información disponible sobre ese periodo»¹⁷³.

Açò és, doncs, tot un èxit per al col·lectiu LGTBI+ que tant ha lluitat per tal que es reconeguera la seua situació com a víctimes de la repressió franquista, i obri la porta a què es documente, s'estudie i es patrimonialitze la seua història i tot allò que ha quedat d'ella (a banda, clarament, de poder optar a les reparacions pertinents). A banda d'açò esmentat, emperò, no hi ha cap llei nacional que parles de la necessitat de protegir espais ni cap altre tipus de patrimoni LGTBI+; en tot cas, d'açò s'ocupen algunes lleis autonòmiques, com és el cas de la valenciana.

En l'actualitat, en la llei valenciana 8/2017 trobem en el segon punt de l'article 37 la voluntat de comprometre's per part de la Generalitat a fomentar i adoptar mesures patrimonials relacionades amb la identitat de gènere, l'expressió de gènere, la diversitat sexual i familiar¹⁷⁴. Quines són aquestes mesures? Doncs la creació de l'Espai de la Memòria LGTBI+, un arxiu que pretén albergar documents i bibliografia – principalment – relacionada amb la història LGTBI+ valenciana, que col·labora estretament amb l'Institut de la Memòria Democràtica i serà impulsor d'activitats divulgatives, però també científiques. Igualment, la Generalitat es compromet a col·laborar amb entitats culturals i

¹⁷³ Llei 20/2022, de 19 d'octubre, de Memòria Democràtica. *Butlletí Oficial de l'Estat*, 252, de 20 d'octubre del 2022. <https://www.boe.es/eli/es/l/2022/10/19/20/con>

¹⁷⁴ Llei 8/2017, del 7 d'abril, integral del reconeixement del dret a la identitat i a l'expressió de gènere en la Comunitat Valenciana. *Butlletí Oficial de l'Estat*, 112, de 11 de maig de 2017. <https://www.boe.es/eli-es-vc/l/2017/04/07/8>

acadèmiques per a donar espai a iniciatives inclusives. D'altra banda, també totes les biblioteques públiques – en aquells municipis de més de 25.000 habitants – hauran de comptar amb un fons bibliogràfic i filmogràfic relacionat amb la qüestió¹⁷⁵. Més enllà d'açò, cal esmentar, no s'ha portat a terme cap tipus d'iniciativa més.

A què ens referim, doncs, amb protegir els espais? Doncs a la recuperació i impuls dels espais històrics LGTBI+. A Espanya, el primer exemple declarat Lloc de memòria històrica i bressol dels drets LGTBI+ és el *Pasaje Begoña*, de Torremolinos, iniciativa presentada pel PSOE andalús i aprovada definitivament pel Congrés el 13 de febrer del 2019¹⁷⁶. A aquesta declaració se li suma la creació d'un arxiu històric LGTBI+, visites guiades gratuïtes setmanals, així com un centre d'interpretació que encara no han vist la llum i que té com a objectiu no només recordar el que fou el Passatge Begoña com a espai de llibertat fonamental en l'Espanya dels 60, sinó recordar també la gran batuda del 24 de juny del 1971, una intervenció que acabarà amb 114 persones arrestades¹⁷⁷ que fou clau per a la història LGTBI+ espanyola i que és imprescindible posar en valor.

¹⁷⁵ Llei 23/2018, de 29 de novembre, de la Generalitat, d'igualtat de les persones LGTBI. *Diari oficial de la Generalitat Valenciana*, 8436, del 3 de desembre del 2018. https://dogv.gva.es/datos/2018/12/03/pdf/2018_11252.pdf

¹⁷⁶ Diari de sessions del Congrés dels Diputats, núm 730, 13 de febrer del 2019. Disponible en línia: https://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/DS/CO/DSCD-12-CO-730.PDF

¹⁷⁷ ÁLVAREZ, Rober (28/6/2020): «*Así era el Pasaje Begoña: el “Stonewall español”*», *Newtral*. Disponible en línia: <https://www.newtral.es/pasaje-begona-stonewall-espanol-correos-lgtbi/20200628/>

5 PLANTEJAMENT DEL PROJECTE

Aquest projecte naix de la necessitat de posar en valor els espais vivencials LGTBI+ del darrer segle i que han creat genealogia del col·lectiu a la nostra ciutat. Així doncs, és una manera de teixir una lectura alternativa de l'espai urbà valencià gràcies a una cartografia rescatada de l'oblit, atés que pràcticament tots aquests llocs – més específics – han desaparegut en l'actualitat. Estem veient que estan sorgint – com hem vist adés – idees que recuperen la història i el patrimoni que es troba al darrere d'aquesta experiència, com les rutes de l'Orgull Crític o les accions de l'Armari de la Memòria; pel que sembla que aquest és un aspecte per a la societat valenciana que mereix ser recuperat i que interessa conèixer.

Pel que fa al nostre projecte, doncs, hem portat endavant un estudi del context valencià, de les experiències personals del col·lectiu de finals del segle passat i també de butlletins o revistes que ens pogueren donar pistes de qualsevol referència a la ciutat. Així doncs, la finalitat era crear un itinerari a peu i altre de fàcil consulta per a la població general, amb referències situades – a manera de QR que portarà a cadascun dels cartells – a cada punt d'interés que expliquen de manera senzilla i clara la importància de cada lloc marcat.

El nostre objectiu és sensibilitzar i conscienciar a la població d'aquesta realitat del passat i també crear identitat LGTBI+ a una ciutat que, pel fet de ser secundària, sempre se li ha desdenyat la seua lluita i les experiències vitals que ha englobat; és per això que és imprescindible conèixer on s'ha anat desenvolupant aquesta història de resistència, agressions i celebració. Per tal de fer-ho, hem conclòs que la millor manera de desenvolupar-ho és a través d'un itinerari amb visita guiada (no imprescindible, però sí disponible), i altre itinerari més general que assenyalen els punts d'interés arreu de la ciutat – més dispersos i, per tant, amb més dificultat de crear visites –: en definitiva, mitjançant la creació d'itineraris culturals que potencien la visibilitat d'aquests espais a la ciutat i els puguen posar en valor. El nostre itinerari cultural comprén el barri de la Seu i Ciutat Vella, així com certa zona de Velluters; després, al mapa que posarem a disposició de l'usuari, podem trobar llocs tan allunyats entre ells com el port o el psiquiàtric de Bétera. Els punts marcats, evidentment, són fruit d'una recerca històrica sòlida que ens ha permés identificar-los i, amb tot, discernir quins podien ser més importants per tal de traçar el millor i més coherent recorregut històric guiat del visitant. En tot cas, el recorregut guiat també segueix certa lògica de comoditat per a l'usuari i, queda clar que, a pesar que no es

podran explicar certs llocs cabdals tenint al darrere l'edifici – com és el cas de l'antiga presó –, s'hauran d'esmentar sense lloc a dubte dintre del recorregut quan parlem de, en aquest cas concret, la repressió.

Siga com siga, el que ha de quedar clar és que el que es pretén és oferir una alternativa cultural tant per al visitant com per al ciutadà que pose en valor, done a conèixer i consciencie a la població de les realitats locals LGTBI+ des dels anys setanta fins als noranta: és a dir, en el seu moment clau de naixement i desenvolupament.

5.1 PLANIFICACIÓ ESTRATÈGICA:

La planificació estratègica és essencial per tal de poder portar endavant un projecte coherent i sòlid, centrat a aconseguir uns objectius concrets de millora en l'objecte en qüestió que volem treballar.

Per a poder fer-ho, hem de tenir clar quin és el nostre punt de partida respecte al que tenim i respecte al que volem oferir, només així podrem seguir una línia clara d'evolució cap a un projecte ben administrat, organitzat i cohesionat; en definitiva: un projecte eficaç i òptim pel que fa als seus propòsits. Així doncs, la base fonamental és tenir en compte que ha de ser realista, i que per a portar-ho endavant necessitem plantejar una estructura detallada i estricta, així com seguir-la fidedignament. Juntament amb l'estructura, necessitem un diagnòstic concís que ens permeta veure les possibilitats, els avantatges i les mancances de la nostra proposta. Així doncs, evidentment, tampoc podem pretendre que aquest pla estratègic que dissenyem en un inici es puga seguir de manera quasi militar, atés que hi ha una sèrie de factors externs que no depenen de nosaltres i poden sorgir altres línies de treball o obstacles que hem de superar i que no podem obviar; hem de ser, en definitiva, flexibles.

L'objectiu principal del nostre projecte és, doncs, el coneixement i la posada en valor d'aquells espais on van transcórrer la vida de les persones LGTBI+ d'entre 1970-1990 des d'una perspectiva històrica. Així doncs, per tal de poder-ho portar a terme, les línies generals són:

- Investigació i estudi.
- Difusió d'aquest patrimoni i la seua posada en valor.

5.2 ANÀLISI D.A.F.O.:

Així doncs, i seguint en aquesta línia, és fonamental elaborar un breu estudi de les fortaleeses i debilitats – els factors interns –, així com de les amenaces i oportunitats – els factors externs – del projecte, per tal de tenir més clares i esquematitzades les dificultats i les virtuts possibles del nostre treball i poder treballar des d'aquests fonaments; és el que comunament s'anomena anàlisi D.A.F.O.:

Debilitats:

- Hi ha alguns punts bastant allunyats entre ells, el que obliga a construir la ruta guiada al centre de la ciutat – on més punts continus trobem –, i ens fa tenir un control més difícil d'aquests llocs.
- Queden pocs edificis originals que es corresponguen en l'actualitat, o són edificis abandonats en un estat deteriorat.
- Manca d'un reconeixement legal cap a aquest tipus de patrimoni històric, així com figures que ho permeten.
- Camp bastant concret, el que pot donar lloc a un esgotament ràpid de la ruta o que no puga desenvolupar-se amb tanta freqüència com ens agradaria.

Amenaces:

- Vandalisme cap als codis QR.
- Crisi econòmica.
- Temperatures excessives a l'estiu que puguin donar lloc a falta de visitants.
- Dificultat d'entendre el per què és una qüestió històrica i patrimonial per a la gent que no forma part del col·lectiu LGTBI+ .

Fortaleeses:

- Situació privilegiada al centre històric de la ciutat, amb béns patrimonials al voltant.
- Bona accessibilitat; és gairebé tot pla, tret d'un desnivell ínfim.
- Creixent interès per la història del col·lectiu LGTBI+ i els orígens del moviment.

- Poder donar lloc a més investigació i estudi sobre la qüestió oferint informació més concreta i àmplia sobre el tema. Al mateix temps, el fet d'estar en contacte en altres institucions que són fonts de coneixement sobre el passat LGTBI+ , ofereix un punt més científic que pot resultar no només d'interés, sinó necessari per a poder oferir una informació actualitzada i de qualitat al visitant.

Oportunitats:

- Ruta innovadora, no s'ofereixen ni visites guiades ni tampoc una alternativa més lliure pel que fa a una ruta cultural LGTBI+ .
- Pot generar interès al visitant, atés que és una ruta diferent, i que es pot explotar també en altres àmbits com el de l'educació.
- No requereix d'una gran inversió.
- Possibilitat de crear itineraris més concrets, pel que puga ser un nou motor d'iniciatives culturals.

5.3 OBJECTIUS:

L'objectiu general del projecte és posar en valor la història i els espais LGTBI+ de la ciutat de València, un patrimoni desaparegut quant a que majoritàriament ja no existeixen aquells espais, però que han forjat la identitat LGTBI+ valenciana.

Objectius socials:

- Conscienciació de la població de la importància històrica de les minories: les seues lluites, les seues experiències vitals i on van passar.
- Col·locar una senyalística que done informació sobre aquests llocs arreu de la ciutat; fent la informació accessible per a qualsevol persona interessada.
- Resignificar els espais urbans en clau LGTBI+ per tal de donar visibilitat a les persones del col·lectiu i conèixer més la seua història.

Objectius econòmics:

- Proposar un projecte cultural que tinga rendibilitat econòmica al mateix temps que no fem una gran inversió que puga comprometre'ns.
- Obtindre més mitjans per tal de poder crear altres rutes culturals sobre el col·lectiu LGTBI+.
- Crear treball.

Objectius turístics:

- Afavorir una oferta turística més diversa i que tinga en compte altres realitats històriques dintre de la nostra ciutat.
- Intentar que també el ciutadà local reprenga aquests carrers, reconvertir-los en un espai nostre amb significat.

6 ELS ITINERARIS CULTURALS:

6.1 QUÈ ÉS UN ITINERARI CULTURAL? INTRODUCCIÓ:

Abans de començar amb els aspectes més concrets del projecte, ens agradaria fer una introducció del que s'entén per itinerari cultural per tal de poder comprendre millor en què consistirà el nostre treball.

Per tal de fer-ho, ens remetem a l'ICOMOS, Consell Internacional de Monuments i Llocs Històrics, una organització internacional no governamental associada a la UNESCO, que té com a objectiu la promoció de la teoria, la metodologia i la tecnologia aplicada a la conservació, protecció i posada en valor del patrimoni cultural. Així doncs, des d'aquest consell internacional estableixen el que es prendrà com a referència fonamental del que és un itinerari a la *Carta d'itineraris culturals*, elaborada pel Comité Científic Internacional d'Itineraris Culturals i ratificada a Quebec l'any 2008. El document esmenta el següent:

«Toda vía de comunicación terrestre, acuática o de otro tipo, físicamente determinada y caracterizada por poseer su propia y específica dinámica y funcionalidad histórica al servicio de un fin concreto y determinado, que reúna las siguientes condiciones

a) Ser resultado y reflejo de movimientos interactivos de personas, así como de intercambios multidimensionales, continuos y recíprocos de bienes, ideas, conocimientos y valores entre pueblos, países, regiones o continentes, a lo largo de considerables períodos de tiempo.

b) Haber generado una fecundación múltiple y recíproca, en el espacio y en el tiempo, de las culturas afectadas que se manifiesta tanto en su patrimonio tangible como intangible.

c) Haber integrado en un sistema dinámico las relaciones históricas y los bienes culturales asociados a su existencia.¹⁷⁸»

A pesar de tot, cal dir que aquesta definició és bastant rígida, perquè fa referència, sobretot, a aquelles rutes – en el sentit més estricte de la paraula – que històricament han

¹⁷⁸ International Council on Monuments and Sites (2008): *ICOMOS, carta de itinerarios culturales*. Consulta en línia: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_sp.pdf

unit i reunit cultures, tradicions, oficis, grans esdeveniments i altres fenòmens humans; és a dir, un camí que ha nascut per tal de donar solució a una necessitat específica de la població; és el cas del Camí de sant Jaume, les vies romanes o les inques.

En aquest sentit, entra en debat amb les rutes turístiques, atès que, per a l'ICOMOS, l'itinerari cultural té com a valors principals la sostenibilitat, la localitat i la cohesió del territori: és fonamental, doncs, que siguen un instrument participatiu que aporte a la ciutadania un enteniment cultural, coneixement i un benefici econòmic distribuït de manera horitzontal. Evidentment, aquest itinerari ha de ser resultat d'una investigació amb autenticitat. El Consell d'Europa, per contra, promou la creació d'itineraris que resulten en un impuls de la identitat europea, la cooperació internacional i el foment de l'economia; sent el factor més important a tenir en compte en una ruta cultural, per a ells, el vincle que uneix al patrimoni (i la seua memòria) i la comunitat¹⁷⁹.

En definitiva, es tracta d'un tema que podríem acotar a l'aspecte econòmic: l'ICOMOS rebutja tot allò que puga gestionar-se des d'un àmbit extern a la comunitat i que tinga una intenció descarada de lucrar-se mitjançant, sobretot, itineraris inventats sota la lògica del turisme de masses i que poc respon a l'autenticitat i col·laboració amb territori (al que anomena ruta *turística*, diferenciant-la de la *cultural*); mentre que el Consell d'Europa, si bé promou les rutes culturals des d'una òptica del turisme sostenible, no està tan interessada a posar l'èmfasi en aquest punt¹⁸⁰.

Si bé els itineraris, en general, tenen com a objectiu – pel motiu que siga – la projecció d'un territori per al seu consum turístic a través d'una via, en la qual es pretén que es coneguen espais naturals, societats singulars i béns patrimonials; el rerefons sempre és oferir un producte autèntic, històric o tradicional, però sempre excepcional. Per a això, aleshores, hi ha diferents tipus de rutes. Poden haver-hi les patrimonials, que fan ús dels béns patrimonials (siga quina siga la seua naturalesa) per tal de crear una ruta que subratlle la importància d'una delimitada zona geogràfica per la seua autenticitat; però també hi ha les imaginades, és a dir, aquelles que utilitzen elements de la ficció per a construir una oferta turística diferent que, evidentment, no està basada en la realitat històrica ni patrimonial del lloc en qüestió; però també ens podem trobar amb les genèriques o mixtes,

¹⁷⁹ HERNÁNDEZ, Javier (2011): «Los caminos del patrimonio. Rutas turísticas e itinerarios culturales», *PASOS Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, vol. 9, n. 2, pp. 226-229. Consulta en línia: <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2011.09.021>

¹⁸⁰ HERNÁNDEZ, Javier (2011): *Op. cit.*, pp. 229-230.

les quals, a través de molts recursos diferents, creen un gran circuit unit per una temàtica específica¹⁸¹.

La classificació, segons Javier Hernández¹⁸², quedaria així:

- Específiques patrimonials:
 - Rutes del patrimoni etnològic.
 - Rutes del patrimoni històric i/o arqueològic.
 - Rutes del patrimoni natural.
 - Camins històrics i itineraris culturals.
- Específiques imaginades:
 - Literàries-cinematogràfiques-televisives.
 - Personalitats històriques i personatges ficticis cèlebres.
 - Màgiques, esotèriques, mítiques, llegendàries.
- Genèriques o mixtes:
 - Mosaic de recursos (rutes i circuits).

El nostre projecte, doncs, s'enquadra dintre d'una alternativa local que intenta promoure el coneixement cultural, el respecte i la memòria d'un col·lectiu marginat, com l'LGTBI+. Com a tal, no té aspiracions de seguir models del turisme de masses, ni de molt, ja que és una opció molt concreta que simplement ajuda a poder resignificar i veure aquelles parts de la ciutat que, fins i tot per a la població local, han restat desconegudes i que prenen més sentit si les considerem de manera holística, no com a espais aïllats.

6.2 PROPOSTA D'ITINERARI:

Per començar, caldria dir que la nostra idea era que aquest projecte s'emmarcara dintre d'un projecte major pel que fa als itineraris culturals LGTBI+ a València que anomenarem *Divergent*. És per això que hem creat un logotip que apareixerà en accedir a la nostra web,

¹⁸¹ HERNÁNDEZ, Javier (2011): *Op. cit.*, pp. 229-230.

¹⁸² HERNÁNDEZ, Javier (2011): *Op. cit.*, p. 230.

als QR proposats, a les xarxes socials, etc. Per què aquest nom? Doncs perquè hem volgut donar-li un matís més informal, perquè va dirigida a tota la *gent* i perquè considerem que narra allò que resta als marges, és a dir, el fet *divergent*.

Hem intentat crear un logotip senzill que copse, amb pocs elements, el sentit del projecte: és a dir, per una banda hem utilitzat els colors blau i rosa (que identifiquen la bandera trans), i d'altra un simple giny multicolor acompanyant el que serà el fil conductor de les rutes: la temàtica LGTBI+. D'altra banda, amb l'element de la fletxa, hem volgut assenyalar la característica més òbvia del projecte, i és que fa referència al fet que es tracta d'itineraris.

A la ruta en si, la batejarem com «*Transicionant València*»; amb el que pretén ser un joc de paraules il·lustratiu, atés que el context de l'itinerari se situa a la Transició.

Primerament, és evident que tindre clars els espais de la ruta és el punt fonamental des del qual ha de partir el nostre treball. D'igual manera, aquests espais han de tindre una raó de ser, han de ser més que punts a explicar: han de representar tota una sèrie d'elements rellevants dintre de la vida del col·lectiu LGTBI+ de la Transició. És a dir, si hi ha molts locals d'oci nocturn relatius a la llibertat sexogenèrica, per què escollim un local en concret? A això ens referim. Així doncs, hem cregut escaient escollir només 10 parades dintre del recorregut, per tal de no allargar massa la ruta ni saturar més del necessari al visitant amb informació ni parades; ha d'estar clar que l'objectiu és, si bé obtenir uns coneixements relatius a la història i la lluita LGTBI+ valenciana recent, gaudir i que el tema cree curiositat suficient al visitant per a participar de la resta d'activitats proposades. Sempre que siga possible, acompanyarem cada punt amb una fotografia de l'època o amb elements característics per tal que ajude al visitant a comprendre la València en la qual ens situem.

D'aquesta manera, dividim aquestes 10 parades en tres classificacions diferents:

- **Llibertat:** seran aquells espais considerats d'oci i esplai, d'encontres sexuals, diseg, cultura, entre altres. Els punts al mapa del fullet informatiu estaran marcats en color verd.
- **Reivindicació:** tal com expressa la mateixa paraula, marcarà els llocs on començaren i ocorregueren les reivindicacions LGTBI+ a la capital: per on

discorregueren les primeres manifestacions, concentracions o els primers nuclis associatius. Els punts al mapa del fullet informatiu estaran marcats en color lila.

- **Càstig:** seran les parades que mostraran allà on es reprimia i castigava al col·lectiu LGTBI+. Els punts al mapa del fullet informatiu estaran marcats en color roig.

Així doncs, a pesar que alguns espais queden fora del centre de la ciutat – com hem anat esmentant –, pensem que això també té una part positiva, atès que descentralitza l'acció històrica i visibilitza altres llocs igualment capitals. La part negativa, emperò, seria que el recorregut a peu seria més complicat de seguir, malgrat que es podria continuar comentant dintre de la visita guiada – enfocada al centre de la ciutat – i també donar opcions per tal que es visiten aquests punts, si hi ha interès, en acabar l'activitat.

La ruta, doncs, consta dels següents espais:

- **Llibertat:** La Cetra (c/ Triador, 25), el port i les platges, pub Capsa 13 (c/ Ripalda, 13), pub Tandem (encreuament c/ Moro Zeit i Rei don Jaume), jardins del Túria, De Pas (c/ Sant Calze, 3).
- **Reivindicació:** Cafè la Seu (c/ del sant Calze, 7), la plaça la Verge, Ràdio Klara (c/ Hospital 2-7), llibreria Dona (c/ Gravador Esteve, 34), antiga seu de Lambda (c/ dels Valencians, 6) i el c/ de la Mar (cafè Sifó i prostitució).
- **Càstig:** l'Antiga Presó Model (c/ del 9 d'octubre), presó del Convent de santa Clara (av. Pérez Galdós, 119), psiquiàtric de Bétera, l'avinguda de l'Oest i les pallisses als carrers de forma general (és a dir, parlar de com la violència ocupava tot l'espai públic).

6.2.1 WIKILOC:

Hem cregut adient fer servir *Wikiloc*¹⁸³ per a establir els diferents punts i crear un mapa en digital de les parades seleccionades per tal que l'usuari conega les distàncies, els punts d'interès, l'altitud, ... Per què? Doncs perquè és gratuït i accessible (tant mitjançant l'ordinador com des del telèfon mòbil), es poden compartir rutes amb fotografies, descripcions i punts de GPS. A més, s'ofereixen una àmplia gamma de rutes, no només a

¹⁸³ Accés al lloc web: <https://es.wikiloc.com/>

peu, i per tot el món; tot indicant la dificultat i altres elements descriptius importants de la ruta. Així doncs, el recorregut caminat quedaria aproximadament així:

Hem seleccionat, per a l'itinerari a peu, els següents punts a causa de la seua importància i situació geogràfica propera – disposats per ordre d'inici –: els jardins del Túria, la plaça de la Verge, el cafè la Seu, De Pas, l'antiga seu de Lambda, el pub Capsa13, el pub Tandem, el pub La Cetra, l'avinguda de l'oest, la seu de Ràdio Klara. Com hem dit, marcarem també a la ruta la resta de punts d'interés, a pesar que queden lluny, per tal que el públic puga aproximar-se a altres espais i aprofundir de manera més holística a la realitat LGTBI+ valenciana de la Transició.

En cada punt d'interés seleccionat, doncs, col·locarem un panell amb un QR per tal que et porte a una breu descripció històrica del lloc, com veurem de seguida.

Hem cregut adients aquests espais tenint en compte diferents perspectives: la comoditat del recorregut a peu, i la importància històrica que tenen per al col·lectiu LGTBI+ . Si bé hi ha alguns espais que no formaran part del recorregut a peu a causa de

la seua llunyania però que són imprescindibles, com el port, l'antiga presó model o el psiquiàtric de Bétera, els inclourem igualment al mapa amb una explicació i alguna fotografia adjuntada, per tal que s'entenga correctament el nostre objectiu: mostrar aquells espais imprescindibles de memòria. Hem intentat crear una ruta accessible: prenent com a avantatge la ciutat de València, a efectes pràctics completament plana, s'ha pretés connectar punts propers i reduir-los als suficients i necessaris per tal que el guiat no es faça llarg i, per tant, difícil de seguir per fatiga (per exemple, per a les persones majors) o altres inconvenients que puguem sorgir.

Distància total: 2,9 km.

Inici: Pont de Fusta.

Acabament: Avinguda de l'Oest, creuament amb el carrer de l'Hospital.

Punt 1: Jardins del Túria:

Iniciem la ruta des dels jardins del Túria perquè després de la seua transformació en parc natural, ja pel 1987, fou un dels punts més calents (encara que no l'únic) pel que fa al cruising masculí: els racons amagats entre tarongers i matolls foren el lloc perfecte per a practicar sexe i lligar entre homes. Encara que sembla baladí, el fet que els homes gais ocuparen un espai públic i el convertiren en una zona més o menys segura, on alliberar un desig considerat com el pitjor dels pecats, és tota una fita de la xarxa creada pels mateixos homes.

Vista dels jardins del Túria des dels lleons ubicats a l'inici del pont de Fusta, punt d'inici de la ruta.

Elaboració pròpia
20/8/2023.

Punt 2: plaça de la Verge:

La plaça de la Verge ha sigut, és i continuarà sent un dels punts neuràlgics de la ciutat des de la seua creació fins l'actualitat, gaudint d'un gran interès patrimonial. Hem seleccionat aquest punt perquè fou un lloc de reunió i encontre per al col·lectiu LGTBI+, però també de reivindicació: el primer rastre de manifestació de l'Orgull, l'any 1978, fou una xicoteta concentració a aquesta plaça; però després, durant els anys 80 i 90, quan la manifestació no era tan multitudinària, la reivindicació consistia en una concentració i assegudes a la plaça. Així doncs, també era la porta d'entrada a Ciutat Vella, on estaven ubicats la major part de llocs d'ambient o més permissius de València: sense anar més lluny, De Pas i Café de la Seu estava al c/ sant Calze.

Fotografia de la plaça de la Verge.

Elaboració pròpia
20/8/2023.

Punt 3: Café de la Seu

El Café de la Seu fou un lloc especial per al col·lectiu perquè, a pesar de no ser exclusivament d'ambient, aconseguia unir al col·lectiu i altres grups de tendència catalanista i d'extrema esquerra. Aquesta simbiosi no només creava xarxa, sinó que l'estenia: no es pot entendre el moviment LGTBI+ valencià del moment sense el seu component catalanista ni revolucionari, i és en part gràcies a tots aquests moments i discursos compartits a llocs com el Café de la Seu, en peu fins fa relativament poc.

Fotografia del que era el
Café de la Seu.

Elaboració pròpia
20/8/2023.

Punt 4: De Pas:

El bar De Pas – al costat del Café de la Seu – era un bar amb tot tipus de públic, també familiar, però prompte serà un dels més importants llocs de reunió de les lesbianes feministes. Allí parlaven de tot, de sexualitat, dels cossos, de la igualtat, de feminisme,

planejaven accions en contra del sistema heteropatriarcal, anaven abans i després de cada manifestació, besaven a les seues parelles i no s'amagaven. Era doncs, un punt de debat i de resistència que havia nascut en la llibreria Dona i que continuarà, quan tanque De Pas, en la Casa de la Dona. Activistes feministes lesbianes històriques de la ciutat feren d'aquest bar la seua segona casa, un espai de lluita i de creació de xarxes intergeneracionals.

Fotografia del bar De Pas.

Elaboració pròpia 20/8/2023.

Punt 5: Antiga seu de Lambda:

L'antiga seu de Lambda, situada al carrer Valencians, 6, fou la primera seu oficial d'aquesta organització històrica. Des d'ací es portaren endavant campanyes de sensibilització i ajuda contra la SIDA/VIH en un moment en el qual ningú se'n volia saber res i d'estigma total per al col·lectiu. A pesar de nàixer amb aquesta intenció no tan política i en un moment de necessitat total, l'organització ha resistit fins l'actualitat i és l'única amb una estructura formal que trobem a la ciutat que ha lluitat pels drets del col·lectiu LGTBI+.

Fotografia del que era
l'antiga seu de Lambda.

Elaboració pròpia
20/8/2023.

Punt 6: Capsa13.

Capsa13 fou, si més no, un dels locals més atrevits i progressistes de la Transició. Encara que tampoc fou un lloc exclusiu d'ambient a la manera de l'Emperador o El Colgao, reunia a gent de diferents tendències (tant del col·lectiu com d'esquerrers i catalanista). Per què aquests llocs són ocupats pel col·lectiu, i no van a llocs d'ambient a l'ús? Doncs perquè, per exemple, en moltes ocasions les lesbianes seran discriminades als llocs d'ambient i no se'ls permetrà l'entrada (com a l'Emperador), perquè les batudes de la Brigada 26 estaven més que assegurades i perquè es podien trobar realitats més alternatives i més polítiques. Ací actuaren grups com Ploma-2.

Fotografia de Capsa13.

Elaboració pròpia
20/8/2023.

Punt 7: pub Tandem:

Pub per excel·lència de lesbianes, sorprén, hui en dia, la quantitat de locals d'ambient dirigits exclusivament a lesbianes que hi hagué durant la Transició (Chaplin's, Som com Som, ...). Ací, doncs, les lesbianes podien gaudir d'un espai lliure – en major mesura, almenys – de masclisme i plomafòbia, amb més intimitat. Era un pub on actuaven també drag queens, com Greta Guevara i Nacha, i drag kings, com Herminia.

Fotografia del pub Tandem.

Elaboració pròpia 20/8/2023.

Punt 8: La Cetra

Considerada per moltes travestis “la catedral del difícil arte del travestismo”, era un local dirigit per una parella de lesbianes, la Xon i Concha Almeida, freqüentat per públic de mitja-alta cultura i que ofería espectacles travestis. Allí actuaren La Margot, Encarnita Du Clown, Sareta-sareta i tantíssimes altres artistes. Tota una eminència de la nit travesti i d’ambient.

Fotografia de La Cetra.

Elaboració pròpia 20/8/2023.

Punt 9: Ràdio Klara:

Destaquem l’actual seu de ràdio Klara perquè fou, en el seu moment, una de les ràdios anarquistes independents més atrevides de l’època i que donà espai a programes que foren fonamentals com *La pinteta rebel* (1984-1993), que feu una tasca immensa de donar veu als problemes LGTBI+, a les seues realitats i a la discriminació que s’enfrontaven, parlant de cultura, de notícies internacionals i espanyoles i convidant a aquells activistes o persones més representatives del moment, durant uns anys realment durs per a l’activisme a causa de la manca d’organitzacions polítiques LGTBI+ i l’epidèmia del VIH/SIDA. També hi hagueren altres programes LGTBI+ a l’emissora, com Polster Gai.

Fotografia de l'actual seu de ràdio Klara.

Elaboració pròpia 20/8/2023.

Punt 10: avinguda de l'Oest:

L'avinguda de l'Oest fou una zona de prostitució molt important fins als anys 90, moment en el que canviaria d'ubicació a Les Tendetes. Destaquem, doncs, aquesta zona dintre del nostre itinerari perquè és ací on emmarquem la prostitució de dones trans a la ciutat i també la gran persecució, violacions, robatoris i humiliacions a la que es veien sotmeses per part de l'esmentada Brigada 26 (sobretot en aquest punt, l'encreuament amb el carrer de l'Hospital). Si bé no era una zona exclusiva de les dones trans, també hi havia cis, cooperaven entre elles per tal d'avisar-se quan arribava la policia i contestaven llençant-los el que podien trobar pel carrer, com pedres o altres. De la gran violència exercida cap a elles sorgirà, en els anys 90, el col·lectiu Transexualia, per a buscar

protecció.

Fotografia de l'avinguda de l'Oest en l'entrecreuament amb el carrer de l'Hospital.

Elaboració pròpia 20/8/2023.

Altres punts d'interés: carrer del Mar:

El carrer del Mar, amb el Café Sifó i el Capricornio, entre altres, també formava part del circuit tant diürn com nocturn de l'ambient LGTBI+. A banda, a la nit i afavorit per la poca il·luminació del carrer, era una zona de prostitució masculina, d'igual manera

que el carrer la Pau. Al Café Sifó, també d'un ambient molt polític i LGTBI+, s'ajuntaven en un ambient més relaxat abans de la nit.

Fotografia del carrer del Mar.

Elaboració pròpia 20/8/2023.

Altres punts d'interés: el port i les platges.

El port i les platges, ambdós, foren un lloc de relativa permissivitat per l'arribada de mariners estrangers i ser una zona de trànsit. Així doncs, l'avinguda del Port, per exemple, seria una àrea de prostitució; i les platges i el port, de lligar i de cruising. Abans de la construcció del passeig marítim actual a les platges, gràcies a les dunes i els matolls, podies trobar amagatalls on practicar sexe sense témer la mirada dels altres: és per això que aquesta serà també una zona de cruising important. Més enllà, i a pesar de no tenir res a veure amb el centre de la ciutat, als poblats marítims trobarem un altre ambient: més

reduït, amb uns locals més xicotets, més efímers, però hi ha una oferta gens menyspreable, com és el cas del Holiday, el pub Port i El Molino Rojo.

Fotografia del port de València.

Extreta de: <https://links.uv.es/8eeu1oL> (24/8/2023).

Altres punts d'interés: l'antiga presó Model de València:

En l'actualitat la ciutat administrativa, la presó Model de València fou la institució penitenciària que recluirà als presos LGTBI+ de la ciutat, sobretot els homes gais i les dones trans. Així doncs, sota la llei de Vagos y Maleantes entre el 1954-1970, i després amb la Llei de Perillositat i Rehabilitació Social, empresonaran al col·lectiu i l'obligaran a passar per humiliacions, maltractes, pallisses i violacions duríssimes. A banda, estaven obligats a participar al taller de costura de vestits de novia, que formava part del programa de “rehabilitació social” per a persones LGTBI+.

Fotografia de l'antiga presó Model de València.

Extreta de: <https://links.uv.es/V7hVgXZ> (24/8/2023).

Altres punts d'interés: el psiquiàtric de Bétera:

El psiquiàtric de Bétera fou una altra de les institucions repressives del sistema que afectaria greument les persones LGTBI+ i a les dones que havien patit greument la pobresa i el masclisme, entre altres. A aquest hospital es portaren endavant teràpies d'electroxoc (les més comunes per a tractar la malaltia que suposava la desviació) als ingressats que formaven part del col·lectiu: s'exposava al pacient a imatges sensuais del mateix sexe i de l'oposat, i quan era del mateix es rebia una descàrrega elèctrica. Sense cap tipus de comprensió, també a les dones les tractaven de boges sense remei quan, la majoria, simplement havien passat per una vida de maltractaments per part dels seus pares, marits o germans; o s'havien hagut de prostituir en ambients hostils per tal de poder sobreviure; i patien les conseqüències de viure en un paradigma que silenciava aquesta mena de realitat.

Fotografia del psiquiàtric de Bétera.

Extreta de: <https://links.uv.es/wVIE5ms> (24/8/2023).

IDENTIFICACIÓ, ANÀLISI I POSADA EN VALOR DELS ESPAIS LGTBI+ DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA
DURANT LA TRANSICIÓ

Captura de pantalla de la ruta en Wikiloc: *Ruta LGTBI+ per València*. S'ha fet una aproximació general i introductòria a les parades i a les seues principals característiques, així com marcat cada punt d'interés, que compten amb fotografies i descripcions. Enllaç a la ruta: <https://ca.wikiloc.com/wikiloc/view.do?pic=rutes-senderisme&slug=ruta-lgtbi-per-valencia&id=144556811&rd=ca>

Per tal de promocionar, però també guiar al visitant, es realitzarà un fullet informatiu bilingüe: en valencià i castellà; creat utilitzant l'aplicació informàtica *Canva*. Així doncs, al mateix fullet es podrà trobar la descripció bàsica de la ruta i el seu propòsit, un mapa marcant els diferents punts de parada i identificant-los amb un número, i també una breu explicació de cada parada amb els dos idiomes – acompanyats d'una imatge –; emperò, també podran trobar un codi QR – creats amb *links.uv* – adjunt a cada parada

identificada amb el seu número que conte, escrit i en llengua de signes, la història de cada punt. Com hem esmentat, encara que la ruta no seguirà l'ordre dels espais llibertat-reivindicació-càstig, al fullet sí que ho classifiquem seguint aquesta llegenda per tal que siga més fàcil d'identificar.

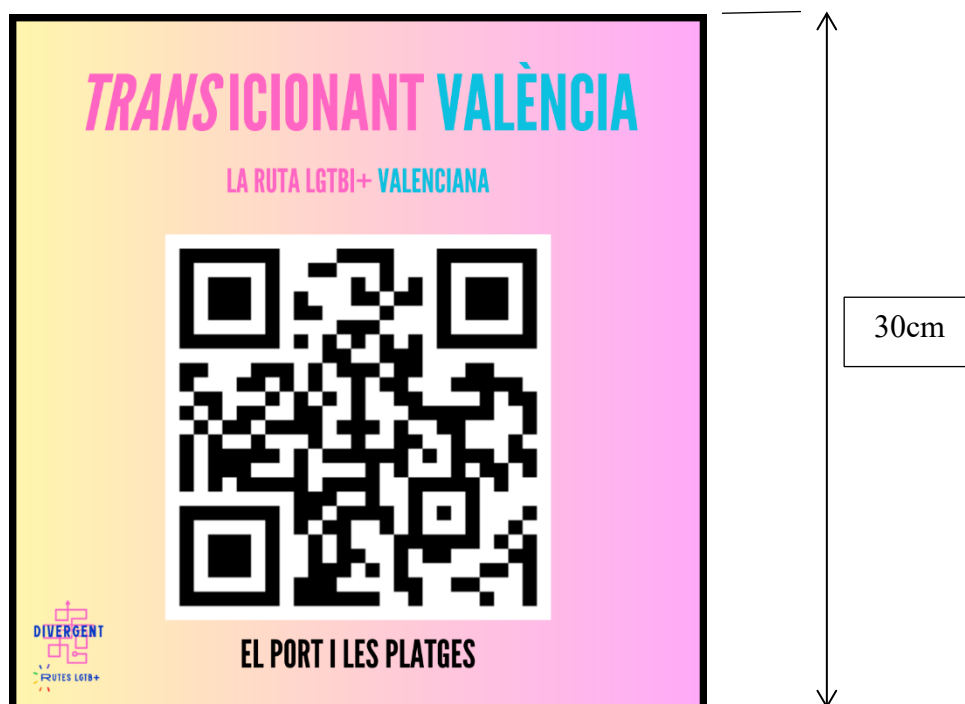
6.3 CARTELLS INFORMATIUS DE SUPORT PER A L'ITINERARI I CODIS QR:

Per tal de poder accedir als cartells informatius, en format PDF, s'haurà d'instal·lar qualsevol aplicació amb escàner de codis QR, en cas que l'*smartphone* en qüestió no puga llegir els codis en la mateixa aplicació de la càmera, així com tindre accés a internet en el moment de fer la ruta.

D'altra banda, també cal comentar que els cartells informatius han seguit l'estructura esmentada en anterioritat: són cartells amb tres colors diferents depenent de l'espai que representen (si és un espai de llibertat – verd –, de reivindicació – morat – o de càstig – roig –), i en format bilingüe, primerament trobarem la descripció en valencià i després en castellà; així doncs, en cada cartell hem col·locat una imatge representativa del lloc i l'època que tractem per tal de poder fer-se una millor idea de com serien aquests espais.

Els codis QR dels punts d'interés en qüestió aniran enganxats sobre les parets dels llocs referits en aquests panells quadrats dissenyats en 3D gràcies a l'aplicació informàtica online i gratuïta *SketchUp*¹⁸⁴:

¹⁸⁴ Accés a l'aplicació: <https://app.sketchup.com/app>

Visió de la cara i amb més angle del model dels panells on se situaran
els codis QR.

6.3.1 PANEL·LI I CODI QR DE L'ANTIGA SEU DE LAMBDA:

ANTIGA SEU DE LAMBDA

LAMBDA ES FORMARÀ A VALÈNCIA L'ANY 1986 AMB EL CLAR OBJECTIU D'INFORMAR A LA POBLACIÓ I SENSIBILITZAR SOBRE EL SEXE SEGUR, LES ITS I EL VIH/SIDA. A PESAR D'AIXÒ, ÉS RELLEVANT ESMENTAR QUE LA CIUTAT ESTARIA 4 ANYS SENSE CAP ORGANITZACIÓ ACTIVA PEL QUE FA AL MOVIMENT LGTBI+ (A CAUSA, EVIDENTMENT, DE L'IMPACTE D'AQUEST VIRUS, L'ESTIGMA I LA PRÒPIA DESIL·LUSIÓ AMB LES POLÍTIQUES LGTBI+, QUE PROPICIAREN AQUESTA DESMOBILITZACIÓ) QUE S'ENCARREGUE D'AQUESTA TASCA - SI BÉ L'ÚNIC ESPAI QUE VA TRACTAR AQUEST ASSUMPTE FOU LA PINTETA REBEL, PROGRAMA RADIOFÒNIC EMÉS A RÀDIO KLARA DES DEL 1984 -, EL QUE IMPREGNABA ENCARA MÉS D'ESTIGMA I DE POR TOT EL RELACIONAT I QUE ES RELACIONAVA AMB EL VIRUS. AIXÍ DONCS, FEU UNA TASCA FONAMENTAL D'AJUDA A AQUELLES PERSONES DEL COL·LECTIU INFECTADES PEL VIRUS I QUE NO SABIEN ON ATENIR-SE, AIXÍ COM DE CONSCIENCIACIÓ.

LAMBDA ACONSEGUIRÀ UNA SEU FINALMENT L'ANY 1992, EL QUE ENS FA VEURE LA PRECARIETAT A LA QUE S'ENFRONTAVEN LES ORGANITZACIONS LGTBI+ I ALTRES DURANT AQUESTS ANYS DE TRANSICIÓ. EL GRAN IMPACTE DEL VIH/SIDA FEU IMPOSSIBLE LLUITAR PER QUALSEVOL META POLÍTICA PEL QUE FA ALS DRETS I LA IGUALTAT LGTBI+, ATÉS QUE LA SITUACIÓ DEL VIRUS ERA EXASPERANT. L'ORGANITZACIÓ CONTINUA ACTUALMENT VIVA GRÀCIES AL COMPROMÍS DELS ACTIVISTES QUE HI FORMEN PART.

LAMBDA SE FORMARÁ EN VALÈNCIA EN EL AÑO 1986 CON EL CLARO OBJETIVO DE INFORMAR A LA POBLACIÓN Y SENSIBILIZAR SOBRE EL SEXO SEGURO, LAS ITS Y EL VIH/SIDA. EN CAMBIO, ES IMPORTANTE RESALTAR QUE LA CIUDAD ESTARÍA 4 AÑOS SIN NINGUNA ORGANIZACIÓN ACTIVA EN LO QUE RESPETA AL MOVIMIENTO LGTBI+ (A CAUSA, EVIDENTEMENTE, DEL IMPACTO DE ESTE VIRUS, DEL ESTIGMA Y LA PROPIA DESILUSIÓN CON LAS POLÍTICAS LGTBI+, QUE PROPICIARON LA DESMOVILIZACIÓN) QUE SE ENCARGABA DE ESTA TAREA - EL ÚNICO ESPACIO QUE TRATO ESTE ASUNTO FUE LA PINTETA REBEL, PROGRAMA RADIOFÓNICO EMITIDO EN RADIO KLARA DESDE EL 1984 -, LO QUE IMPREGNABA TODAVÍA MÁS DE ESTIGMA Y DE MIEDO TODO LO QUE SE RELACIONABA Y LO RELACIONADO CON EL VIRUS. ASÍ PUES, HIZO UN TRABAJO FUNDAMENTAL DE AYUDA A AQUELLAS PERSONAS DEL COLECTIVO INFECTADAS POR EL VIRUS Y QUE NO SABÍAN DONDE IR, ASÍ COMO DE CONCIENCIACIÓN.

LAMBDA CONSEGUIRÁ FINALMENTE UNA SEDE EN EL AÑO 1992, LO QUE NOS HACE VER CLARAMENTE LA PRECARIEDAD A LA QUE SE ENFRONTABAN LAS ORGANIZACIONES LGTBI+ Y OTRAS DURANTE ESTOS AÑOS DE TRANSICIÓN. EL GRAN IMPACTO DEL VIH/SIDA HIZO IMPOSIBLE LUCHAR POR CONSEGUIR CUALQUIER META POLÍTICA RELACIONADA CON LOS DERECHOS Y IGUALDADES LGTBI+, YA QUE LA SITUACIÓN DEL VIRUS ERA DESESPERANTE. LA ORGANIZACIÓN CONTINUA VIVA HOY EN DÍA GRACIAS AL COMPROMISO DE LOS ACTIVISTAS QUE FORMAN PARTE.

Cartell informatiu de l'antiga seu de Lambda i codi QR
per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.2 PANELL I CODI QR DE L'AVINGUDA DE L'OEST:

AVINGUDA DE L'OEST

«LOS AÑOS QUE ESTUVIMOS EN LA AVENIDA DEL OESTE FUERON UNA PESADILLA Y UN INFIERNO.»

L'AVINGUDA DE L'OEST ERA FINS ALS 1989 UNA ZONA ON MOLTES DONES TRANS I HOMES GAIS EXERCIEIEN LA PROSTITUCIÓ COM ÚNIC MÈTODE DE SUPERVIVÈNCIA EN UN MÓN EXCESSIVAMENT HOSTIL PER AL COL·LECTIU. ALLÀ, SOBRETOT A L'ENCREUAMENT AMB EL CARRER DE L'HOSPITAL, S'ENFRONTAVEN DIÀRIAMENT A HUMILIACIONS, AGRESSIVES BATUDES, DETENCIONS, ROBATORIS, MULTES, VIOLACIONS I CONSTANTS DESAFIAMENTS DE LA SEUA IDENTITAT PER PART DE LA TEMUDA BRIGADA 26, UNA UNITAT DEL COS DE LA POLICIA LOCAL DE LA CIUTAT. LES DETENCIONS PASSAVEN, FINS I TOT, PER DEIXAR-LES PERDUDES A INDRETS DESCONEGUTS A MITJAN NIT O TIRAR-LES PEL NOU LLIT DEL TÚRIA. D'AQUESTES SITUACIONS DE DESEMPARO TOTAL NAIX TRANSEXUALIA (ATV, ASSOCIACIÓ TRANSEXUALIA DE VALÈNCIA) L'ANY 1994, AMB ENTRE 50-70 DONES TRANS, DE LES QUALS EL 99% EXERCIA LA PROSTITUCIÓ.

L'ANY 1989, EN UN INTENT DE NETEJA DEL CENTRE URBÀ DE LA CIUTAT, DES DE L'AJUNTAMENT ES VA DESPLAÇAR LA PROSTITUCIÓ DE L'AVINGUDA DE L'OEST AL PARC D'ENTRE L'ESTACIÓ D'AUTOBUSOS I L'ANTIC HOSPITAL DE LA FE - SEMPRE QUE ES GARANTIRA LA SEGURETAT. AÇÒ, EMPERÒ, VA SER RESULTAT DE MOLTA LLUITA AMB L'AJUNTAMENT, QUE VOLIA ENVIAR-LES AL CAMÍ DE LES MORERES, MOLT PERILLÓS I SENSE VIGILÀNCIA.

A LA NOVA UBICACIÓ ES QUEIXEN QUE HAN PERDUT CLIENTS HABITUALS I QUE ÉS UN LLOC POC TRANSITAT I, A PESAR DE LES ANADES I VINGUDES DURANT EL 1992, LA PROSTITUCIÓ ACABA TRASLLADANT-SE A AQUESTS INDRETS. L'ANY 1992, LA POLICIA CENSA A 60 DONES TRANS TREBALLANT COM A PROSTITUTES A LA CIUTAT.

«LOS AÑOS QUE ESTUVIMOS EN LA AVENIDA DEL OESTE FUERON UNA PESADILLA Y UN INFIERNO.»

LA AVENIDA DEL OESTE FUE HASTA EL 1989 UNA ZONA DONDE MUCHAS MUJERES TRANS Y HOMBRES GAIS EJERCIERON LA PROSTITUCIÓN COMO ÚNICO MÉTODO DE SUPERVIVENCIA EN UN MUNDO EXCESIVAMENTE HOSTIL PARA EL COLECTIVO. ALLÍ, SOBRE TODO EN EL CRUCE CON LA CALLE DEL HOSPITAL, SE ENFRONTABAN DIARIAMENTE A HUMILLACIONES, AGRESIVAS REDADAS, DETENCIONES, ROBOS, MULTAS, VIOLACIONES Y CONSTANTES DESAFÍOS DE SU IDENTIDAD POR PARTE DE LA TEMIDA BRIGADA 26, UNA UNIDAD DEL CUERPO DE LA POLICÍA LOCAL DE LA CIUDAD. LAS DETENCIONES PASABAN POR DEJARLAS PERDIDAS EN LUGARES DESCONOCIDOS A MITAD DE LA NOCHE O ECHARLAS POR EL NUEVO CAUCE DEL RÍO TURIA. DE ESTAS SITUACIONES DE DESAMPARO TOTAL NACE TRANSEXUALIA (ATV, ASOCIACIÓN TRANSEXUALIA DE VALÈNCIA) EL AÑO 1994, CON ENTRE 50-70 MUJERES TRANS, DE LAS CUALES EL 99% EJERCÍA LA PROSTITUCIÓN.

EL AÑO 1989, EN UN INTENTO DE LIMPIEZA DEL CENTRO URBANO DE LA CIUDAD, DESDE EL AYUNTAMIENTO SE DESPLAZÓ LA PROSTITUCIÓN DE LA AVENIDA DEL OESTE AL PARQUE DE ENTRE LA ESTACIÓN DE AUTOBUSES Y EL ANTIGUO HOSPITAL DE LA FE - SIEMPRE QUE SE GARANTIZARA LA SEGURIDAD. ESTO, EN CAMBIO, FUE EL RESULTADO DE MUCHA LUCHA CON EL AYUNTAMIENTO, QUE QUERÍA ENVIARLAS AL CAMINO DE LAS MORERAS, MUY PELIGROSO Y SIN VIGILANCIA.

EN LA NUEVA UBICACIÓN SE QUEJAN DE QUE HAN PERDIDO CLIENTES HABITUALES Y QUE ES UN LUGAR POCO TRANSITADO Y, A PESAR DE LAS IDAS Y VENIDAS DURANTE EL 1992, LA PROSTITUCIÓN ACABA TRASLADÁNDOSE A ESTOS LUGARES. EL AÑO 1992, LA POLICÍA CENSA A 60 MUJERES TRANS TRABAJANDO COMO PROSTITUTAS EN LA CIUDAD.

Cartell informatiu de l'avinguda de l'Oest i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.3 PANEL·L·I CODI QR DE LA CETRA:

LA CETRA

«ERA UNA GRAN LIBERACIÓN IR A LOCALES DONDE HOMBRES SE VESTÍAN DE MUJERES», DIU RAFA MARI SANCHO, PERIODISTA.

I ÉS QUE, ENMIG D'UNA SOCIETAT TAN ÀRDUAMENT ADSCRITA ALS ROLS DE GÈNERE, PODER GAUDIR D'UN ESPECTACLE D'AQUESTA MENA ERA TOTA UNA SENSACIÓ DE LLIBERTAT I EMPODERAMENT, DE PODER TRENCAR AMB ALLÒ ESTABLERT DE LA MANERA MÉS DIVERTIDA, VISTOSA I ALLIBERADORA AL BELL MIG D'UN XICOTET ESCENARI EN LA NIT MÉS FOSCA.

ARTISTES COM SARETA-SARETA, LA MARGOT, ENCARNITA DU CLOWN (A LA IMATGE), PLOMA-2 I TANTÍSSIMES ALTRES ACTUAREN AL FAMÓS LA CETRA, UN LOCAL QUE OFERIA ACTUACIONS TRAVESTIS. TANT ÉS AIXÍ QUE ERA CONEGUT COM «LA CATEDRAL DEL DIFÍCIL ARTE DEL TRAVESTISMO». CONDUIT PER UNA PARELLA DE LESBIANES, LA XON I CONCHA ALMEIDA, ERA UN ESPAI HABITUALMENT CONCORREGUT PER GENT DE MITJANA I ALTA CULTURA QUE ANAVA A VEURE ELS ESPECTACLES DE LES TRAVESTIS: EIXIEN ARREGLADES AMB VESTITS, MAQUILLATGE, BOES DE PLOMES I EL QUE FORA NECESSARI PER TAL D'IMITAR A SARA MONTIEL O ROCÍO JURADO, CANTANT I OFERINT EL MILLOR XOU QUE POGUEREN DONAR.

«ERA UNA GRAN LIBERACIÓN IR A LOCALES DONDE HOMBRES SE VESTÍAN DE MUJERES», AFIRMA RAFA MARI SANCHO, PERIODISTA.

Y ES QUE, EN MITAD DE UNA SOCIEDAD TAN ARDUAMENTE ADSCRITA A LOS ROLES DE GÉNERO, PODER DISFRUTAR DE UN ESPECTÁCULO DE ESTE TIPO ERA TODA UNA SENSACIÓN DE LIBERTAD Y EMPODERAMIENTO, DE PODER ROMPER CON TODO LO ESTABLECIDO DE LA FORMA MÁS DIVERTIDA, VISTOSA Y LIBERADORA EN MEDIO DE UN PEQUEÑO ESCENARIO EN LA NOCHE MÁS OSCURA.

ARTISTAS COMO SARETA-SARETA, LA MARGOT, ENCARNITA DU CLOWN (EN LA IMAGEN), PLOMA-2 Y TANTÍSIMAS OTRAS ACTUARON EN EL FAMOSO LA CETRA, UN LOCAL QUE OFRECÍA ESPECTÁCULOS TRAVESTIS. TANTO ES ASÍ QUE ERA CONOCIDO COMO «LA CATEDRAL DEL DIFÍCIL ARTE DEL TRAVESTISMO». CONDUCTO POR UNA PAREJA DE LESBIANAS, LA CHON Y CONCHA ALMEIDA, ERA UN ESPACIO HABITUALMENTE CONCURRIDO POR GENTE DE CULTURA MEDIA - ALTA QUE IBAN A VER LAS ACTUACIONES DE LAS TRAVESTIS: ARREGLADAS CON VESTIDOS, MAQUILLAJE, BOAS DE PLUMAS Y TODO LO QUE FUESE NECESARIO PARA IMITAR A SARA MONTIEL O ROCÍO JURADO, CANTANDO Y OFRECIENDO EL MEJOR SHOW QUE PUDIESEN DAR.

Cartell informatiu de La Cetra i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.4 PANELL I CODI QR DE LA LLIBRERIA DONA:

LA LLIBRERIA DONA (INAUGURADA EN EL 1978) ERA TOTA UNA INSTITUCIÓ A LA NOSTRA CIUTAT DURANT LA TRANSICIÓ, TANT ÉS AIXÍ QUE LA ULTRADRETA ARRIBÀ A AMENAJAR VÀRIES VEGADES DE POSAR BOMBES AL NEGOCI (TAL I COM ES POT VEURE A LA FOTOGRAFIA), EL QUE TAMBÉ N'ÉS UN EXEMPLE DE LA GRAN VIOLÈNCIA QUE ES VA ARRIBAR A PATIR A LA VALÈNCIA D'AQUEST PERÍODE.

PER QUÈ FOU UNA INSTITUCIÓ? DONCS PERQUÈ MÉS QUE UNA LLIBRERIA A L'ÚS, LA REBOTIGA ERA UN PUNT D'ENCONTRE I DEBAT FEMINISTA (ALLÍ ES REUNIA L'ASSEMBLEA FEMINISTA DE DONES DE VALÈNCIA), DE LESBIANES I D'ANTIFRANQUISTES PER TAL DE CONSTRUIR UNA XARXA DISSIDENT I DESFOGAR TOT ALLÒ QUE TENIEN A LES SEUES MENTS I NO PODIEN EXPRESSAR AMB NORMALITAT, PER POSAR-SE EN CONTACTE I APRENDRE MÉS UNES DE LES ALTRES, PER TROBAR LLOCS SEGURS DAVANT LA GRAN HOSTILITAT POLÍTICA I SOCIAL I AJUDAR-SE ENTRE ELLES. LA LLIBRERIA DONA FOU EL PRECEDENT DE *DE PAS*: REUNIONS CONSTANTS DE DONES QUE PARLAVEN PER PRIMERA VEGADA A LA CIUTAT DE FEMINISME, DELS SEUS PROBLEMES I D'ESTIMAR ALTRES DONES, DE LA PLOMA, DE LA SEXUALITAT, DEL COS, I TANTÍSSIMES ALTRES COSES. PER PRIMERA VEGADA, EN CREUAR LA PORTA D'AQUELLA LLIBRERIA ELLES ES CONVERTIEN EN CENTRE I DEIXAVEN DE SER PERIFÈRIA.

A BANDA DE TOT AÇÒ, QUE NO ÉS POC, ACTUAVA TAMBÉ COM UN CENTRE D'AJUDA PER A LES DONES: TENIEN ASSESSORIA JURÍDICA, AJUDAVEN A DONES A INTERROMPRE L'EMBARÀS, ... ÉS A DIR, FOREN UNES COMPLETES PIONERES.

LA LIBRERÍA DONA (INAUGURADA EN EL 1978) FUE TODA UNA INSTITUCIÓN EN NUESTRA CIUDAD DURANTE LA TRANSICIÓN, TANTO ES ASÍ QUE LA ULTRADERECHA LLEGÓ A AMENAZAR VARIAS VECES CON PONER BOMBAS EN EL NEGOCIO (COMO PODEMOS VER EN LA FOTOGRAFÍA), LO QUE TAMBIÉN ES UN EJEMPLO DE LA GRAN VIOLENCIA QUE SE LLEGÓ A SUFRIR EN LA VALÈNCIA DE ESTE PERÍODO.

¿POR QUÉ FUE UNA INSTITUCIÓN? PUES PORQUE MÁS QUE UNA LIBRERÍA AL USO, LA TRASTIENDA ERA UN PUNTO DE ENCUENTRO Y DEBATE FEMINISTA (ALLÍ SE REUNÍA LA ASAMBLEA FEMINISTA DE MUJERES DE VALÈNCIA), DE LESBIANAS Y ANTIFRANQUISTAS PARA CONSTRUIR UNA RED DISIDENTE Y DESAHOGAR TODO AQUELLO QUE TENÍAN EN SUS MENTES Y NO PODÍAN EXPRESAR CON NORMALIDAD, PARA PONERSE EN CONTACTO Y APRENDER MÁS UNAS DE LAS OTRAS, PARA ENCONTRAR ESPACIOS SEGUROS ANTE LA GRAN HOSTILIDAD POLÍTICA Y SOCIAL Y AYUDARSE ENTRE ELLAS. LA LIBRERÍA DONA FUE EL PRECEDENTE DE *DE PAS*: REUNIONES CONSTANTES DE MUJERES QUE HABLABAN POR PRIMERA VEZ EN LA CIUDAD DE FEMINISMO, DE SUS PROBLEMAS Y DE AMAR A OTRAS MUJERES, DE LA PLUMA, DE LA SEXUALIDAD, DEL CUERPO Y TANTÍSIMAS OTRAS COSAS. POR PRIMERA VEZ, CRUZANDO LA PUERTA DE ESTA LIBRERÍA SE CONVERTÍAN EN CENTRO Y DEJABAN DE SER PERIFERIA.

A PARTE DE TODO ESTO, QUE NO ES POCO, ACTUABA TAMBIÉN COMO UN CENTRO DE AYUDA PARA MUJERES: TENÍAN ASESORIA JURÍDICA, AYUDABAN A MUJERES A INTERRUPIR EL EMBARAZO, ... EN DEFINITIVA, UNAS COMPLETAS PIONERAS.

Cartell informatiu de la llibreria Dona i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.5 PANEL·L I CODI QR DE LA PLAÇA DE LA VERGE:

PLAÇA DE LA VERGE

LA PLAÇA LA VERGE HA SIGUT TESTIMONI DE TANTES REIVINDICACIONS QUE GAIREBÉ PODRÍEM DIR QUE LA VERGE ÉS UNA REVOLUCIONÀRIA MÉS.

A LA PLAÇA, TAMBÉ CONEGUDA COM LA DE LA MARE DE DÉU, S'HAN VIST PRÀCTICAMENT TOTES LES CONCENTRACIONS DEL DIA DE L'ORGULL DELS ANYS 90 (ENCARA QUE TAMBÉ ALTRES, COM LA DEL 1978, LA PRIMERA DEMOSTRACIÓ QUE ES VA FER A LA CIUTAT), QUAN EL MOVIMENT ESTAVA MOLT DESMOBILITZAT PER CULPA, PRINCIPALMENT PERÒ NO ÚNICA, DE L'AFECTACIÓ DEL SIDA/VIH. TAMBÉ HA SIGUT OCUPADA PER FEMINISTES LESBIANES, PER TAL DE REIVINDICAR CONSIGNES A FAVOR DELS DRETS DE LA DONA I LA IGUALTAT. EL PRIMER ORGULL, COM A TAL, ES PORTARIA ENDAVANT L'ANY 1979 AMB UNA ASSISTÈNCIA MULTITUDINÀRIA: D'ENTRE 2.500-5.000 PERSONES PARTICIPAREN DE LA MARXA A PESAR DE LES AMENACES DEL GRUP ULTRADRETISTA FUERZA NUEVA PER A DISSUADIR ALS ASSISTENTS.

A MÉS A MÉS, TAMBÉ SERÀ LLOC D'ENCONTRE: L'EPICENTRE DEL COL·LECTIU QUE A CIUTAT VELLA TENIA UNA QUANTITAT D'OCI DISPONIBLE GENS DESDENYABLE, ACÍ ES TROBAVEN MOLTES LESBIANES QUE ANAVEN CAP AL DE PAS, O GAIS I PERSONES NO BINÀRIES QUE ANAVEN AL CAFÉ LA SEU.

LA PLAZA DE LA VERGE HA SIDO TESTIGO DE TANTAS REIVINDICACIONES QUE PODRÍAMOS DECIR QUE LA VIRGEN FUE UNA REVOLUCIONARIA MÁS.

EN LA PLAZA, TAMBIÉN CONOCIDA COMO LA DE LA MARE DE DÉU, SE HAN VISTO PRÁCTICAMENTE TODAS LAS CONCENTRACIONES DEL DÍA DEL ORGULLO DE LOS AÑOS 90 (AUNQUE TAMBIÉN OTRAS, COMO LA DEL 1978, LA PRIMERA DEMOSTRACIÓN QUE SE HIZO EN LA CIUDAD), CUANDO EL MOVIMIENTO ESTABA MUY DESMOVILIZADO, POR CULPA, PRINCIPAL PERO NO ÚNICAMENTE, POR LA AFECTACIÓN DEL SIDA/VIH. TAMBIÉN HA SIDO OCUPADA POR LAS FEMINISTAS LESBIANAS, PARA REIVINDICAR CONSIGNAS A FAVOR DE LOS DERECHOS DE LA MUJER Y LA IGUALDAD. EL PRIMER ORGULLO, COMO TAL, SE LLEVARÍA A CABO EL AÑO 1979, CON UNA ASISTENCIA MULTITUDINARIA DE ENTRE 2.500-5.000 PERSONAS QUE PARTICIPARON EN LA MARCHA A PESAR DE LAS AMENAZAS DEL GRUPO ULTRADERECHISTA FUERZA NUEVA PARA DISUADIR A LOS ASISTENTES.

ADEMÁS, TAMBIÉN SERÁ LUGAR DE ENCUENTRO: EL EPICENTRO DEL COLECTIVO QUE EN EL BARRIO DE CIUTAT VELLA TENÍA UNA CANTIDAD DE OCIO DISPONIBLE NADA DESDEÑABLE; AQUÍ ENCONTRARÍAMOS A MUCHAS LESBIANAS QUE IRÍAN HACIA EL DE PAS, O GAYS Y PERSONAS NO BINARIAS QUE SE DIRIGIRÍAN AL CAFÉ LA SEU.

Cartell informatiu de la plaça de la Verge i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.6 PANEL·L I CODI QR DE L'ANTIGA PRESÓ MODEL DE VALÈNCIA:

ANTIGA PRESÓ MODEL DE VALÈNCIA

L'ANTIGA PRESÓ MODEL (1903-1992) ES VA UTILITZAR DURANT EL FRANQUISME PER A RECLOURE TOT ALLÒ QUE S'ESCAPAVA DE LA MORAL NACIONALCATÒLICA. AIXÍ DONCS, HOMES GAIS I DONES TRANS, ENCAIXATS SOTA LA MATEIXA CATEGORIA D'HOMOSEXUAL, VAREN ACABAR EMPRESONATS AL MÒDUL PER A PRESOS HOMOSEXUALS D'AQUEST PENAL CASTIGATS PER LA LLEI DE VAGOS Y MALEANTES (1954).

EN MOLTS CASOS, ELS PRESOS SEXUALS NO ES QUEDAVEN NOMÉS A VALÈNCIA, SINÓ QUE ANAVEN ITINERANT A ALTRES LLOCS, COM LA MODEL DE BARCELONA, LA DE CARABANCHEL A MADRID O LES DE BADAJOZ I HUELVA, ESPECÍFICAMENT CONCEBUES PER A TANCAR I REHABILITAR ALS HOMES GAYS I DONES TRANS.

AMB L'ENTRADA DE LA LLEI DE PERILLOSITAT I REHABILITACIÓ SOCIAL (1971), EL QUE ES PRETENIA ERA REEDUCAR AL COL·LECTIU LGTB+ PER TAL QUE ABANDONAREN LA INFÀMIA QUE RESULTAVA SER-HO, ES PER AIXÒ QUE DINTRE D'AQUESTA ANTIGA PRESÓ TREBALLAVEN EN ALLÒ QUE S'ANOMENAVA LA CASA DE LAS NOVIAS, UN TALLER DE COSTURA DE VESTITS NUPCIALS. PERÒ ACÍ NO ACABAVA LA DEGRADACIÓ: ELS PRESOS ESTAVEN SOTMESOS A CONTÍNUES I DURÍSSIMES VEXACIONS, PALLISSES I VIOLACIONS GRUPALS; ATÉS QUE EREN CONSIDERATS COM ELS PRESONERS MÉS DÉBILS I UN BLANC FÁCIL. «NO PODÍAS DENUNCIAR LOS ABUSOS SEXUALES. LOS PROPIOS GUARDIAS ERAN LOS PROXENETAS», NARRA RAMPOVA.

ELS PRESOS LGTB+ FOREN ELS ÚLTIMS DEL FRANQUISME EN EIXIR, CONCRETAMENT AL FEBRER DEL 1979, ATÉS QUE LES AMNISTIES NO ELS VAN TENIR EN COMPTE EN CAP MOMENT. UNA VEGADA FORA DE LA PRESÓ, HAVIEN DE REFER LA SEUA VIDA COMPTANT AMB UNS ANTECEDENTS POLICIALS QUE NO S'HAURIEN ACABAT D'ELIMINAR FINS A 2009. ES CALCULA QUE MÉS DE 4.000 PERSONES ESPANYOLES LGTB+ PASSAREN PER PRESÓ AMB LA LLEI DE PERILLOSITAT I REHABILITACIÓ SOCIAL.

LA ANTIGUA CÁRCEL MODELO (1903-1992) SE UTILIZÓ DURANTE EL FRANQUISMO PARA ENCERRAR TODO AQUELLO QUE SE ESCAPABA DE LA MORAL NACIONALCATÓLICA. ASÍ PUES, HOMBRES GAYS Y MUJERES TRANS, ENCAJADOS BAJO LA MISMA CATEGORÍA DE HOMOSEXUAL, ACABARON EN EL MÓDULO DE PRISIONEROS HOMOSEXUALES QUE SE INSTALÓ EN ESTA PRISIÓN CASTIGADOS POR LA LEY DE VAGOS Y MALEANTES (1954).

EN MUCHOS DE LOS CASOS, LOS PRESOS SEXUALES NO SE QUEDARON SOLO EN VALÈNCIA, SINO QUE PASARON TAMBIÉN POR LA MODELO DE BARCELONA, LA DE CARABANCHEL EN MADRID O LAS DE BADAJOZ Y HUELVA, CONCEBIDAS ESPECÍFICAMENTE PARA ENCERRAR Y REHABILITAR A LOS HOMOSEXUALES.

CON LA ENTRADA DE LA LEY DE PELIGROSIDAD Y REHABILITACIÓN SOCIAL (1971), LO QUE SE PRETENDÍA ERA REEDUCAR AL COLECTIVO LGTB+ PARA QUE ABANDONARA LA INFAMIA QUE RESULTABA SERLO; ES POR ESO QUE EN ESTA PRISIÓN TRABAJABAN EN LO QUE SE LLAMÓ LA CASA DE LAS NOVIAS, UN TALLER DE COSTURA DE VESTIDOS NUPCIALES. PERO AHÍ NO TERMINA LA DEGRADACIÓN: LOS PRESOS ESTABAN SOMETIDOS A CONTINUAS Y DURÍSIMAS VEJACIONES, PALIZAS Y VIOLACIONES GRUPALES; YA QUE ERAN CONSIDERADOS COMO LOS PRISIONEROS MÁS DÉBILES Y, POR LO TANTO, UN BLANCO FÁCIL. «NO PODÍAS DENUNCIAR LOS ABUSOS SEXUALES. LOS PROPIOS GUARDIAS ERAN LOS PROXENETAS», NARRA RAMPOVA.

LOS PRESOS LGTB+ FUERON LOS ÚLTIMOS DEL FRANQUISMO EN SALIR, CONCRETAMENTE EN FEBRERO DEL 1979, YA QUE LAS AMNISTIAS NO LOS TUVIERON NUNCA EN CUENTA. FUERA DE PRISIÓN, TENÍAN QUE REHACER SU VIDA CON UNOS ANTECEDENTES POLICIALES QUE NO SE ACABARÍAN DE ELIMINAR HASTA 2009. SE CALCULA QUE MÁS DE 4.000 PERSONAS ESPAÑOLAS LGTB+ PASARON POR LA PRISIÓN BAJO LA LEY DE PELIGROSIDAD Y REHABILITACIÓN SOCIAL.

Cartell informatiu de l'antiga presó Model i codi QR
per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.7 PANEL·L I CODI QR DE RÀDIO KLARA:

RÀDIO KLARA

RÀDIO KLARA VA FER LA SEUA PRIMERA APARICIÓ A VALÈNCIA L'ANY 1982, ENCARA QUE A UNA ALTRA UBICACIÓ A LA QUE ENS TROBEM HUI EN DIA (L'ACTUAL SEU DE L'EMISSORA), FOU UNA RÀDIO ANARQUISTA INDEPENDENT EN UNS TEMPS CONVULSOS QUE OFERIA UNA ALTERNATIVA ALS DISCURSOS NORMATIUS I LA INFORMACIÓ ESBIAIXADA DE LES FONTS OFICIALS, DONANT ESPAI A ALTRES REALITATS.

ÉS AIXÍ COM EL PROGRAMA RADIOFÒNIC *LA PINTETA REBEL* (1984-1993) S'INSTAL·LA A LA RÀDIO: CONDUÏT PER MIQUEL ALAMAR, CLARA BOWIE I RAMPOVA (TOTIS PART DEL MOVIMENT I GRANS ACTIVISTES), AQUEST RADICAL PROGRAMA FOU EL PRIMER EN TRACTAR ASSUMPTES LGTBI+ GAIREBÉ A TOT L'ESTAT, SENT UN MITJÀ DE COMUNICACIÓ CRÍTIC I DE DIFUSIÓ DE NOTÍCIES LGTBI+ NO NOMÉS VALENCIANES SINÓ A ESCALA INTERNACIONAL, D'INFORMACIÓ SOBRE SALUT SEXUAL (FENT-SE RESSÒ DEL SIDA/VIH QUAN ERA UN TEMA ENCARA TABÚ), DE DIFUSIÓ DE CULTURA LGTBI+, I ALTRES TANTÍSSIMES COSES TAN NECESSÀRIES EN UN MOMENT DE DESMOBILITZACIÓ TOTAL A LA CIUTAT, SENT L'ÚNIC MITJÀ QUE CONNECTAVA AL COL·LECTIU.

DESPRÉS DEL TANCAMENT DEL PROGRAMA, SORGIRAN ALTRES COM *POLSTER GAI*, A LA MATEIXA EMISSORA, O *LA MAR DE GAI* (EN RÀDIO L'HORTA), QUE SEGUIEN LA MATEIXA LÍNIA QUE *LA PINTETA REBEL*.

RÀDIO KLARA HIZO SU PRIMERA APARICIÓN EN VALÈNCIA EL AÑO 1982, AUNQUE EN OTRA UBICACIÓN QUE NO ES EN LA QUE NOS ENCONTRAMOS AHORA (LA ACTUAL SEDE DE LA EMISORA), FUE UNA RADIO ANARQUISTA INDEPENDIENTE EN UNOS TIEMPOS CONVULSOS QUE OFRECÍA UNA ALTERNATIVA A LOS DISCURSOS NORMATIVOS Y LA INFORMACIÓN SESGADA DE LAS FUENTES OFICIALES, DANDO ESPACIO A OTRAS REALIDADES.

ES ASÍ COMO EL PROGRAMA RADIOFÓNICO *LA PINTETA REBEL* (1984-1993) SE INSTALA EN LA RADIO: CONDUCIDO POR MIQUEL ALAMAR, CLARA BOWIE I RAMPOVA (TODES PARTE DEL MOVIMIENTO Y GRANDES ACTIVISTAS), ESTE RADICAL PROGRAMA FUE EL PRIMERO EN TRATAR ASUNTOS LGTBI+ CASI QUE EN TODO EL ESTADO, SIENDO UN MEDIO DE COMUNICACIÓN CRÍTICO Y DE DIFUSIÓN DE NOTICIAS LGTBI+ NO SOLO VALENCIANAS SI NO TAMBIÉN DE ESCALA INTERNACIONAL, DE INFORMACIÓN SOBRE SALUD SEXUAL (HACIÉNDOSE ECO DEL SIDA/VIH, QUE ERA UN TEMA TODAVÍA TABÚ), DE DIFUSIÓN DE CULTURA LGTBI+, Y OTRAS TANTÍSIMAS COSAS TAN NECESARIAS EN UN MOMENTO DE DESMOVILIZACIÓN TOTAL EN LA CIUDAD, SIENDO EL ÚNICO MEDIO QUE CONECTABA AL COLECTIVO.

DESPUÉS DEL CIERRE DEL PROGRAMA, SURGIRÁN OTROS COMO *POLSTER GAI*, EN LA MISMA EMISORA, O *LA MAR DE GAI* (EN RÀDIO L'HORTA), QUE SEGUÍAN LA MISMA LÍNIA QUE *LA PINTETA REBEL*.

Cartell informatiu de ràdio Klara i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.8 PANEL·L I CODI QR DE TANDEM:

PUB TANDEM

UBICAT A L'ENCREUAMENT ENTRE EL MORO ZEIT I EL REI DON JAUME, AQUEST PUB ESTAVA DIRIGIT AL PÚBLIC LÈSBIC. SI BÉ NO ERA L'ÚNIC, ERA UN DELS PUBS LÈSBICS DE REFERÈNCIA A LA CIUTAT DINTRE D'UN ENTRAMAT MASCULÍ, FINS I TOT DINTRE DEL COL·LECTIU, QUE INVISIBILITZAVA CONSTANTMENT LES REALITATS FEMENINES I LÈSBIQUES.

ENCARA QUE EL DEL PUB REPRESENTA UN AMBIENT FESTIU, I COM HEM ANAT VEIENT A LA PARADA DE DE PAS, LES NITS PER A LES DONES QUE ESTIMEN ALTRES DONES SÓN BEN COMPLEXES I MOLT POLÍTIQUES, I MOLTES, ABANS D'ACABAR AL PUB, VENIEN D'ASSEMBLEES O D'ESTAR CLAVADES EN MIL MOVIMENTS REVOLUCIONARIS.

EN AQUEST PUB TAMBÉ ES REALITZAVEN ESPECTACLES TRAVESTIS, TAL COM VEIEM A LA FOTOGRAFIA (RAMPOVA, NACHA I GRETA GUEVARA), QUE TRIOMFAVEN ENTRE EL PÚBLIC FEMENÍ QUEER; PERÒ NO NOMÉS EREN ESTILS DE DRAG FEMENÍ, SINÓ QUE TAMBÉ ACTUAVEN DRAG KINGS, COM ÉS EL CAS D'HERMINIA, LA DRAG KING PROBABLEMENT MÉS FAMOSA (O MÉS DOCUMENTADA) A VALÈNCIA, QUE ARRIBÀ A FER SEU UN ESCENARI A LA PLAÇA DELS FURS.

UBICADO EN EL CRUCE ENTRE EL MORO ZEIT Y EL REI DON JAUME, ESTE PUB ESTABA DIRIGIDO AL PÚBLICO LÉSBICO. AUNQUE NO ERA EL ÚNICO, ERA DE LOS PUBS LÉSBICOS DE REFERENCIA EN LA CIUDAD DENTRO DE UN ENTRAMADO MASCULINO, INCLUSO DENTRO DEL COLECTIVO, QUE INVISIBILIZABA CONSTANTEMENTE LAS REALIDADES FEMENINAS Y LÉSBICAS.

A PESAR DE QUE EL PUB REPRESENTA UN AMBIENTE FESTIVO, Y COMO HEMOS IDO VIENDO EN LA PARADE DE DE PAS, LAS NOCHES PARA LAS MUJERES QUE AMAN A OTRAS MUJERES SON BIEN COMPLEJAS Y MUY POLÍTICAS, Y MUCHAS, ANTES DE ACABAR EN EL PUB, VENÍAN DE ASAMBLEAS O DE ESTAR METIDAS EN MIL MOVIMIENTOS REVOLUCIONARIOS.

EN ESTE PUB TAMBIÉN SE REALIZABAN ESPECTÁCULOS TRAVESTIS, TAL COMO VEMOS EN LA FOTOGRAFÍA (RAMPOVA, NACHA Y GRETA GUEVARA), QUE TRIUNFABAN ENTRE EL PÚBLICO FEMENINO QUEER; PERO NO SOLO ERAN ESTILOS DE DRAG FEMENINOS, SI NO QUE TAMBIÉN ACTUABAN DRAG KINGS, COMO ES EL CASO DE HERMINIA, LA DRAG KING PROBABLEMENTE MÁS FAMOSA (O MÁS DOCUMENTADA) DE VALÈNCIA, QUE LLEGÓ A HACER SUYO UN ESCENARIO EN LA PLAZA DELS FURS.

Cartell informatiu del pub Tandem i codi QR per tal
d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.9 PANEL·L I CODI QR DEL BAR DE PAS

BAR DE PAS

OBERT L'ANY 1985 I RECOLLINT EL LLEGAT DE LA LLIBRERIA DONA, ENS TROBEM AMB UN DELS BARS MÉS IMponents I CAPITALS DE VALÈNCIA PEL QUE FA AL FEMINISME LÈSBIC. LES XARXES TEIXIDES A AQUEST BAR DURANT MÉS DE VINT ANYS ENCARA ES MANTENEN A CASA DE LA DONA, SENT UN EXEMPLE DE CURES, RESPECTE I FEMINISME ENTRE DONES.

QUÈ VOLIEN LES DONES QUE FREQUÈNTAVEN DE PAS? FER CRUIXIR TOT UN SISTEMA QUE NO ENCAIXAVA GENS NI MICA AMB ELLES I CREAR UNA ALTERNATIVA FEMINISTA, ALLIBERADORA PEL QUE FA AL SEXE, POLÍTICAMENT D'ESQUERRES, NACIONALISTA PEL QUE FA A LA LLENGUA I IDENTITAT I DE COMPRESIÓ I CURES MÚTUES. LA SEUA PROXIMITAT A LA PLAÇA LA VERGE FEIA QUE TANT ABANS DE COMENÇAR COM EN ACABAR LES MANIFESTACIONS FORA UN PUNT DE TROBADA INTERGENERACIONAL PER A TOTES, SENT EL 8 DE MARÇ, SENSE CAP DUBTE, EL DIA MÉS IMPORTANT PER A ELLES. A BANDA, ERA UN ESPAI SEGUR, DE LLUITA, REIVINDICACIÓ I ON PLANEJAR QUINA ERA LA SEGÜENT ACCIÓ ANTISISTEMA QUE PORTARIEN A TERME. UN ESPAI LLIURE DE TABÚS, DE QUALSEVOL CONVENCIO SOCIAL QUE ENCADENA I DE CONSTANT DEBAT. DONES RAPADES, SENSE SOSTENIDOR, AMB PANTALONS, MASCULINES, QUE RESPONIEN, QUE LLUITAVEN PER LES INJUSTÍCIES, QUE ESTIMAVEN A ALTRES DONES I NO TENIEN VERGONYA DE FER-HO EN PÚBLIC: TOT TENIA EL SEU LLOC AL DE PAS. LES DONES FEMINISTES LESBIANES DE DE PAS FORMAREN PART DE TOTES LES MANIFESTACIONS FEMINISTES (TAMBÉ EN LES REIVINDICACIONS "HETEROSEXUALS"), LGTBI+ I ANTIFRANQUISTES DE LA VALÈNCIA DEL MOMENT, POSANT TOTA LA SEUA ANIMA PER A CONSTRUIR UN FUTUR MILLOR PER A TOTES.

ABIERTO EN 1985 Y RECOGIENDO EL LEGADO DE LA LIBRERÍA DONA, NOS ENCONTRAMOS CON UNO DE LOS BARES MÁS IMponentES Y CAPITALES DE VALÈNCIA POR LO REFERENTE AL FEMINISMO LÈSBICO. LAS REDES TEJIDAS EN ESTE BAR DURANTE MÁS DE VEINTE AÑOS AUN SE MANTIENEN EN CASA DE LA DONA, SIENDO UN EJEMPLO DE CUIDADOS, RESPETO Y FEMINISMO ENTRE MUJERES.

¿QUÉ QUERÍAN LAS MUJERES QUE FRECUENTABAN DE PAS? HACER CRUIXIR TODO UN SISTEMA QUE NO ENCAJABA CON ELLAS Y CREAR UNA ALTERNATIVA FEMINISTA, LIBERADOR EN LO REFERENTE AL SEXO, POLÍTICAMENTE DE IZQUIERDAS, NACIONALISTA POR LO REFERENTE A LA LENGUA Y IDENTIDAD, Y DE COMPRESIÓN Y CUIDADOS MUTUOS. SU PROXIMIDAD A LA PLAZA DE LA VERGE HACÍA QUE TANTO ANTES COMO DESPUÉS DE LAS MANIFESTACIONES FUESE UN LUGAR DE ENCUENTRO INTERGENERACIONAL PARA TODAS, SIENDO EL 8 DE MARZO, SIN LUGAR A DUDA, EL DÍA MÁS IMPORTANTE PARA ELLAS. A PARTE, ERA UN LUGAR SEGURO, DE LUCHA, REIVINDICACIÓN Y DONDE PLANEAR CUÁL IBA A SER LA SIGUIENTE ACCIÓN ANTISISTEMA QUE LLEVARÍAN A CABO. UN ESPACIO LIBRE DE TABÜES, DE CUALQUIER CONVENCION SOCIAL QUE ENCADENA Y DE CONSTANTE DEBATE. MUJERES RAPADAS, SIN SUJETADOR, CON PANTALONES, MASCULINAS, QUE RESPONDÍAN, QUE LUCHABAN POR LAS INJUSTICIAS, QUE AMABAN A OTRAS MUJERES Y NO TENÍAN VERGÜENZA DE HACERLO EN PÚBLICO: TODO TENÍA SU LUGAR EN DE PAS. LAS MUJERES FEMINISTAS LESBIANAS DE DE PAS FORMARON PARTE DE TODAS LAS MANIFESTACIONES FEMINISTAS (TAMBIÉN DE LAS REIVINDICACIONES "HETEROSEXUALES"), LGTBI+ Y ANTIFRANQUISTAS DE LA VALÈNCIA DEL MOMENTO, PONIENDO TODA SU ALMA PARA CONSTRUIR UN FUTURO MEJOR PARA TODAS.

Cartell informatiu del bar De Pas i codi QR per tal
d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.10 PANEL·L I CODI QR DE CAFÈ LA SEU:

CAFÈ LA SEU

«EN EL AÑO 1980 SIEMPRE HACÍAMOS LA MISMA HOJA DE RUTA. POR LAS TARDES SIFÓ Y CAFÉ LA SEU (QUE TODAVÍA EXISTE), LAS NOCHES EN EL COLGAO, EN LA CALLE EMPERADOR Y A PARTIR DE MEDIANOCHE, LA DISCOTECA BLANCANIEVES»

NARRA RAMPOVA A LES SEUES MEMÒRIES. A PESAR QUE ACTUALMENT JA NO EXISTEIX EL CAFÈ LA SEU, SITUAT AL CARRER SANT CALZE, DURANT AQUESTA ÈPOCA ERA FAMÓS PER SER UN BULLICI CONSTANT, AIXÍ COM PER TINDRE UN PÚBLIC D'ESQUERRES I REVOLUCIONARI EN UN MOMENT DE CANVI, PERÒ ENCARA DE MOLTA REPRESSIÓ, COM FOU LA TRANSICIÓ.

ENCARA QUE NO EXPLÍCITAMENT UN LLOC D'AMBIENT LGTBI+, ERA UN PUNT DE TROBADA ON ES REUNIA TOT TIPUS DE GENT FARTA DELS MECANISMES POLÍTICS I SOCIALS ARCAICS (I, ENTRE ELLS, EL COL·LECTIU LGTBI+) QUAN ENCARA NO HAVIA COMENÇAT LA NIT. ALLÍ, DONCS, S'ENCETAVEN CONVERSES I RELACIONS MÉS ÍNTIMES, MENYS AFECTADES PEL CONTEXT DE LA NIT I EN UN TO MÉS POLÍTIC: ELS CAFÈS, EN AQUEST SENTIT, JUGAREN UN PAPER CLAU EN LA CREACIÓ DE VINCLES I LA CONSOLIDACIÓ DE XARXES, DONANT UN ESPAI FÍSIC A LA REIVINDICACIÓ I TAMBÉ A LA LLIBERTAT DE SER.

«EN EL AÑO 1980 SIEMPRE HACÍAMOS LA MISMA HOJA DE RUTA. POR LAS TARDES SIFÓ Y CAFÉ LA SEU (QUE TODAVÍA EXISTE), LAS NOCHES EN EL COLGAO, EN LA CALLE EMPERADOR Y A PARTIR DE MEDIANOCHE, LA DISCOTECA BLANCANIEVES»

NARRA RAMPOVA EN SUS MEMORIAS. AUNQUE ACTUALMENTE YA NO EXISTE EL CAFÉ LA SEU, SITUADO EN LA CALLE SANT CALZE, ERA FAMOSO POR SER UN BULLICIO CONSTANTE, ASÍ COMO POR TENER UN PÚBLICO DE IZQUIERDAS Y REVOLUCIONARIO EN UNA ÉPOCA DE CAMBIO, PERO TODAVÍA DE MUCHA REPRESIÓN, COMO FUE LA TRANSICIÓN.

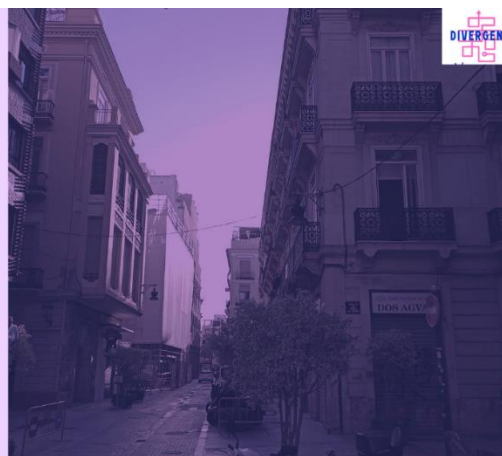
A PESAR DE QUE NO ERA UN LUGAR DE AMBIENTE EXPLÍCITAMENTE LGTBI+, ERA UN LUGAR DE ENCUENTRO DONDE SE REUNÍA TODO TIPO DE GENTE HARTA DE LOS MECANISMOS POLÍTICOS Y SOCIALES ARCAICOS (Y, ENTRE ELLOS, EL COLECTIVO LGTBI+) CUANDO TODAVÍA NO HABÍA EMPEZADO LA NOCHE. ALLÍ, PUES, SE INICIABAN CONVERSACIONES Y RELACIONES MÁS ÍNTIMAS, MENOS AFECTADAS POR EL CONTEXT DE LA NOCHE Y EN UN TONO MÁS POLÍTICO: LOS CAFÉS, EN ESTE SENTIDO, JUGARON UN PAPEL CLAVE EN LA CREACIÓN DE VÍNCULOS Y LA CONSOLIDACIÓN DE REDES, DANDO UN ESPACIO FÍSICO A LA REIVINDICACIÓN Y TAMBIÉN A LA LIBERTAD DE SER.

Cartell informatiu del Cafè la Seu i codi QR per tal
d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.11 PANEL·L I CODI QR DEL CARRER DEL MAR:

CARRER DEL MAR

EL CARRER DEL MAR ERA UNA ZONA AMB UN GRAN AMBIENT DURANT LA TRANSICIÓ: ALLÍ S'UBICAVEN CAFÉS, COM EL SIFÓ, QUE SI BÉ NO EREN ESTRUCTAMENT DE L'AMBIENT, REUNIA AMB GRAN AFANY A TOT COL·LECTIU: LESBIANES, GAIS, PERSONES NO BINÀRIES I TRANS, PERÒ TAMBÉ A PÚBLIC D'EXTREMA ESQUERRA I CATALANISTES; PODÍEM TROBAR IGUALMENT LOCALS D'AMBIENT COM EL CAPRICORNIO; I MOLTS ALTRES.

A LA NIT EL CARRER ES TRANSFORMAVA EN UNA ZONA DE PROSTITUCIÓ MASCULINA (*EL ÚLTIMO REDUCTO DE LOS CHAPEROS*, QUE DIU RAMPOVA), AFAVORIDA PER LA POCA IL·LUMINACIÓ QUE REGNAVA. LA REALITAT ÉS QUE LA PROSTITUCIÓ MASCULINA TAMBÉ S'ESTENIA AL CARRER DE LA PAU, CARRERS ON EREN MOLT FREQUENTS LES INTERVENCIÓNS DE LA BRIGADA 26, UNA UNITAT DE LA POLICIA URBANA DE VALÈNCIA FAMOSA PELS SEUS MÈTODES EXCESSIVAMENT VIOLENTS I QÜESTIONABLES (COM TAMBÉ VEUREM A L'AVINGUDA DE L'OEST), AIXÍ COM PER TINDRE MOLTA VINCULACIÓ AMB L'EXTREMA DRETA.

LA CALLE DEL MAR ERA UNA ZONA DE MUCHO AMBIENTE DURANTE LA TRANSICIÓ: ALLÍ SE UBICABAN CAFÉS, COMO EL SIFÓ, QUE SI BIEN NO ERAN ESTRUCTAMENTE DE AMBIENTE, REUNÍAN CON GRAN AFÁN A TODO EL COLECTIVO: LESBIANAS, GAYS, PERSONAS NO BINARIAS Y TRANS, PERO TAMBÍEN A PÚBLICO DE EXTREMA IZQUIERDA Y CATALANISTAS; PODÍAMOS ENCONTRAR IGUALMENTE LOCALES DE AMBIENTE COMO EL CAPRICORNIO.

POR LA NOCHE, LA CALLE SE TRANSFORMABA EN UNA ZONA DE PROSTITUCIÓN MASCULINA (*EL ÚLTIMO REDUCTO DE CHAPEROS*, COMO AFIRMA RAMPOVA), FAVORECIDA POR LA POCA ILUMINACIÓN QUE REINABA. LA REALIDAD ES QUE LA PROSTITUCIÓN MASCULINA TAMBÍEN SE EXTENDÍA A LA CALLE DE LA PAU, CALLES DONDE ERAN MUY FRECUENTES LAS INTERVENCIÓNES DE LA BRIGADA 26, UNA UNIDAD DE LA POLICÍA URBANA DE VALÈNCIA FAMOSA POR SUS MÉTODOS EXCESIVAMENTE VIOLENTOS Y CUESTIONABLES (COMO VEREMOS EN LA AVENIDA DE L'OEST), ASÍ COMO POR TENER MUCHA VINCULACIÓN CON LA EXTREMA DERECHA.

Cartell informatiu del carrer del Mar i codi QR per tal
d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.12 PANELL I CODI QR DEL PORT I LES PLATGES:

EL PORT I LES PLATGES

EL PORT, AIXÍ COM LES PLATGES DE LES ARENES I LA MALVA-ROSA, EREN ZONES DE RELATIVA LLIBERTAT SEXUAL: L'ARRIBADA DE MARINERS ESTRANGERS AMB MENTALITATS MÉS OBERTES I EN BUSCA DE SATISFER UN DESIG SEXUAL MOMENTANI, PROPICIAREN L'APARICIÓ D'UNA SÈRIE DE NEGOCIS RELATius AL SEXE I A LA FESTA, EN MOLTS CASOS BASTANT INCLUSIVA TENINT EN COMPTE QUE ES TRACTAVA DE L'EXTRARADI DE LA CIUTAT, QUASI CONFIGURAT COM UN POBLE A BANDA.

UN REFLEX D'AQUESTA SITUACIÓ FOU L'EXISTÈNCIA DE PROSTITUCIÓ A L'AVINGUDA DEL PORT, PUBS COM EL HOLIDAY, LOS MOLINOS O PORT, QUE ACOLLIEN ESPECTACLES TRAVESTIS DE LA TALLA DE LA MARGOT I ENCARNITA DU CLOWN, PERÒ QUE EREN MOLT MÉS EFÍMERS I MENUTS QUE ELS QUE TROBEM AL CENTRE DE VALÈNCIA. TAMBÉ CAL DESTACAR EL CRUISING A LES PLATGES QUE, AMB LES DUNES I ELS MATOLLS INEXISTENTS EN L'ACTUALITAT PER LA CONSTRUCCIÓ DEL PASSEIG MARÍTIM, CREAVEN RACONS AMAGATS ON ES PRACTICAVA SEXE SENSE PUDOR.

PERO NO TOT FOU FÁCIL: A PESAR DE SER ZONES MÉS LLIURES, FOU A LA PLATJA ON DETINGUEREN A RAMPOVA (I TANTÍSSIMES ALTRES) SOTA LA LLEI DE PERILLOSITAT SOCIAL, QUE SERIA EMPRESONADA A LA PRESÓ MODEL DE VALÈNCIA I DE BARCELONA.

EL PUERTO, ASÍ COMO LAS PLAYAS DE LES ARENES Y LA MALVARROSA, ERAN ZONAS DE RELATIVA LIBERTAD SEXUAL: LA LLEGADA DE MARINEROS EXTRANJEROS CON MENTALIDADES MÁS ABIERTAS Y EN BUSCA DE SATISFACER UN DESEO SEXUAL MOMENTÁNEO, PROPICIARON LA APARICIÓN DE UNA SERIE DE NEGOCIOS RELATIVOS AL SEXO Y LA FIESTA, EN MUCHOS CASOS BASTANTE INCLUSIVA TENIENDO EN CUENTA QUE SE TRATABA DEL EXTRARADIO DE LA CIUDAD, CASI CONFIGURADA COMO UN PUEBLO A PARTE.

UN REFLEJO DE ESTA SITUACIÓN FUE LA EXISTENCIA DE PROSTITUCIÓN EN LA AVENIDA DEL PUERTO, O PUBS COMO EL HOLIDAY, LOS MOLINOS O PORT, DONDE ARTISTAS DE LA TALLA DE LA MARGOT Y ENCARNITA DU CLOWN ACTUARON, PERO QUE ERAN MUCHO MÁS EFÍMEROS Y PEQUEÑOS QUE LOS QUE ENCONTRAMOS EN EL CENTRO DE LA CIUDAD. TAMBIÉN CABE DESTACAR EL CRUISING EN LAS PLAYAS QUE, CON LAS DUNAS Y LOS ARBUSTOS INEXISTENTES EN LA ACTUALIDAD POR LA CONSTRUCCIÓN DEL PASEO MARÍTIMO, CREABAN RINCONES ESCONDIDOS DONDE SE PRACTICABA SEXO SIN TAPUJOS.

PERO NO TODO FUE FÁCIL: A PESAR DE SER ZONAS MÁS LIBRES, FUE EN LA PLAYA DONDE DETUVIERON A RAMPOVA (Y TANTÍSIMAS OTRAS) BAJO LA LEY DE PELIGROSIDAD SOCIAL, SIENDO ENCERRADA EN LA PRISIÓN MODELO DE VALÈNCIA Y BARCELONA.

Cartell informatiu del port i les platges i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.13 PANEL·L I CODI QR DEL PSIQUIÀTRIC DE BÉTERA:

PSIQUIÀTRIC DE BÉTERA

L'HOSPITAL PSIQUIÀTRIC DE BÉTERA, INAUGURAT EN 1973 I QUE VENIA A SUBSTITUIR AL MANICOMI DE JESÚS, ÀMPLIAMENT CRITICAT PER SEGUIR TRACTAMENTS MÈDICS ANTICS I MALTRACTAR ALS USUARIS; FOU, APARENTMENT, TOTA UNA REVOLUCIÓ PER AL MÓN DE LA PSIQUIATRIA VALENCIANA: UN ENORME COMPLEX QUE CONTINUAVA APLICANT ELS MATEIXOS MÈTODES PSIQUIÀTRICS QUE A JESÚS, PERÒ AMB UNA INFRAESTRUCTURA NOVA I A AMAGADES DE LES MIRADES DE LA CIUTAT.

ATÉS QUE SER LGTBI+ ERA CONSIDERAT UNA MALALTIA MENTAL, ES VAREN CREAR UNA SÈRIE DE TRACTAMENTS QUE PRETENIEN DONAR SOLUCIÓ: TERÀPIES DE COMA INDUÏT AMB INSULINA, HORMONOTERÀPIES, TERÀPIES D'AVERSIÓ AMB ELECTROXOCOS I ALTRES; ENCARA QUE LA MÉS COMUNA ERA L'ELECTROXOC: SE'LS MOSTRAVEN IMATGES SENSUALS TANT FEMENINES COM MASCULINES, PERÒ LES DEL MATEIX SEXE COMPORTAVEN UNA DESCÀRREGA ELÈCTRICA PER TAL DE, SUPOSADAMENT, CREAR REBUIG. NO CAL DIR QUE LES CONSEQÜÈNCIES PSÍQUIQUES DE TOTS AQUESTS TRACTAMENTS EREN FORÇA EXAGERADES, ATÉS QUE ES DESENVOLUPAREN MOLTES MALALTIES MENTALS PER CULPA DE TERÀPIES TAN AGRESSIVES QUE, EVIDENTMENT, NO TINGUEREN CAP EFECTE EN CORREGIR LA IDENTITAT O ORIENTACIÓ SEXUAL DE LES PERSONES QUE HO PATIREN. ENCARA QUE TOT EL COL·LECTIU PASSARÀ PER AQUESTS INDRETS, CAL REMARCAR LA PRESENCIA MOLT MÉS NOTABLE DE DONES LESBIANES EN AQUESTS ESPAIS.

L'HOSPITAL PSIQUIÀTRIC FOU TAMBÉ PRESÓ EMMASCARADA PER A MOLTES DONES QUE NO ÉS QUE SOFRIREN MALALTIES MENTALS, SINÓ QUE SIMPLEMENT NO RESPONIEN ALS PATRONS DE GÈNERE FRANQUISTES O HAVIEN SIGUT VÍCTIMES DE VIOLÈNCIA MASCLISTA, VIOLACIONS I ALTRES LACRES, PERÒ EL SISTEMA LES TITLLAVA DE BOGES I LES TANCABA A AQUESTS COMPLEXOS.

EL HOSPITAL PSIQUIÁTRICO DE BÉTERA, INAUGURADO EN 1973 Y QUE VENÍA A SUSTITUIR AL MANICOMIO DE JESÚS, AMPLIAMENTE CRITICADO POR SEGUIR TRATAMIENTOS MÉDICOS ANTIGUOS Y MALTRATAR A SUS USUARIOS; FUE, APARENTEMENTE, TODA UNA REVOLUCIÓN PARA EL MUNDO DE LA PSIQUIATRÍA VALENCIANA: UN ENORME COMPLEJO QUE CONTINUABA APLICANDO LOS MISMOS MÉTODOS PSIQUIÁTRICOS QUE EN JESÚS, PERO CON UNA INFRAESTRUCTURA NUEVA Y A ESCONDIDAS DE LA CIUDAD.

COMO SER LGTBI+ ERA CONSIDERADO UNA ENFERMEDAD MENTAL, SE CREARON TODA UNA SERIE DE TRATAMIENTOS QUE PRETENDÍAN DAR SOLUCIÓN: TERAPIAS DE COMA INDUCIDO MEDIANTE INSULINA, HORMONOTERAPIAS, TERAPIAS DE AVERSIÓN CON ELECTROSHOCK Y OTROS; AUNQUE LA MÁS COMÚN ERA LA DEL ELECTROSHOCK: SE LES MOSTRABAN IMÁGENES SENSUALES FEMENINAS Y MASCULINAS, Y LAS DEL MISMO SEXO COMPORTABAN UNA DESCARGA ELÉCTRICA PARA, SUPUESTAMENTE, CREAR RECHAZO. LAS CONSECUENCIAS PSÍQUICAS DE TODOS ESTOS TRATAMIENTOS FUERON EXAGERADAS, YA QUE SE DESARROLLARON MUCHAS ENFERMEDADES MENTALES POR CULPA DE TERAPIAS TAN AGRESIVAS QUE, EVIDENTEMENTE, NO TUVIERON NINGÚN EFECTO EN CORREGIR LA IDENTIDAD O ORIENTACIÓN SEXUAL DE LAS PERSONAS QUE LAS PADECIERON. AUNQUE TODO EL COLECTIVO PASÓ POR ESTOS LUGARES, ES NECESARIO REMARCAR LA PRESENCIA NOTABLE DE MUJERES LESBIANAS EN ESTOS ESPACIOS.

EL HOSPITAL FUE TAMBIÉN PRISIÓN ENMASCARADA PARA MUCHAS MUJERES QUE NO ES QUE SUFRÍES ENFERMEDADES MENTALES, SI NO QUE SIMPLEMENTE NO RESPONDÍAN A LOS PATRONES DE GÉNERO FRANQUISTAS O HABÍAN SIDO VÍCTIMAS DE VIOLENCIA MACHISTA, VIOLACIONES Y OTRAS LACRAS, PERO EL SISTEMA LAS TACHABA DE LOCAS Y LAS ENCERRABA EN ESTOS COMPLEJOS.

Cartell informatiu del psiquiàtric de Bétera i codi QR
per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.14 PANEL·L I CODI QR DEL PUB CAPSA13:

UBICAT AL CARRER RIPALDA 13, CAPSA13 FOU UN DELS MÉS MÍTICS I FONAMENTALS LOCALS DE LA NIT VALENCIANA DE LA TRANSICIÓ AL CARME. UN PUB DE TALL PROGRESSISTA QUE, A PESAR DE NO SER EXCLUSIVAMENT LGTB+, REUNIA UNA PART MOLT IMPORTANT DEL COL·LECTIU MÉS POLÍTIC I TAMBÉ PARTICIPAVA D'ELL.

ALLÍ ES DONAVEN CITA LA CONTRACULTURA I LA DISSIDÈNCIA FRANQUISTA, I FORMAVEN UN ESPAI DE LLIBERTAT POLÍTICA I SOCIAL NOMÉS ACCESSIBLE DURANT LA RELATIVA PERMISSIVITAT I CLANDESTINITAT DE LA NIT. AL SEU ESCENARI VAN ACTUAR GRUPS I GENT TAN RELLEVANT COM *PLOMA2*, ENTRE ALTRES.

PORTAT ENDAVANT PER LLUÍS FERNÁNDEZ I RAFA FERRANDO, BUSCAVEN AGITAR I OFERIR UNA ESPURNA DE LLUM EN UNA VALÈNCIA QUE ANHELAVA EL CANVI I ABRAÇAR LA MODERNITAT EN TEMPS DE TRANSICIÓ.

UBICADO EN LA CALLE RIPALDA 13, CAPSA13 FUE UNO DE LOS MÁS MÍTICOS Y FUNDAMENTALES LOCALES DE LA NOCHE VALENCIANA DE LA TRANSICIÓN EN EL CARMEN. UN PUB DE CORTE PROGRESISTA QUE, A PESAR DE NO SER EXCLUSIVAMENTE LGTB+, REUNÍA UNA PARTE MUY IMPORTANTE DEL COLECTIVO MÁS POLÍTICO Y TAMBIÉN PARTICIPABA DE ÉL.

ALLÍ SE DABAN CITA LA CONTRACULTURA Y LA DISIDENCIA FRANQUISTA, Y FORMABAN UN ESPACIO DE LIBERTAD POLÍTICA Y SOCIAL SOLO ACCESIBLE DURANTE LA RELATIVA PERMISIVIDAD Y CLANDESTINIDAD DE LA NOCHE. EN SU ESCENARIO ACTUARON GRUPOS Y GENTE TAN RELEVANTE COMO *PLOMA2*, ENTRE OTROS.

LOCAL ABIERTO POR LLUÍS FERNÁNDEZ Y RAFA FERRANDO, BUSCABAN AGITAR Y OFRECER UNA CHISPA DE LUZ EN UNA VALÈNCIA QUE ANSIABA EL CAMBIO Y ABRAZAR LA MODERNIDAD EN TIEMPOS DE TRANSICIÓN.

Cartell informatiu de Capsa13 i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

6.3.15 PANEL·L I CODI QR DELS JARDINS DEL TÚRIA:

JARDINS DEL TÚRIA

«EL TÚRIA NO LLEVA AGUA, LLEVA SEMEN.»

AMB AQUESTA FRASE DESCRIU (UN AMIC DE) RAFA MARI, PERIODISTA, LES NITS A L'ANTIC LLIT DEL RIU TÚRIA. DIGUEM ANTIC LLIT PERQUÈ EL QUE ARA CONEGUEM COM ELS JARDINS DEL TÚRIA SERIA UN PROJECTE QUE CULMINARIA L'ANY 1984, I EN EL SEU MOMENT ES PARLAVA MÉS D'ALAMEDITAS DE SERRANS.

AIXÍ DONCS, MAJORMENT QUAN LA NIT ES MOSTRAVA PER LA CIUTAT - FÓRA QUINA FÓRA L'ESTACIÓ -, L'ACTIVITAT SEXUAL COMENÇAVA ENTRE ELS MATOLLS, BAIX DELS PONTS O ENTRE ELS TARONGERS DELS JARDINS. EVIDENTMENT, EL CRUISING (ÉS A DIR, EL SEXE PRACTICAT EN LLOCS PÚBLICS) NO ERA UNA COSA EXCLUSIVA D'AQUESTA ZONA; PERÒ SÍ QUE ERA UN DELS PUNTS MÉS CALENTS DE LA CIUTAT PEL QUE FA A L'ACTIVITAT.

«SER HETEROSEXUAL ES SER VISIBLE, HABITAR LA LUZ, SER LA LUZ. Y ES POR ELLO QUE, PARA NO PERECER [LOS MARICAS], PERMANECE EN EL REINO DE LO INVISIBLE, DE LO ESPECTRAL.». «MUCHAS TARDES COJO LA BICICLETA Y ME HAGO DOS O TRES VECES EL TRAMO DEL RÍO. SIEMPRE PILLO ALGO. MÁS POR LA NOCHE. CLARO, POR LA NOCHE HAY MÁS GENTE.».

«EL TÚRIA NO LLEVA AGUA, LLEVA SEMEN.»

CON ESTA FRASE DESCRIBE (UN AMIGO DE) RAFA MARI, PERIODISTA, LAS NOCHES EN EL ANTIGUO CAUCE DEL RÍO TURIA. HABLAMOS DE ANTIGUO CAUCE PORQUE LO QUE AHORA CONOCEMOS COMO LOS JARDINES DEL TURIA SERÍA UN PROYECTO QUE CULMINARÍA EL AÑO 1984, EN SU MOMENTO REFERIDO COMO ALAMEDITAS DE SERRANOS.

ASÍ PUES, CUANDO LA NOCHE TOMABA LA CIUDAD - FUESE CUAL FUESE LA ESTACIÓN -, LA ACTIVIDAD SEXUAL COMENZABA ENTRE LOS MATOJOS, BAJO LOS PUENTES O ENTRE LOS NARANJOS DE LOS JARDINES. EVIDENTEMENTE, EL CRUISING (EL SEXO PRACTICADO EN LUGARES PÚBLICOS) NO ERA COSA EXCLUSIVA DE ESTA ZONA; PERO SÍ QUE ERA UNO DE LOS PUNTOS MÁS CALIENTES DE LA CIUDAD EN LO QUE RESPETA A LA ACTIVIDAD.

«SER HETEROSEXUAL ES SER VISIBLE, HABITAR LA LUZ, SER LA LUZ. Y ES POR ELLO QUE, PARA NO PERECER [LOS MARICAS], PERMANECE EN EL REINO DE LO INVISIBLE, DE LO ESPECTRAL.». «MUCHAS TARDES COJO LA BICICLETA Y ME HAGO DOS O TRES VECES EL TRAMO DEL RÍO. SIEMPRE PILLO ALGO. MÁS POR LA NOCHE. CLARO, POR LA NOCHE HAY MÁS GENTE.».

Cartell informatiu dels jardins del Túria i codi QR per tal d'accedir-hi. Ambdues produccions són pròpies.

7 **GESTIÓ:**

Què és la gestió, pel que fa al patrimoni? Mª Ángeles Querol afirma que és «el conjunt d'activitats destinades a la protecció i difusió dels béns del patrimoni¹⁸⁵»; la majoria, evidentment, són realitzades per part d'institucions públiques. Així doncs, la gestió es divideix en quatre parts: *conèixer*, *planificar*, *controlar* i *difondre/avaluar*.

En primer lloc, és essencial conèixer el patrimoni del qual disposem (ubicació, estat, ...) per tal de poder gestionar-lo. Seguidament, haurem de planificar què volem fer al voltant del bé cultural en el futur, tasca que pertoca a l'administració pública, atès que és de caràcter més burocràtic. El control consisteix a portar a terme una supervisió del bé cultural per tal d'assegurar-se que s'està complint amb la protecció del bé per part d'aquelles persones que el posseeixen o són responsables d'ell. Per finalitzar, la difusió/avaluació són totes aquelles accions encarades a fer públic el bé i transmetre aquest coneixement cultural a la ciutadania; a banda, també s'inclou l'avaluació de la posada en valor que s'ha portat a terme per tal de saber si els resultats han sigut bons o dolents. Clarament, l'objectiu final de la gestió és poder llegar aquests béns a les futures generacions en les millors condicions possibles¹⁸⁶.

D'aquesta manera, un bé cultural ben gestionat comportarà a la comunitat un benefici econòmic, cultural, social i desenvolupament a la zona; a pesar de la necessària inversió inicial per a portar-lo endavant. Una gestió que, sense lloc a dubte, ha de tindre en compte tant el sector públic com el privat.

El nostre projecte, siga com siga, no pretén desenvolupar la potencialitat d'un enclavament rural, amagat o poc desenvolupat, ja que el centrem a la ciutat de València; sinó que s'enfoca més en la part cultural i social. Es pretén donar llum a un públic assedegat de conèixer un aspecte encara amagat de la ciutat i que pretén crear més xarxa i conscienciació sobre les minories LGTBI+. Pensem que aquesta ruta, que al final és un recorregut per la memòria històrica, pot resultar una atractiva opció cultural que reinterpreta els espais urbans d'una manera nova i refrescant. La viabilitat d'aquesta mena de recorreguts, per exemple a ciutats com Barcelona¹⁸⁷, està més que comprovada – no cal

¹⁸⁵ QUEROL, M. Ángeles (2020): *Manual de gestión del Patrimonio Cultural*, Akal, Madrid, p. 51.

¹⁸⁶ QUEROL, M. Ángeles (2020): *Op. cit.*, pp. 51-55.

¹⁸⁷ S. IBORRA, Yera (22/08/2019): «Una ruta por los orígenes de la lucha LGTB+I», *Público*. Accés en línia: https://temas.publico.es/el-quinze/2019/08/22/una-ruta-por-los-origenes-de-la-lucha-LGTB+i/?doing_wp_cron=1677751738.1761710643768310546875

més que mirar com s'esgotaren totes les participacions –, i per això sí que ho plantegem com una possibilitat real pensant en el buit cultural que hi ha respecte d'aquesta qüestió a la nostra ciutat (tot i la creació de *l'Armari de la Memòria*, el projecte valencià LGTBI+ més ambiciós dels últims anys). Així doncs, a pesar que havíem contat en tot moment en poder vendre'l a una institució pública, com l'Ajuntament de València – més en concret, posant-nos en contacte amb el servei d'igualtat i polítiques de gènere – i atenint-se a convocatòries com les subvencions de fins a 10.000€ per a projectes que promoguen la igualtat de les persones LGTBI+¹⁸⁸, la realitat és que a dies d'ara no veiem factible aquesta opció; així que pensem que tal vegada gestionar-lo de manera privada com una iniciativa del projecte *Divergent* seria l'alternativa més adient. A pesar de tot, no renunciem a col·laborar amb l'ajuntament atés la quantitat de recursos que pot oferir-nos, tant a escala econòmica com humana o administrativa; ni tampoc que aquest poguera plantejar-se dintre del seu pla d'oferta turística i cultural per tal que la difusió – a través de les oficines *Tourist Info* i la pàgina web corresponent de la ciutat¹⁸⁹ – fora més àmplia. Talment, ens agradaria que a València fora possible la instauració d'un Centre LGTBI+ a la manera barcelonesa, però davant del buit institucional s'han de desenvolupar altres alternatives. Siga com siga, iniciatives privades que ofereixen rutes LGTBI+, com l'empresa granadina *Lolita's tours*¹⁹⁰, demostren que és una alternativa factible a la dependència del poder polític municipal en qüestió.

D'altra banda, pensem que no és un projecte que necessite un gran finançament, ja que no hi ha despeses pel que fa a la preservació, conservació ni manteniment dels béns, i per això sí que podria ser assumible com una iniciativa privada personal, i més tenint en compte que utilitzem molts recursos gratuïts, com *Wikiloc* o la difusió mitjançant xarxes socials, que ajusten encara més el pressupost del projecte. La despesa més considerable seria la producció, el disseny dels cartells (a manera de QR) i la seua col·locació, i fullets informatius, així com la creació d'una pàgina web professional. A llarg termini la despesa seria, principalment, de manteniment de la pàgina web i els cartells (modificacions, reparacions, entre altres), així com la reimpressió de fullets. Pel que fa al personal, caldria contractar primerament a una persona que treballa en el camp de la informàtica per tal de poder muntar una pàgina web professional; més enllà, necessitaríem a dues persones

¹⁸⁸ Ajuntament de València (s.d.): *Subvencions per a projectes que promoguen la igualtat de les persones LGTB+I*. Consulta en línia: <https://sede.valencia.es/sede/registro/procedimiento/IG.AY.60>

¹⁸⁹ (s.d.): *Visit València*. Consulta en línia: <https://www.visitvalencia.com/>

¹⁹⁰ <https://www.lolitastours.com/>

treballant de continu: una que s'encarregara de continuar amb el manteniment de la pàgina web, xarxes socials, actualitzant continguts i amb feines més de secretaria (com ajornar les cites turístiques, fent de punt d'informació i contacte, comprovar els resultats de les enquestes d'avaluació, entre altres), i altra que s'encarregara de fer les visites guiades, així com de la comprovació del manteniment dels cartells – una vegada al mes, s'hauran de revisar aquells que queden fora del circuit guiat – i revisar la informació proporcionada per tal de millorar sempre l'experiència. Més endavant desenvoluparem amb més detall les despeses conseqüents de portar endavant aquest projecte.

Siga com siga, veiem possible el fet de col·laborar o tenir suport d'institucions com *Lambda*, *l'Armari de la Memòria* o altres associacions/institucions per tal de tenir una major difusió en àmbits que ens són favorables o un possible finançament extra, així com la possibilitat de retroalimentar-se amb nova documentació i investigacions sobre la qüestió LGTBI+. Al ser una iniciativa que, al final, pretén educar i sensibilitzar en les qüestions relatives a la memòria LGTBI+, és una activitat que sense cap mena de dubte es podria oferir a grups escolars o universitaris i més quan la igualtat, l'eliminació de la discriminació i l'educació en la diversitat és, en l'actualitat, un dels objectius de desenvolupament sostenible marcats per Europa en l'Agenda 2030¹⁹¹. Fins i tot, en aquest sentit, ens podríem acollir al programa educatiu de l'Ajuntament de València *Drets humans, igualtat de tracte i no discriminació*, enfocat a escoles i instituts de la ciutat¹⁹².

¹⁹¹ Comisión Europea (s.d.): *La UE y las Naciones Unidas: objetivos comunes para un futuro sostenible*. Consulta en línia: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_es

¹⁹² Ajuntament de València (s.d.): *Igualtat i polítiques inclusives*. Consulta en línia: <https://www.valencia.es/val/igualtat/LGTBI+i/programes-i-projectes>

8 DIFUSIÓ:

Introduïrem el següent apartat primerament definint què és la difusió pel que fa a l'àmbit patrimonial. Martín defineix la difusió com «una gestió cultural mediatra entre el patrimoni i la societat¹⁹³», que crea un vincle entre aquestes dues entitats. La difusió consisteix, doncs, en l'ús i el gaudi del patrimoni gràcies a la transferència de coneixement i l'accessibilitat a aquest, donant com a resultat conscienciació. En definitiva: és l'activitat que converteix un objecte en un producte llest per tal que arribe a la població: l'interpreta i crea un projecte al darrere que permet després materialitzar-ho com un producte cultural tangible i accessible a un públic receptiu de suplir aquesta carència cultural que ara es veu abordada¹⁹⁴.

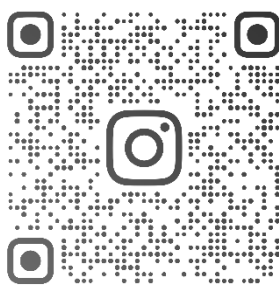
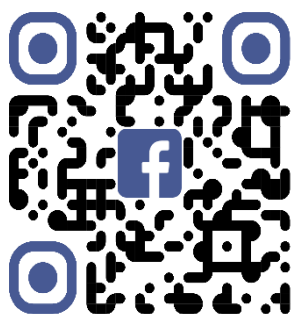
Pel que fa a la difusió de la ruta, comptem amb una sèrie de recursos gratuïts i que són d'ampli abast, com les xarxes socials; i que seria gairebé contraproductiu no utilitzar-les com a font de difusió i promoció d'aquesta. És un canal imprescindible per tal de multiplicar la difusió social del patrimoni i poder interactuar amb el públic interessat¹⁹⁵; compartint informació, conscienciant i sensibilitzant des d'un mitjà de gran abast i gratuït. Així doncs, crear perfils públics a xarxes com *Instagram* – per tal d'arribar a un públic més jove – o *Facebook* – per tal d'arribar a un públic més major – ens permeten estar visibles i connectats amb altres iniciatives semblants o dels quals podríem obtenir, en major o menor grau, certa retroalimentació positiva per tal de créixer. A banda, també comptarem amb el recurs de *Wikiloc*, fàcilment accessible tant des de la seua pàgina web com des de l'aplicació mòbil, i visualitzar la ruta i els seus punts d'interès. Al mateix temps, cal tenir en compte que les xarxes socials no només poden divulgar coneixement sobre els béns culturals adients cap a la societat, també transmeten la imatge de la mateixa institució que les crea i les gestiona¹⁹⁶.

¹⁹³ MARTÍN GUGLIELMINO, Marcelo. (2007): «La difusión del patrimonio. Actualización y debate», *Erph_ Revista electrónica De Patrimonio Histórico*, p. 3. Recuperat a partir de <https://revistaseug.ugr.es/index.php/erph/article/view/18190>

¹⁹⁴ MARTÍN GUGLIELMINO, Marcelo. (2007): *Op. cit.*, pp. 4-5.

¹⁹⁵ BESÓ, Adrià (2021): «Redes sociales y patrimonio. Una aproximación desde la historia de la difusión de los bienes culturales», *revista PH*, Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico, n. 102, p.187. Consulta en línia: <http://www.iaph.es/revistaph/index.php/revistaph/article/view/4823>

¹⁹⁶ BESÓ, Adrià (2021): *Op. cit.*, p.188.

RUTESLGTBVLC

Tant el perfil d'*Instagram* com el de Facebook són fàcilment accessibles des dels QR adjunts a l'esquerra.

ruteslgtbvlc

Edit profile

2 posts

46 followers

17 following

DIVERGENT

Divergent és un projecte que naix amb la intenció de ressignificar l'espai urbà valencià en clau LGTB+. Segueix-nos per a saber més!(En construcció ⚠)

POSTS

SAVED

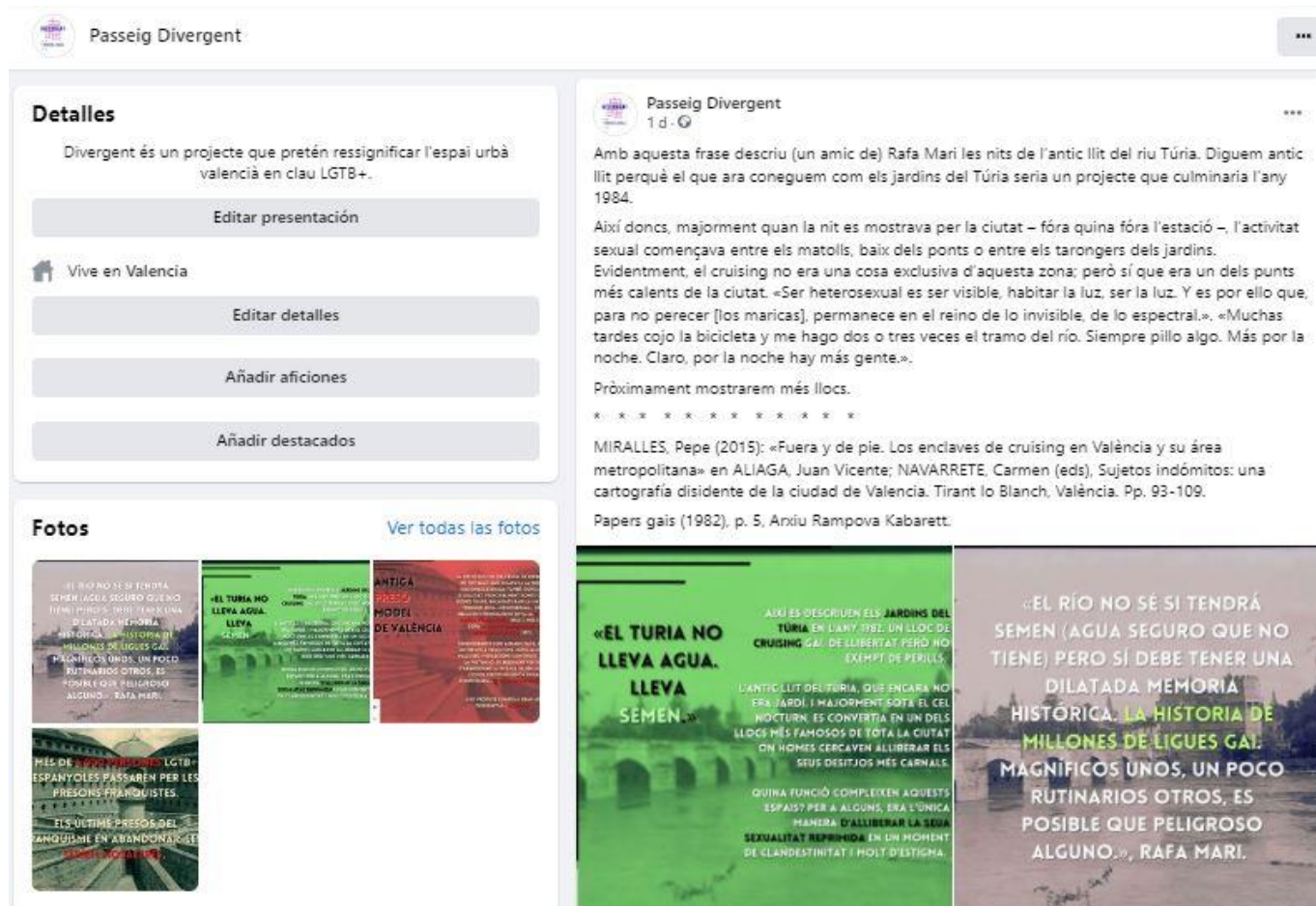
TAGGED

Perfil d'*Instagram*.

Breu aproximació a la difusió feta al perfil d'Instagram.

Breu aproximació a la difusió feta al perfil de Facebook.

D'altra banda, pensem imprescindible intentar tenir un espai de promoció o de col·laboració amb certes associacions o espais compromesos amb el benestar i la lluita dels drets LGTBI+, com *Lambda* o *l'Armari de la Memòria*; però també amb organismes municipals encarregats del turisme – com *Turisme València* o *Cultural València*. El fet de poder presentar una alternativa d'oci cultural oberta a tothom i consistent pel que fa a la memòria, és imprescindible per tal de poder teixir més xarxes i construir coneixement sobre les identitats dissidents.

Per a la promoció i que ens servirà també com a introducció per a la ruta, crearem uns pamflets, com hem esmentat abans, que podrien ser repartits bé en oficines de turisme, bé en els espais físics de les organitzacions esmentades adés, *Lambda* o *l'Armari de la Memòria*, o altres associacions i espais de caràcter dissident, per exemple, feminista.

Pel que fa a les activitats entorn de l'itinerari i que complementen la visita tenim, per una banda, tot el contingut addicional publicat a les xarxes i, d'altra banda, en dies especials o el mes de juny hem pensat a fer alguna mena de programació especial. Evidentment, per tal d'acomplir aquesta tasca seria necessària la col·laboració d'altres institucions i això ja no depén únicament de nosaltres, com la Filmoteca o altres espais que es podrien cedir per tal de donar lloc al debat i el coneixement, però, així i tot, no ens agradaria deixar de banda aquest aspecte. Així doncs, entre altres propostes pensem necessària la col·laboració amb la Filmoteca per a projectar *València t'estime*, un documental dirigit per Carlos Giménez sobre la València de la Transició i el moviment LGTBI+ en aquesta època en el qual també participen activistes de la talla de La Margot o Rampova; pel·lícules com *El dret d'estimar* d'Esteve Rovira o *Salomé* de Rafael Gassent. Igualment, cada dia d'especial rellevància per al col·lectiu, com el dia de la visibilitat lèsbica o trans, – entre altres –, seria important comptar amb activitats preparades com xarrades, visualitzacions de pel·lícules o documentals, espectacles de varietats o debats. Al mes de juny – en el qual se celebra l'orgull LGTBI+ – hem pensat d'augmentar la freqüència de les rutes, així com poder oferir més varietat amb algunes més tematitzades.

9 **AVALUACIÓ:**

Què és l'avaluació dels projectes culturals? El concepte d'avaluació respon al procés pel qual es valora la trajectòria i els resultats d'un projecte cultural, tal com ho defineix David Roselló¹⁹⁷. Es tracta de conèixer, doncs, si els objectius del projecte proposat s'han complit o no; després d'aquest primer pas, veiem fins a quin punt ha estat ben definit, si el procés de producció ha sigut el més adequat, i si ens serveix per a rectificar i millorar el projecte o portar endavant altres de nous¹⁹⁸. En definitiva: la informació de l'avaluació ens permet veure si el projecte ha funcionat, si era el que ens esperàvem, si ha complit els objectius o si, per altra banda, cal canviar la direcció i modificar quelcom. Així doncs, a pesar de ser l'última part del projecte, no cal desdenyar-la perquè és fonamental per tal de comprendre – en tots els sentits – si realment la nostra idea ha arribat al públic o no.

Hem creat, per tal d'entendre millor el desenvolupament de la ruta com a producte viable i estar sempre en constant evolució, un formulari mitjançant *Google Forms* que serà proposat al final de l'activitat. Ens hem acabat decantant pel mètode d'enquesta, a pesar de l'existència de tants altres com les entrevistes, i concretament pel *Google Forms*, perquè resulta molt avantatjós, ja que, per una banda és gratuït i, per altra, ens permet, de manera senzilla gràcies a la seua interfície, que siga accessible per a tothom.

Per tal que tampoc siga un qüestionari ineficaç que no acabe contestant ningú, hem volgut reduir les preguntes a set: preguntem per l'edat, el gènere, si es pertany al col·lectiu LGTBI+ , la satisfacció general (mitjançant una escala numèrica), si es milloraria algun aspecte, si al visitant li agradaria que s'aprofundira més sobre la realitat d'algun col·lectiu en particular i com ha arribat a conèixer aquest itinerari.

L'enllaç al formulari en valencià és el següent: <https://go.uv.es/Dqukhv3>, i l'enllaç al formulari en castellà és aquest: <https://go.uv.es/6DI7Phx> .

¹⁹⁷ ROSELLÓ I CEREZUELA, David (2017): *Diseño y evaluación de proyectos culturales: de la idea a la acción*, Ariel, Barcelona, p. 205.

¹⁹⁸ ROSELLÓ I CEREZUELA, David (2017): *Op. cit.*, pp. 205-206.

QR formulari en valencià

QR formulari en castellà

Hem creat, doncs, un codi QR des del qual es podrà accedir fàcilment des del telèfon en acabar la ruta. Per què hem escollit aquestes preguntes esmentades anteriorment? Perquè pensem imprescindible saber l'edat i el gènere per tal d'esbrinar si podem establir algun tipus de relació entre aquestes dues variables, així com «a qui atrau més la ruta», tant a escala generacional com de gènere. D'altra banda, si bé la nostra idea és crear una alternativa d'oci cultural per al col·lectiu, tampoc ens agradaria alimentar-nos només d'aquest nínxol, sinó que atraure el públic amb una sexualitat o gènere més normatiu per tal de no quedar-se en un passeig cultural autoreferencial seria una qüestió fonamental: és per això que preguntem si es pertany o no al col·lectiu LGTBI+ . Seguidament, ja ens trobem amb les preguntes que pretenen analitzar la satisfacció respecte

de l'itinerari en si a través d'una escala numèrica de l'1 al 5, i unes preguntes breus referents a si millorarien algun aspecte de la visita i si els agradaria que s'incidira en algun tema més en concret. Aquesta pregunta va dirigida també a veure si podria funcionar algun altre projecte de ruta centrat en qualsevol altre àmbit de l'experiència històrica LGTBI+ . Finalment, preguntem per quin mitjà s'han assabentat de la ruta.

SATISFACCIÓ AMB LA RUTA LGTB+ TRANSICIONANT VALÈNCIA

Per favor, indique a continuació la seua satisfacció amb l'itinerari realitzat contestant les següents preguntes:

[Inicia la sessió a Google](#) per desar el teu progrés. [Més informació](#)

* Indica que la pregunta és obligatòria

Adreça electrònica *

El teu correu electrònic

Indique el seu rang d'edat *

☐ Menor de 18 anys

☐ 18-24 anys

☐ 25-32 anys

☐ 33-45 anys

☐ 46-55 anys

☐ 55-65 anys

☐ +65 anys

IDENTIFICACIÓ, ANÀLISI I POSADA EN VALOR DELS ESPAIS LGTBI+ DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA
DURANT LA TRANSICIÓ

☐ 46-55 anys

☐ 55-65 anys

☐ +65 anys

En quin gènere s'identifica? *

☐ Dona

☐ Home

☐ No binari

☐ Altres

☐ NS/NC

Pertany al col·lectiu LGTB+? *

☐ Sí

☐ No

☐ NS/NC

Puntua la satisfacció amb l'itinerari *

	1	2	3	4	5	
No m'ha agradat gens	☐	☐	☐	☐	☐	M'ha encantat

Milloraries algun aspecte de la ruta? T'ha semblat pesada? Creus que ha mancat alguna cosa? *

Text d'una resposta breu

T'agradaria que s'aprofundira més sobre algun col·lectiu en específic? *

Text d'una resposta breu

Com ha conegut aquesta ruta? *

☐ Internet / xarxes socials

☐ Premsa escrita o ràdio

☐ Boca a boca

☐ Per alguna associació o semblant

Captura del
formulari en
valencià.

10 **PRESSUPOST:**

A pesar que només podem fer un pressupost aproximat, és necessari saber quin serà més o menys el cost de la nostra proposta per tal de poder oferir de manera més concreta i tangible el projecte. Per tal que quede més clar, dividirem les despeses en aquelles que representen una primera inversió per tal de muntar les bases del projecte (i que ja no es tornen a repetir), i les despeses resultants de la gestió continua del projecte: el manteniment i la seua difusió. Tots els preus inclouen IVA. Cal especificar, que en el preu de les balises s'inclou també el muntatge.

IMPLANTACIÓ	UNITATS X PREU UNITAT	TOTAL
Panell senyalització de l'espai, amb QR	10 x 70 €	700 €
Edició del fullet informatiu ¹⁹⁹	500 x 0,56 €	280 €
Pàgina web ²⁰⁰	950 €	950 €
Xarxes socials ²⁰¹	0€	0 €
Honoraris responsable de la creació de la ruta	140 ²⁰² x 25 €	4.480 ²⁰³ €
TOTAL		6.410 €

GESTIÓ	UNITATS X PREU UNITAT	TOTAL
Reposició balises amb QR deteriorats	—	1.500 €

¹⁹⁹ Tríptic imprés a dues cares, amb una mesura de 29*7cm x 21cm desplegat, 150gr amb acabat setinat brillant.

²⁰⁰ Caldria pagar un dissenyador web per tal que creara la pàgina web del nostre projecte.

²⁰¹ No hi ha despeses generades de la creació dels perfils d'*Instagram* ni *Facebook*, encara que sí que cal pagar un encarregat que actualitze la informació i s'encarregue de la difusió mitjançant aquestes eines.

²⁰² La xifra de 140 correspon a les hores invertides, infravalorat però aproximadament, en la creació d'aquest treball.

²⁰³ Hem afegit la seguretat social al càlcul (28'3%).

IDENTIFICACIÓ, ANÀLISI I POSADA EN VALOR DELS ESPAIS LGTBI+ DE LA CIUTAT DE VALÈNCIA
DURANT LA TRANSICIÓ

E-mails a entitats interessades (instituts, principalment).	191 ²⁰⁴ x 0 €	0 €
Honoraris responsable de gestió ²⁰⁵	12 x 640 €	7.680 €
Honoraris responsable del guiat ²⁰⁶	12 x 1.216 €	14.592 €
Reedició de fullets informatius	500 x 0,56 €	280 €
TOTAL		24.052 €

Estem parlant, doncs, d'un total de 30.462 €.

Per tal de cercar finançament, ens acollirem a convocatòries com les subvencions de fins a 10.000€ per a projectes que promoguen la igualtat de les persones LGTBI+ ²⁰⁷ de l'Ajuntament de València. En cas de configurar-se com a autònoms, podríem adherir-nos també a les Ajudes de Turisme de la Comunitat Valenciana de la Cámara València²⁰⁸, en concret al programa 2, de suport a activitats esportives i cultural d'impacte turístic internacional, que té un import màxim d'ajuda de 100.000€.

²⁰⁴ Hem tingut en compte tots els IES públics de València i voltants: València, Alboraya, Burjassot, Moncada, Paterna, Manises, Quart de Poblet, Xirivella, Mislata, Meliana, Foios, Tavernes Blanques, Massamagrell, La Pobla de Farnals, La Pobla de Vallbona, Rafelbunyol, Torrent, Païporta, Puçol i El Puig. La raó per la qual no hem inclòs altres localitats pròximes a la ciutat ha sigut per carència d'un centre públic, com és el cas d'Almàssera i Godella. Base de dades consultada: <https://ceice.gva.es/va/web/centros-docentes/e.s.o.>

²⁰⁵ Caldria pagar un tècnic que s'encarregara d'actualitzar la informació de les xarxes socials, de la web i que portara a terme una revisió mensual per tal d'assegurar que els cartells estan en bon estat i altres. El sou percebut per hora seria de 25€/h, contant 20 hores al mes. Hem de sumar, clarament, la seguretat social (28'3%).

²⁰⁶ El guia és també el responsable de portar la gestió de les reserves dels itineraris. A raó de 1:15h per guiat – aproximadament –, de 25€/h, calculem 5 guiats a la setmana (= 6:15h) al que li hauríem de sumar 3:15h per a gestionar reserves i qualsevol contacte d'institucions o altres amb el projecte, així com poder revisar la informació del tour; més la Seguretat Social. En total 9:30h/setmana.

²⁰⁷ Ajuntament de València (s.d.): *Subvencions per a projectes que promoguen la igualtat de les persones LGTB+I*. Consulta en línia: <https://sede.valencia.es/sede/registro/procedimiento/IG.AY.60>

²⁰⁸ Disponible en: https://dogv.gva.es/datos/2019/12/18/pdf/2019_11994.pdf

11 CRONOGRAMA:

Per tal d'establir de manera més clara i visual el que serà el nostre pla d'actuació pel que fa a la implantació i seguiment del projecte, hem elaborat un diagrama de Gantt que il·lustre tot el que hem anat planificant. Dividirem en dues seccions el cronograma: per una banda, la d'implantació, i per altra la de gestió; tal com hem fet també amb el pressupost.

IMPLANTACIÓ DEL PROJECTE												
Disseny i creació dels panells amb els codis QR												
Disseny i creació dels cartells informatius												
Disseny i creació de la pàgina web												
Creació ruta <i>Wikiloc</i>												
Creació de les xarxes socials												
Creació i impressió dels fullets												
GESTIÓ I MANTENIMENT DEL PROJECTE												
Manteniment de xarxes socials i web												
Manteniment de les rutes: panells i <i>Wikiloc</i>												
Reedició dels fullets												
E-mails a institucions												
Mes	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

12. CONCLUSIONS:

Amb això i amb tot, al llarg del treball hem pogut anar identificant no només aquells espais fonamentals de lluita per tal de llaurar un present amb més llum, sinó també els llocs que formen part de la identitat del col·lectiu LGTBI+ valencià que necessiten reivindicar-se amb propietat i dignificar un moviment a l'altura d'altres ciutats espanyoles que actuaven de centre.

És evident que la desaparició d'alguns aquests punts és una gran debilitat per a la nostra ruta, però també és veritat que el col·lectiu LGTBI+ valencià ha estat present en tota la ciutat i eixa empremta és inesborrable: com és l'Horta, com són les platges i el port, les presons, les places o els teatres. Cal aprofitar també l'interés que està sorgint al voltant d'aquestes qüestions i oferir al públic productes culturals adients al que necessiten que, a més, resignifiquen i revaloren la història d'un col·lectiu històricament marginat; reflexionant sobre el lloc que han ocupat a la ciutat, tant metafòricament com literalment. Recuperar aquestes històries i molta de la documentació no ha sigut tasca fàcil per als investigadors ni historiadors, en gran manera perquè és un tema que s'ha anat explorant fa relativament poc – i més, com és el nostre cas, en les perifèries –, i la major part de les vegades gràcies als mateixos activistes que han guardat la documentació i s'han preocupat per deixar constància de les seues realitats. Hem constatat, doncs, que la València de la Transició era una ciutat dura i gens pacífica – menys per a les dissidències –, però també que és sorprenent la quantitat de vida que van saber donar-li i com van buscar, encara que de vegades de manera clandestina, els seus llocs dintre de la ciutat. Això contrasta en una actual València apagada, que gaudeix d'una llibertat sexual sense parangó als anys de la Transició, però que no té gairebé espais de socialització ni d'associació LGTBI+; i menys si parlem d'un moviment en valencià. El fet de tenir aquest reflex del passat a mà i poder revisitar-lo ens fa també conscients del que hem perdut i del que encara podem perdre a mans del capitalisme rosa, una americanització de la cultura LGTBI+ i unes institucions poc visibles i tacades, com Lambda. Mirar-se en aquest espill, doncs, és identitat i camí per al futur. És patrimoni viu, i el nostre propòsit ha sigut pensar una proposta per a posar-lo a l'abast de tothom.

D'aquesta manera, la recerca i la seua difusió no només fa a la societat més conscient del passat del col·lectiu, sinó que també tomba mites falsos respecte al gènere i la sexualitat – com sempre fa la història, si ens aproximem a ella de cor obert. Cal reinterpretar la història – o, més ben dit, la difusió que fem d'ella – en clau diversa i

incloure aquells aspectes sobre els diferents llocs on també transcorrien altres realitats, a banda de les cisheteronormatives.

Si bé València té prou turisme i aquest no és un producte tan atractiu per als estrangers – o almenys, no en massa – per la seua essència autòctona, sí que hem treballat seguint el propòsit de fer que el ciutadà local revisite aquests espais i que hi haja una reapropiació del centre de la ciutat de manera genuïna, sostenible, inclusiva i pròpia. Així doncs, hem volgut crear una activitat diferent, que utilitza les noves tecnologies per reforçar la seua visibilitat, accessibilitat i reduir el cost total del projecte; tot aprofitant l'enclavament privilegiat que és el centre de València amb tota la quantitat de patrimoni del que ja podem gaudir. Esperem també que amb el balanç econòmic positiu es pogueren crear, dins d'aquest projecte anomenat *Divergent*, altres propostes d'itinerari amb una mateixa línia d'actuació i sempre dirigida, fonamentalment, a la població valenciana.

A pesar que encara queda molt per investigar, traure a la llum i promocionar; la història i el patrimoni LGTBI+ són les noves línies que hem d'anar incloent dintre dels conceptes actuals del patrimoni per tal de construir una disciplina més inclusiva i més holística. No només això, sinó que si des de la perspectiva patrimonial no es dóna aquest pas per tal de protegir i actuar sobre alguns elements que ja estan molt deteriorats o desapareixent, des de la política encara posaran més entrebancs, quan el futur és caminar cap a una societat més lliure i que té en compte cada vegada més perspectives, posant-les en valor. És per això que la identificació d'espais, de documents i testimonis és clau per tal de reconstruir aquest relat i poder anar elaborant inventariats, centre d'interpretació, itineraris culturals o museus.

BIBLIOGRAFIA I ALTRES FONTS:

(s.d.) «La Barcelona homosexual y lesbiana: Paral·lel, Raval y Rambla». Accés en línia: <https://uploads.knightlab.com/storymapjs/75af55cb1462999d8fe992fbefebae9d/sff/index.html>

Ajuntament de Barcelona (16/12/2021): «Èxit de les rutes per la memòria i la repressió de les persones LGTBI a Barcelona». Accés en línia: https://ajuntament.barcelona.cat/lgtbi/ca/noticia/exit-de-les-rutes-per-la-memoria-i-la-repressio-de-les-persones-lgtbi-a-barcelona_1130249

Ajuntament de Barcelona (s.d.): «Museus LGTBI», *L'Orgullosa Barcelona*. Disponible en línia: <https://www.barcelona.cat/orgullosa/ca/museus-lgtbi>

Ajuntament de València (s.d.): *Igualtat i polítiques inclusives*. Consulta en línia: <https://www.valencia.es/val/igualtat/LGTBI+ i/programes-i-projectes>

Ajuntament de València (s.d.): *Subvencions per a projectes que promoguen la igualtat de les persones LGTBI+ I*. Consulta en línia: <https://sede.valencia.es/sede/registro/procedimiento/IG.AY.60>

ALBARRACÍN, Matilde (25/10/2022): *Memòria (no cishetero) del franquisme. Històries valencianes de la repressió i les resistències LGTBI durant la dictadura*, [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a Alacant. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=4XfkXmfTuvC&ab_channel=GVAL%27ArmaridelaMem%C3%B2ria

ALIAGA, Juan Vicente (2015): «Historias de supervivencia, historias de lucha, historias de vida.» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València.

ÁLVAREZ, Rober (28/6/2020): «*Así era el Pasaje Begoña: el “Stonewall español”*», *Newtral*. Disponible en línia: <https://www.newtral.es/pasaje-begona-stonewall-espanol-correos-lgtbi/20200628/>

ARNALTE, Arturo (2003): *Redada de violetas: la represión de los homosexuales durante el franquismo*. Madrid, La Esfera de los Libros.

Australian Lesbian & Gai Archives: <https://alga.org.au/wordpress/> [consulta en línia]

BARBA, Juan (5/10/2022): *Geografies de la nit valenciana. Recuperant unes memòries bollo-festives i travestis* [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a València. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=00uzcM4_DO8

BERNAT MATEU, Carme (2018): «L'autoconsciència feminista al 1970 i el Grup de Dones Independents Terra.» en BERNAT MATEU, Carme; GALIANA I CANO, Vicent (eds), *Tombar l'estaca: identitats, sexualitats i violències durant la Transició*. Tigre de Paper, Manresa.

BESÓ, Adrià (2021): «Redes sociales y patrimonio. Una aproximación desde la historia de la difusión de los bienes culturales», *revista PH*, Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico, n. 102. Consulta en línia: <http://www.iaph.es/revistaph/index.php/revistaph/article/view/4823>

CEA, Lorena (2015): «Realidades Trans» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València.

Centre LGTBI de Barcelona (22/10/2022): Identitat, diversitat i desig. Queeritzar els museus? [arxiu de vídeo], Youtube. Disponible en línia: <https://www.youtube.com/watch?v=QiAeCxPeaVs>

Centre LGTBI de Barcelona (s.d.): *Centre de Documentació Armand de Fluvià del Casal Lambda*. Accés en línia: <https://ajuntament.barcelona.cat/lgtbi/ca/serveis/centre-lgtbi-de-barcelona/centre-de-documentacio-armand-de-fluvia>

CHAMOLEAU, Brice (2017): *Tiran al maricón, los fantasmes queer de la democracia (1970-1988)*, Akal, Madrid.

Comisión Europea (s.d.): *La UE y las Naciones Unidas: objetivos comunes para un futuro sostenible*. Consulta en línia: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-and-united-nations-common-goals-sustainable-future_es

COTARELO, Ramon (eds) (1992): *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*; Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.

Diari de sessions del Congrés dels Diputats, núm 730, 13 de febrer del 2019. Disponible en línia: https://www.congreso.es/public_oficiales/L12/CONG/DS/CO/DSCD-12-CO-730.PDF

DUBROW, Gail (2016): «The Preservation of LGBTQ Heritage», *The Pride Guide*, National Park Service, Estats Units d'Amèrica. Disponible en línia: <https://www.nps.gov/subjects/lgbtqheritage/upload/lgbtqtheme-preservation.pdf>

ESPACIO, Ramón (2015): «Espacio público y SIDA, Valencia 1982-2014» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València.

FERNÁNDEZ PARADAS, Antonio Rafael (2020): «Patrimonio y Memoria LGTBI en las leyes autonómicas de España», *El profesional de la información*, v 29, n 1, Universidad de Granada. Disponible en línia: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7282766>

FOUCAULT, Michel (1967): «Topologías», *Fractal*, 48, volum XIII. Disponible en línia: <https://www.mxfractal.org/RevistaFractal48MichelFoucault.html>

G. DEVÍS, Álvaro (11/02/2020): «La historia le da la razón a La Margot», *Valencia Plaza*. Recuperat de: <https://valenciaplaza.com/margot-contracultura-ivam> (Entrevista a La Margot)

Governo do Estado de São Paulo (s.d.). *Museu da Diversidade Sexual*. <https://museudadiversidadesexual.org.br/> [consulta en línia]

GREENBLATT, Ellen (2011): *Serving LGBTIQ library and archives users essays on outreach, service, collections and access*, pp 158-161. McFarland & Company, Jefferson, Carolina del Nord.

HERNÁNDEZ, Javier (2011): «Los caminos del patrimonio. Rutas turísticas e itinerarios culturales», *PASOS Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, vol. 9, n. 2, pp. 226-229. Consulta en línia: <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2011.09.021>

Historic England (s.d.): «About Us». Disponible en línia: <https://historicengland.org.uk/terms/privacy/about-us/>

Historic England (s.d.): «Why LGBTQ Places Matter». Disponible en línia: <https://historicengland.org.uk/research/inclusive-heritage/lgbtq-heritage-project/why-lgbtq-places-matter/>

IBORRA, Yeray (22/08/2019): «Una ruta por los orígenes de la lucha LGTBI», Público. Accés en línia: https://temas.publico.es/el-quinze/2019/08/22/una-ruta-por-los-origenes-de-la-lucha-lgtbi/?doing_wp_cron=1677751738.1761710643768310546875

International Council on Monuments and Sites (2008): *ICOMOS, carta de itinerarios culturales*. Consulta en línia: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_sp.pdf

IVAM (27/2/2020): «L'IVAM reivindica la contracultura valenciana dels anys 70» [comunicat de premsa]. Disponible en línia: <https://ivam.es/noticias/livam-reivindica-la-contracultura-valenciana-dels-anys-70/>

Llei 20/2022, de 19 d'octubre, de Memòria Democràtica. *Butlletí Oficial de l'Estat*, 252, de 20 d'octubre del 2022. <https://www.boe.es/eli/es/l/2022/10/19/20/con>

Llei 23/2018, de 29 de novembre, de la Generalitat, d'igualtat de les persones LGTBI. *Diari oficial de la Generalitat Valenciana*, 8436, del 3 de desembre del 2018. https://dogv.gva.es/datos/2018/12/03/pdf/2018_11252.pdf

Llei 8/2017, del 7 d'abril, integral del reconeixement del dret a la identitat i a l'expressió de gènere en la Comunitat Valenciana. *Butlletí Oficial de l'Estat*, 112, de 11 de maig de 2017. <https://www.boe.es/eli/es-vc/l/2017/04/07/8>

LOPEZ CLAVEL, Pau (2018): «Matisos roses a la Transició. El naixement del moviment gai i lesbià al País Valencià.» en BERNAT MATEU, Carme; GALIANA I CANO, Vicent (eds), *Tombar l'estaca: identitats, sexualitats i violències durant la Transició*. Tigre de Paper, Manresa.

LOPEZ CLAVEL, Pau (2018): *El rosa en la senyera. El movimiento gai, lesbiano y trans valenciano en su perigeo (1976-1997)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de València. Disponible en línia: <https://roderic.uv.es/handle/10550/66905>

MAROTO DELGADO, Olga (5/10/2022): *Geografies de la nit valenciana. Recuperant unes memòries bollo-festives i travestis* [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari

de la Memòria, a València. Accés en línia:
https://www.youtube.com/watch?v=00uzcM4_DO8

MARTÍN GUGLIELMINO, Marcelo. (2007): «La difusión del patrimonio. Actualización y debate», *Erph_ Revista electrónica De Patrimonio Histórico*. Recuperat a partir de
<https://revistaseug.ugr.es/index.php/erph/article/view/18190>

MARTÍNEZ, Ramón (2017): *Lo nuestro sí que es mundial. Una introducción a la historia del movimiento LGTBI+ en España*, Barcelona-Madrid, Egales.

MILLAS, Jaime (11/10/1977): «Más de medio millón de personas reclamaron autonomía para el país Valenciano», *El País*. Consulta en línia:
https://elpais.com/diario/1977/10/11/espana/245372430_850215.html

MIRALLES, Pepe (2015): «Fuera y de pie. Los enclaves de cruising en València y su área metropolitana» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València.

MONTANER, Rafel (10/04/2011): «Cuando Valencia tuvo sus "Hombres de Harrelson"», *Levante*. Disponible en línia:
<https://www.levante-emv.com/valencia/2011/04/10/valencia-tuvo-hombres-harrelson-13074035.html>

National Park Service (s.d.): «About Us». Disponible en línia:
<https://www.nps.gov/aboutus/index.htm>

National Park Service (s.d.): «Parks and LGBTQ Heritage». Disponible en línia:
<https://www.nps.gov/articles/000/parks-and-lgbtq-heritage.htm>

NAVARRETE, Ana; NAVARRETE, Carmen (2015): «Mujeres en lucha. Anotaciones para una cartografía del feminismo valenciano» en ALIAGA, Juan Vicente; NAVARRETE, Carmen (eds), *Sujetos indómitos: una cartografía disidente de la ciudad de Valencia*. Tirant lo Blanch, València.

Papers Gais (febrer-març/1982), n. 1, p. 3. Accés en línia:
<https://ploma2.files.wordpress.com/2020/10/papers-gais-n1-febrero-marzo-1982.pdf>

PÉREZ, Beatriz (26/12/2018): «Gais y transexuales fuimos los últimos en salir de las cárceles franquistas». *El Periódico*. Recuperat de:

https://www.elperiodico.com/es/sociedad/20181226/jordi-petit-gais-transexuales-fuimos-los-ultimos-salir-carceles-franquistas-ley-peligrosidad-social-7213491?fbclid=IwAR2Dg1P2AlQO56JvbJK3zng_2-EHw12Zw4tv7_9cRmBYgo4pMEt6RiDyerU (Entrevista a Jordi Petit).

PICORNELL, Belén (23/06/2022): «Ruta por la historia y secretos de Chueca: el primer cine gai, Café Figueroa, La “Capilla Cachito”...», *El Mundo*. Accés en línia: <https://www.elmundo.es/madrid/2022/06/23/62b3458afc6c83ba7c8b45ff.html>

QUEROL, M. Ángeles (2020): *Manual de gestión del Patrimonio Cultural*, Akal, Madrid.

QUÍÑONERO HERNÁNDEZ, Mari Llum (3/10/2022): *Amnistia, llibertat? Identitats dissidents valencianes en la Transició* [conferència] en les Memòries Invertides, l'Armari de la Memòria, a València. Accés en línia: https://www.youtube.com/watch?v=BQXfpGj_U6w

RAMPOVA (1/11/2019): *La Pinteta Rebel*, Ploma 2. Cabaret ácido contra una sociedad hipócrita: Recuperat de: <https://ploma2.wordpress.com/2019/01/11/la-pinteta-rebel/>

RAMPOVA et al. (2020): *Kabaret Ploma 2. Socialicemos las lentejuelas*. Valencia, Imperdible.

RIBERA, Borja (2023): *Una historia de violencia, la Transición valenciana (1975-1982)*, Tirant humanidades, València.

ROSELLÓ I CERZUELA, David (2017): *Diseño y evaluación de proyectos culturales: de la idea a la acción*, Ariel, Barcelona.

S. IBORRA, Yeray (22/08/2019): «Una ruta por los orígenes de la lucha LGTBI+ I», *Público*. Accés en línia: https://temas.publico.es/el-quinze/2019/08/22/una-ruta-por-los-origenes-de-la-lucha-LGTBI+i/?doing_wp_cron=1677751738.1761710643768310546875

SAZ, Ismael (2018): «Algunas consideraciones acerca del marco general de la transición a la democracia en España», *Revista valenciana d'estudis autonòmics*, n 63.

SUBRAT, Piro (1/7/2023): *Ruta transmaribibollo pel Cabanyal*, Orgull Crític València.

SUBRAT, Piro (26/4/2023): «La Brigada 26 daba tanto asco que tenía que escribir esto», *Editorial Imperdible*. Consulta en línia: <https://editorialimperdible.com/2023/04/26/la-brigada-26-daba-tanto-asco-que-tenia-que-escribir-esto-piro-subrat/>

The Lesbian Herstory Archieves: <https://lesbianherstoryarchives.org/> [consulta en línia]

VALLEJO, César; TOMÁS, Paco (2019): Amarillo: peligrosos y enfermos [capítol de sèrie documental]. *Nosotrxs somos*. Madrid, Espanya: Playz (RTVE). Recuperat de: <https://www.rtve.es/playz/videos/nosotrxs-somos/nosotrxs-somos-capitulo-1-amarillo-enfermos-peligrosos/4654077/>

ZUIL, María (12/07/2018): «El patronato, la cárcel de la moral franquista para adolescentes: “Era como la Gestapo”», *El Confidencial*. Accés en línia: https://www.elconfidencial.com/espana/2018-07-08/patronato-proteccion-mujer-franquismo-gestapo_1586930/